

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ ЖАҲОН ТИЛЛАРИ УНИВЕРСИТЕТИ

Қўлёзма ҳуқуқида

ЭРМАМАТОВА КУМУШБИБИ РАСУЛЖОН ҚИЗИ

**ТЕЛЕВИДЕНИЕДА МУАЛЛИФЛИК КЎРСАТУВЛАРИ:
ТУЗИЛИШИ, ТИПОЛОГИЯСИ ВА МАҲОРАТ МАСАЛАЛАРИ**

Мутахассислик: 5A220102

Халқаро журналистика (фаолият турлари бўйича)

Магистр академик даражасини олиш учун ёзилган

ДИССЕРТАЦИЯ

Иш кўриб чиқилди ва
ҳимояга тавсия этилди
Халқаро журналистика назарияси
ва амалиёти кафедраси мудири
Н. Тошпўлатова

“ ____ ” _____ 2019 йил

Илмий раҳбар:
Ф.ф.н., доцент Н. Тошпўлатова

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ ЖАҲОН ТИЛЛАРИ УНИВЕРСИТЕТИ

Факультет: Халқаро журналистика
(фаолият турлари бўйича)

Магистратура талабаси: Эрматовна К

Кафедра: Халқаро журналистика
назарияси ва амалиёти

Илмий раҳбар: ф.ф.н., доцент
Н.Тошпўлатова

Ўқув йили: 2018-2019

Мутахассислиги: 5A220102

МАГИСТРЛИК ДИССЕРТАЦИЯСИ АННОТАЦИЯСИ

Мавзунинг долзарблиги: Телевидениеда муаллифлик кўрсатувларининг ўзига хослиги, йиллар давомида ривожланиши, замонавий хусусиятларини ўрганиш, тасниф қилиш диссертация мавзусининг долзарблигини белгилайди.

Тадқиқотнинг мақсад ва вазифалари: телевидение орқали эфирга узатиладиган муаллифлик кўрсатувларининг тузилиши, таркиби, мавзулар хилма-хиллиги, уларнинг тайёрланиш даражаси каби масалаларни маҳаллий ва жаҳон телекўрсатувларини таҳлил қилган ҳолда қиёсий жиҳатдан ўрганишдан иборат.

Илмий иш объекти ва предмети: “Ўзбекистон”, “Маданият ва маърифат” телеканаллари ҳамда Россиянинг “Первый” телеканали иш объектини, уларга хос хусусиятларнинг қиёсий тадқиқи эса предмети ташкил қилади.

Тадқиқот услублари: Тадқиқот услуби индуктив, таҳлил, солиштириш методларидан фойдаланишдан иборат.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги: Муаллифлик кўрсатувларининг замонавий телевидениедаги ифодаси, уларда кузатилаётган янги тенденциялар, анъанавийлик ва замонавийлик хусусиятларининг ўзаро муштарак жиҳатлари тадқиқ қилинган.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти: Эришилган натижаларнинг амалий аҳамияти улардан олий таълим муассасаларида тележурналистикага оид дарслик ва ўқув қўлланмаларни тайёрлаш мумкинлиги билан изоҳланади.

Иш тузилиши ва таркиби: Диссертация кириш, уч боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ва иловадан иборат.

Хулоса ва тақлифларнинг қисқача умумлаштирилган ифодаси: Муаллифлик кўрсатувларининг миллий ва хорижий намуналарини таққослаб ўрганиш телевидение контенти ривожда муҳим ўрин тутди.

Илмий раҳбар
Магистратура талабаси

ф.ф.н., доцент Тошпўлатова Н.
Эрматовна К.

МИНИСТЕРСТВО ВЫСШЕГО И СРЕДНЕГО СПЕЦИАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ
РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН
УЗБЕКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ МИРОВЫХ ЯЗЫКОВ

Факультет: Международная журналистика
(по видам деятельности)

Студент магистратуры: Эрмamatова К

Кафедра: Теория и практика
международной журналистики

Научный руководитель: к.ф.н., доцент
Н.Тошпўлатова

Год обучения: 2018-2019

Специализация: 5A220102

АННОТАЦИЯ МАГИСТЕРСКОЙ ДИССЕРТАЦИИ

Актуальность темы: изучение и классификация особенностей авторских телевизионных программ, современных тенденций определяют актуальность темы диссертации.

Цели и задачи исследования: сравнительное исследование местных и зарубежных телевизионных шоу, которые транслируются по телевидению, по таким параметрам, как структура, содержание, разнообразие тем и уровень их подготовки.

Объект и предмет исследования: телеканалы “Ўзбекистон”, “Маданият ва маърифат”, также “Первый канал” Российского телевидения являются объектом, а сравнительный анализ их особенностей является предметом исследования.

Методы исследования: метод исследования заключается в использовании индуктивных, аналитических и сравнительных методов.

Научная новизна исследования: изучение авторских программ на современном телевидении; тенденции, наблюдаемые в них; изучены общие традиционные и современные черты авторских программ.

Практическая значимость результатов исследования: практическая значимость полученных результатов объясняется возможностью использования при подготовке учебников и учебных пособий по телевизионной журналистике в высших учебных заведениях.

Структура исследования: диссертация состоит из введения, трех глав, списка использованной литературы и приложения.

Краткий обзор выводов и рекомендаций: сравнительное изучение отечественных и зарубежных образцов авторских программ играет важную роль в развитии телеконтента.

Научный руководитель
Студент магистратуры

к.ф.н., доцент Тошпўлатова Н.
Эрмamatова К.

М У Н Д А Р И Ж А

КИРИШ	5
I БОБ. МУАЛЛИФЛИК КЎРСАТУВЛАРИНИНГ ВУЖУДГА КЕЛИШИ ВА РИВОЖЛАНИШ ХУСУСИЯТЛАРИ	
1.1-§. Телевидениеда муаллифлик кўрсатувлари таснифи.....	9
1.2-§.Муаллифлик кўрсатувларининг тузилиши ва ўзига хосликлари.....	20
1.3-§.Муаллифлик кўрсатувларининг маданий-маърифий вазифалари.....	24
II БОБ. ТЕЛЕВИДЕНИЕДА МУАЛЛИФЛИК КЎРСАТУВЛАРИ ТАДРИЖИ: АНЪАНАВИЙЛИК ВА ЗАМОНАВИЙЛИК	
2.1-§.Муаллифлик кўрсатувларининг анъанавий ва миллий хусусиятлари.....	31
2.2-§.Ахборий-кўнгилочар кўрсатувларнинг рекреативлик функцияси.....	41
2.3-§.Муаллифлик кўрсатувларида замонавий тенденциялар.....	49
III БОБ. ИНТЕРВЬЮ-СУХБАТ ВА ТОК-ШОУ ЖАНРИДАГИ МУАЛЛИФЛИК КЎРСАТУВЛАРИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ	
3.1-§. Интервью-сухбат ва ток-шоу жанрининг телевидениедаги ўрни ва аҳамияти.....	59
3.2-§.Телевидениеда диалог жанрдаги муаллифлик кўрсатувларининг тил ва услуб имкониятлари.....	73
3.3-§.Муаллифлик кўрсатувларида бошловчи маҳорати.....	86
Хулоса	96
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	100
Илова	103

КИРИШ

Мавзунинг долзарблиги. Журналистика шиддат билан ривожланиб бораётган, замонавий ахборот технологиялари ўзининг юксак чўққисига эришаётган, глобаллашув дунёнинг энг чекка бурчакларигача кириб бораётган даврда журналистик маҳсулот, материалларга қўйилаётган талаблар ҳам ортиб бормоқда. ОАВ фаолиятида фуқаролик жамияти, демократиянинг яққол намоён бўлиши кузатиляпти. Ҳар бир ОАВ тури ўзига хос йўналишда, услубда такомиллашиб бормоқда. Ҳаттоки аудиториянинг ўзи журналистлар бажарадиган вазифа – ахборот тарқатиш функциясини мустақил бажаряпти. Бу эса фуқаролик журналистикасининг янги босқичда ривож топаётганидан далолатдир. Ахборот оқимининг шиддати, ёлғон, сохта, ҳаққоний, холис ахборотлар умумий, яхлит ва “хаос” (тартибсиз) кўринишида узатилаётгани журналистлар олдида янада каттароқ талаб қўймоқда. Профессионал журналист онги, тафаккури, тасаввури ва таассуроти маҳсули бўлган материалларга эҳтиёж ортди. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев таъкидлаганидек, “Эл-юртимизнинг орзу-истакларини рўёбга чиқариш, бу йўлда ғов бўлиб турган турли тўсиқларни, бюрократизм, лоқайдлик, таъмагирлик, коррупция каби салбий иллатларни дадиллик билан кўтариб чиқиб, уларга қарши мурасасиз жамоатчилик фикрини шакллантиришни ўз касби, ўз ҳаётининг маъно-мазмуни деб биладиган журналистларни мен ҳақиқий журналист деб ҳисоблайман. Албатта, барчамиз яхши тушунамиз, бунинг учун оммавий ахборот воситалари вакилларида нафақат профессионал билим ва малака, ҳаётий тажриба, ўз сўзи учун масъулият ҳисси, айти вақтда юксак гражданлик позицияси, маънавий жасорат ҳам талаб этилади. Бундай мақсадга эришиш учун оммавий ахборот воситаларига қонунчилик нуқтаи назаридан, моддий-техник, ўқув-услубий таъминот нуқтаи назаридан янада кенг имкониятлар яратиб беришимиз керак”.¹

¹Мирзиёев Ш. Матбуот ва оммавий ахборот воситалари ходимлари куни муносабати билан мамлакат Президентининг соҳа вакилларига табриги. 27.07.2017 /uza.uz/

Таъкидланганидек, яратилган имкониятлар журналистларнинг янада кенгроқ ижодий фаолият юритишлари, халқ, юрт, бутун дунё учун долзарб ҳисобланган мавзуларни жамоатчиликка етказиш ва бу борада муайян фикрни шакллантиришлари учун хизмат қилиши лозим.

ОАВ турлари орасида энг таъсирли ва нисбатан тезкор ҳамда кўп аудиторияни қамраб олган телевидениеда чексиз имкониятлар бор. Бугунги давр тележурналистларга ўзларининг ижодий маҳсуллари бўлган муаллифлик кўрсатувлари орқали жамиятнинг барча муаммо ва масалаларини ўрганиши, уларни таҳлил қилиши ёки аудиторияга фақат ахборот етказиш билан чекланмасдан, кўнгилочар, маънавий-маърифий дастурлар тайёрлаш талабини қўймоқда. Натижада, янги кўрсатувлар вужудга келиб, уларнинг тузилиши, таркиби, яратилиш технологиялари замонавий тенденцияларни ўзида акс эттирмоқда. Бу эса уларни тадқиқ ва таҳлил қилиш масаласининг долзарблигини кўрсатади.

Тадқиқотнинг мақсади ва вазифалари телевидение орқали эфирга узатиладиган муаллифлик кўрсатувларининг тузилиши, таркиби, мавзулар хилма-хиллиги, уларнинг тайёрланиш даражаси каби масалаларни маҳаллий ва жаҳон телекўрсатувларини таҳлил қилган ҳолда қиёсий жиҳатдан ўрганишдан иборат.

Ушбу мақсадга эришиш қуйидаги **вазифаларни** бажаришорқали амалга ошади:

- жаҳон ва ўзбек журналистикасида муаллифлик кўрсатувларининг пайдо бўлиши ва ривожланиш хусусиятларини ўрганиш;
- муаллифлик кўрсатувларининг типологияси, ўзига хосликлари ва тузилишини таҳлил қилиш;
- муаллифлик дастурлари бажарадиган вазифаларнинг амалдаги ифодасини тадқиқ қилиш;
- муаллифлик кўрсатувларининг ХХІ аср журналистикасидаги ўрни ва аҳамиятини аниқлаш;

- жаҳон ва ўзбек телевидениесида муаллифлик кўрсатувларини ўрганиш, уларни қиёсий таҳлил қилиш ҳамда ўхшаш ва фарқли жиҳатларини аниқлаш;
- муаллифлик кўрсатувларида тил, услуб ва маҳорат масалаларини муайян журналистлар ижоди мисолида қиёсий ўрганиш;
- телевидениеда муаллифлик дастурлари ифодасида намоён бўлаётган анъанавийлик ва замонавийлик хусусиятларини таҳлил қилишдан иборат.

Мавзунинг ўрганилганлиги даражаси. Журналистика соҳасида телевидениеда муаллифлик кўрсатувлари бўйича хорижий мутахассислар О.Литвинская ва Н.Чернишев², Р.Борецкий³, Саппак В.⁴, П.Рондьер⁵, П.Бурдьё⁶, Э.Багиров ва И.Кацев⁷, Г.Вачнадзе⁸, В.Егоров⁹, Г.Кузнецов¹⁰, Г.Оганов¹¹, П.Сопер¹², В.Цвик¹³, А.Юровский¹⁴ ҳамда ўзбек тадқиқотчилари Ф.Рўзиев¹⁵, Т.Қозокбоев¹⁶, М.Худойкулов¹⁷ сингари бир қатор олим ва тадқиқотчилар изланишлар олиб борганлар. Аммо бу тадқиқотларда муаллифлик кўрсатувлари алоҳида объект сифатида тадқиқ этилмаган. Телевидениенинг санъат тури ва ОАВ тури сифатидаги хусусиятлари умумий жиҳатдан таҳлил қилинган.

² Литвинская О., Чернишев Н. Основы теории передачи информации. – М.: “Издательство КноРус”, 2013.

³ Борецкий Р. Некоторые вопросы специфики образной публицистики телеэкрана. – М.: “Вестн. МГУ”, 1961.

⁴ Саппак В. Телевидение и мы. – М., 1963.

⁵ Рондьер П. Размышления о телевидении// журнал “Иностранная литература”, № 2//1965.

⁶ Бурдьё П. О телевидении и журналистике. — М.: Фонд научных исследований “Прагматика культуры”, Институт экспериментальной социологии, 2002.

⁷ Багиров Э., Кацев И. Телевидение – XX век. — М., 1968.

⁸ Вачнадзе Г. Всемирное телевидение. — Тбилиси, 1989.

⁹ Егоров В. Телевидение между прошлым и будущим. — М., 1999.

¹⁰ Кузнецов Г. ТВ-журналист. — М., 1980.

¹¹ Оганов Г. ТВ по-американски. — М., 1985.

¹² Сопер П. Телевидение вчера, сегодня, завтра. Вып. 1–9. — М., 1981–1989.

¹³ Цвик В. Телевидение, системные характеристики. — М., 1998.

¹⁴ Юровский А. Телевидение – поиски и решение. — М., 1983.

¹⁵ Рўзиев Ф., Жўраева Х. Тележурналистга тавсиялар. – Т.: Sharq, 2013.

¹⁶ Қозокбоев Т. Журналистика асослари. – Т.: Мусика, 2007.

¹⁷ Худойкулов М. Журналистика ва публицистика. – Т.: Тафаккур, 2011.

Тадқиқот объекти сифатида ўзбек телеканаллари – “Ўзбекистон” ва “Маданият ва маърифат” ҳамда Россия телевидениеси, хусусан, “Первый” телеканаллари орқали намоёниш этиладиган муаллифлик кўрсатувлари олинди.

Тадқиқот предмети – теледастурларда муаллифлик кўрсатувларининг назарий қоидалари, уларни тайёрлаш усуллари, кўрсатувни эфирга узатиш талабларидир. Тадқиқот жараёнида индуктив, таҳлил, солиштириш методларидан фойдаланилди.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги. Шу пайтгача олиб борилган тадқиқотларда телекўрсатувлар журналистика назарияси билан боғлиқ билимлардан келиб чиқиб умумий аспектда ўрганилган. Уларнинг аксариятида муаллифлик кўрсатувлари алоҳида объект сифатида чуқур тадқиқ этилмаган. Унинг ўзига хос жиҳатлари, бошқа тематик кўрсатувлардан фарқи, муаллифлик кўрсатувларининг тузилиши, бошқа дастурлар, шоулар ва телемахсулотлардан фарқли жиҳатлари ўрганиб чиқилмаган. Муаллифлик кўрсатувларининг замонавий телевидениедаги ифодаси, аҳамияти, уларда кузатилаётган янги тенденциялар, анъанавийлик ва замонавийлик хусусиятларининг ўзаро муштарак жиҳатларини тадқиқ ва таҳлил қилиш мазкур магистрлик диссертациясининг янгилигини ташкил этади.

Тадқиқотнинг таркибий тузилиши. Магистрлик диссертацияси кириш, тўққиз фаслни ўз ичига олган уч боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ва иловадан иборат.

Тадқиқот бўйича чоп қилинган мақола ва тезисларнинг манбалари. 2018 йили “Журналистика таълимида назария ва амалиёт муаммолари” илмий тўпламида “Ахборот жамиятида фан ва техника ютуқларининг аҳамияти” (47-49 бетлар), 2019-йили “Аудиовизуал ва интернет журналистика: назарияси, амалиёти ва таълим жараёнида инновацион ёндашувлар” илмий тўпламида чоп этилган “Телевидениеда муаллифлик кўрсатувларининг ўзига хос хусусиятлари” (81-82 бетлар) сарлавҳали илмий мақола ва бошқа тезислар эълон қилинган.

I БОБ. МУАЛЛИФЛИК КЎРСАТУВЛАРИНИНГ ВУЖУДГА КЕЛИШИ ВА РИВОЖЛАНИШ ХУСУСИЯТЛАРИ

1.1-§. Телевидениеда муаллифлик кўрсатувлари таснифи

Бугунги кунда телевидение замонавий аудиторияни шов-шувли ахборотлар билан бирга, мусиқа, сериал ва фильмлар, реалити шоу сингари кўнгилочар дастурлар билан кўпроқ ўзига жалб қилишга уринмоқда. Шунга қарамасдан, телеканалларда қизиқарли, бошқа дастурларга ўхшамайдиган муаллифлик лойиҳаларини тайёрлаётган ҳамда бу билан ўз аудиториясига эга бўлиб бораётган тележурналистлар ҳам кўпчиликни ташкил қилади.

Муаллифлик кўрсатувлари қандай тайёрланади? Унинг ўзига хос хусусиятлари нимада? Бу саволларга жавоб беришдан аввал телекўрсатув тушунчаси моҳиятини англаш зарур. Турли манбаларда ушбу тушунчага берилган таърифларни кўриб чиқамиз:

- 1) “Телевизион дастур – умумий мақсад ва яхлитликка эга, телевидение орқали намойиш этиладиган видео кетма-кетликдир”.¹⁸
- 2) “Телевизион дастур – олдиндан тузилган сценарий (режа) асосида яратилган ва телевизион каналлар орқали узатиш учун тайёрланган асар”.¹⁹

Бу таърифлардан маълум бўладики, муайян мақсаднинг мавжуд бўлиши, сценарий асосида яратилиши, видео кетма-кетликлар жамланмасителедастурга хос хусусиятлардир. Демак, спорт мусобақалари шарҳи, воқеа жойларидан узатилган репортажлар ва шу каби сюжетлар теледастур ҳисобланмайди. Сабаби, улар олдиндан тайёрланган сценарий асосида узатилмайди.

¹⁸ <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/364776>

¹⁹ Дедов А. Технологии телевизионной журналистики.

//dedovkgu.narod.ru/bib/dedov2.htm#1.4_ Телевизионная_программа._Форматы_телевизионных_программ /

Муаллифлик кўрсатувлари эса теледастурлар сирасига киради ва ўзига хос жиҳатлари билан ажралиб туради. Авваламбор, муаллифлик кўрсатуви нима, унга қандай таъриф берилади?

“Муаллифлик кўрсатуви – штамп ва трафаретлардан холи, муаллиф, муайян шахснинг хусусий иқтидори ноёб ва такрорланмас кўринишда намоён бўлган дастурдир”.²⁰

Муаллифлик кўрсатуви деб, ижодкор томонидан бирор бир соҳа, йўналиш, мавзуга бағишланган муайян ғояни эфирга муаллифнинг ўзи томонидан олиб чиқилиши кўзда тутилган теледастур, телелойиҳага айта оламиз. Бундай кўрсатувларда марказий ўринни лойиҳанинг ўзига хос, бошқаларга ўхшамайдиган ғояси эгаллайди.

XX асрнинг 60-йилларида телепублицистикада суҳбат, мулоқот жанрлари кенг қўлланила бошланди. “Интервьюларнинг барчаси учун умумий қоидалар мавжуд. Аввало, интервьюга журналист пухта тайёргарлик кўриши лозим. Токи бош ролни ўйнаётган актрисадан “Сиз қайси ролни ижро этяпсиз?” деб сўраб, мулзам бўлиб қолманг”.²¹ Шакли ва матбуот саҳифаларида эгаллаган ҳажми жиҳатидан интервью тайёрланиши энг осон жанрдек кўринади. Чунки у асосан савол ва жавоблардангина иборат бўлади. Аммо машҳур швециялик мухбир Э.Фихтелиус бу жанрга юқори баҳо беради ва уни фақат савол-жавоблардан ташкил топувчи жанр деб ҳисобламайди.

“Дейдиларки, интервью санъатдир. Санъат эса чегараловчи қоидалар ва кўрсатмаларни ёқтирмайди. Бироқ айти пайтда энг истеъдодли, қобилиятли рассом ҳам ўз ижодини тасвирлаш қоидаларини ўрганишдан бошлайди... Интервью репортёрдан муайян қоидаларга амал қилишни

²⁰Мясницкая М. А. Художественные программы на телевидении. //sites.google.com/site/gosyfjnsu/13-avtorskoe-televidenie-istoria-i-sovremennost//

²¹Саидов Х., Тўхлиева Н. Репортёрлик маҳорати. -Т.: “Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи”, 2008. -Б. 87.

талаб этади, гарчи самарали интервью яхшилаб савол беришдан анча кенг камровли ҳодиса бўлса ҳам”,²² деб ёзади у.

Оммавий ахборот воситаларида кенг қўлланиладиган ахборий жанрлардан бири интервью (қисқа суҳбат) дир. Бу сўз инглизча бўлиб, “сўраб олиш, суриштириш” деган маънони англатади.²³ Интервью моҳиятан сўраб билиш ва уни аудиторияга етказишни мақсад қилади. Мазкур жанр ижтимоий ҳаётнинг барча томонларини кенг ва чуқур ёритишга хизмат қилиб, тезкор ва ишончли, аниқ ахборотларни аудиторияга етказиш вазифасини бажаради. Интервью жанрида тайёрланган муаллифлик кўрсатувларида асосий моҳият мутахассис-каҳрамондан муайян мавзу юзасидан маълумот олишга қаратилади. Уни баъзи ҳолларда муаллифнинг бевосита ўзи олиб бормаслиги ҳам мумкин. Яъни дикторлар ёки бошловчиларнинг мулоқотни олиб бориш ҳолатлари кузатилади.

Интервьюда, энг аввало, мавзу масаласи алоҳида ўрин тутает. “Ҳар бир интервьюда бош мақсад – мавзу белгилаб олинади. Бунда кутубхоналарга бориб турли китоблар, манбалар, газета ва журналлардаги чиқишларни, ҳаётимизга кириб келган интернет маълумотларини ўрганиш, таҳлил қилиш зарурати туғилади”.²⁴ Яъни у орқали ёритилаётган мавзу жамият учун долзарб бўлиши, ижтимоий аҳамиятга эга бўлиши, ўқувчиларнинг қизиқишини уйғота олиши керак. Бунинг учун эса журналистдан зийраклик, кузатувчанлик талаб қилинади. Содир бўлаётган воқеа-ҳодисалар орасидан энг аҳамиятлиларини ажратиб, бу ҳақда маълумот бера оладиган зарур шахсларни топиш ва уларни мулоқотга чорлаш интервьюнинг асосий талабларидан биридир.

Суҳбат – мураккаб, долзарб мавзу юзасидан журналистнинг ваколатли шахслар билан учрашуви, сўзлашуви натижасида тайёрланган

²²Фихтелиус Э. Журналистиканинг 10 қондаси. –Т.: “Шарқ”, 2002. –Б.66.

²³Худойкулов М. Журналистика ва публицистика. –Т.: “Тафаккур”, 2011. –Б. 157.

²⁴Саидов Х., Тўхлиева Н. Репортёрлик маҳорати. –Т.: “Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи”, 2008. –Б. 87.

асардир. Суҳбат жанрида тайёрланган материалнинг аҳамияти унинг айнан мулоқот натижасида вужудга келиши билан боғлиқ. Яъни бирор масала юзасидан журналистнинг, бошқача айтганда, бир кишининг фикр-мулоҳазалари билан танишишдан кўра, кўплаб инсонлар, айниқса, шу мавзуга алоқадор ваколатли ёки жамият орасида обрў-эътибор орттирган шахсларнинг ўйлари билан танишиш ўқувчини кўпроқ қизиқтиради. Шу сабабли суҳбат демократик жамиятнинг ўзига хос хусусиятларини ифода этиб, плюрализмнинг намоён бўлиши натижасида холислик ва объективлик янада яққолроқ кўзга ташланади.

“Матбуот ва оммавий ахборот воситаларининг барча турларидан доимий ўрин олиб келувчи мазкур жанрда ижтимоий ҳаётнинг кичик бир масаласидан тортиб то энг муҳим муаммолари ҳам акс этиши мумкин. Олимларнинг илмий ихтиролари, ёзувчи ва шоирларнинг яратган янги асарлари ва ижодий фаолиятлари, машҳур санъаткорларнинг ҳаёти ва ижоди, спорт усталари эришган ютуқлар ва бошқалар мазкур жанр ёрдамида оммага етказилади. Давлат раҳбарлари, жамоат арбобларининг ижтимоий ҳаётнинг муҳим масалаларига бағишланган фикр ва қарашлари ҳам кўпинча суҳбат жанри орқали ифода этилади”.²⁵ Суҳбат жанри танланган мавзунини янада чуқурроқ очиқ беришга қаратилади. Бунда журналистдан масаланинг моҳиятини тушуниши ва суҳбат оқимини шунга қараб бошқариши талаб қилинади. Телевидениеда эълон қилинган суҳбатлар орқали жамоатчилик фикри уйғонади ва шаклланади. Суҳбат жанрида тайёрланган муаллифлик кўрсатувларининг кўпинча муаллифнинг ўзи олиб боради. Чунки унда жонлилик, самимийлик бўлиши учун муаллиф ўз саволларини тушуниб, англаб етган ҳолда бериши, суҳбатдошининг яхши билиши ва шу каби жиҳатлар суҳбат жанридаги муаллифлик дастурининг муваффақиятини белгилайди.

Шунингдек, интервью ва суҳбат жанридаги муаллифлик дастурларида бошловчи имиджи ҳам фарқланади. Интервьюда

²⁵Худойкулов М. Журналистика ва публицистика. –Т.: “Тафаккур”, 2011. –Б. 181.

бошловчининг ташқи кўриниши жиддийроқ, классик услубдаги имиджда намоён бўлса, суҳбатда эса суҳбатдошнинг кимлиги, суҳбат мавзуси ва бошқа жиҳатларга кўра, эркинроқ, суҳбатдошга мутаносиб ташқи кўринишдаги имиджга гувоҳ бўлиш мумкин.

Нутқ жиҳатидан олиб қаралганда, интервью керакли маълумотларни олишга қаратилган саволлардан ва уларга муносиб жавоблардан ташкил топади ва кўпинча у бир мавзу доирасида бўлади. Интервью асосан журналист саволи ва респондент жавобидан ташкил топгани сабабли асосий талаблар журналист бераётган саволларга қўйилади. “Саволлар пухта-пишиқ бўлса, мавзуга йўналтирилган бўлса, журналистнинг мавзунини билиш даражаси кўринади, интервью берувчида ўзига нисбатан ҳурматни сақлайди. Бу ҳурмат ўз йўлида интервью берувчининг ёлғон маълумот беришининг олдини олади, яъни суҳбатдош тўғри ахборот беришга, самимий бўлишга тиришади”.²⁶

Суҳбат жараёнида журналистнинг аҳамияти катта бўлиб, у танланган масала ва мавзу юзасидан ўринли, зарур саволларни бериши ва уларга тегишли жавобларни олиши керак. Шунингдек, у суҳбатдошнинг жавобларига қараб, олдиндан тайёрланмаган саволларни ҳам бера олиш қобилиятига эга бўлиши зарур. Суҳбат натижасида муайян хулосалар чиқариш ҳам журналистнинг муҳим хусусиятларидан бири ҳисобланади. “Суҳбатнинг ички тузилиши унинг мавзусидан ва журналист томонидан танланган шаклдан келиб чиқади. Бу борада тайёр, кўп учрайдиган шаблон тузилишлардан қочиб, оригинал, ижодий услуб топилиши лозим. Суҳбатнинг тили масаласига келсак, у одатда жиддий, публицистик тилда ёзилади. Зарур ҳолларда, материалнинг таъсирчанлигини ошириш учун айрим ўхшатиш, жонлантириш, муқояса этиш каби тасвирий воситалардан, образли иборалардан фойдаланиш мумкин. ҳажвий журналистика

²⁶Саидов Х., Тўхлиева Н. Репортёрлик маҳорати. –Т.: “Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи”, 2008. -Б. 87.

нашрларида қўлланиладиган ҳажвий-танқидий суҳбатларда эса ҳажвий тил ва услуб қўлланилади”.²⁷

Телевидениенинг ривожини учун кадрга муаллифнинг бевосита ўзини ҳам олиб чиқиш заруратга айланди. Бу эса ўз-ўзидан муаллифлик кўрсатувларининг такомиллашишига сабаб бўлди. Муаллифлик дастури сифатида шундай журналистик фаолият назарда тутила бошладики, кўрсатувнинг ғояси ва уни амалга ошириш жараёнларининг 90 фоизи биргина журналистга тааллуқли бўлиши лозим.²⁸ Бошқача айтганда, дастурнинг марказида, асосий эътиборда муаллиф туриши керак. Муаллифлик дастурининг энг муҳим хусусиятларидан бири ҳам – ана шу.

Муаллифлик кўрсатувлари ўз моҳиятига кўра, бир неча хил бўлиши мумкин: сахналаштирилган, ўйинли, кўнгилочар ёки умуман публицистик бўлмаган, реалистик, муайян муаммо ёки масалага қаратилган ва ҳ.²⁹ Яъни муаллифлик дастурлари фақатгина бадиий публицистик жанрда бўлмайди, балки информацион-таҳлилий жанрларда тайёрланиши ҳам мумкин. Бу муаллифнинг ижодкорлиги ва креативлиги, ўзига хос ёндашувига боғлиқ бўлади. Бунда журналист ахборот ёки янгиликни шунчаки информацион жанрларга мос ҳолда тайёрламасдан, унга бадиий публицистика белгиларини қўшган тарзда тайёрлаши лозим. Аммо унда реал факт, далил ва воқеа-ҳодисаларнинг ҳаққонийлиги бузмаслик муҳим. Янгиликнинг моҳиятига қараб, уни очерк, эссе, махсус репортаж кўринишида аудиторияга тақдим қилиши мумкин. Бу томошабин эътиборини жалб қилишга ёрдам беради. Бундан ташқари, муаллифлик кўрсатувининг муваффақиятини қуйидаги бошқа омиллар ҳам белгилаб беради:

- кўрсатувнинг муайян жанрга мансуб бўлиши;
- мавзунинг аниқ танланиши;

²⁷Худойкулов М. Журналистика ва публицистика. –Т.: “Тафаккур”, 2011. –Б. 183.

²⁸Авторская телепрограмма – как телевизионное произведение. <http://csaa.ru/avtorskaja-programma-kak-televizionnoe/>

²⁹ Ўша манба.

- кўрсатув мазмуни билан бошловчи образининг мутаносиблиги;

- телевидениеда ифода воситаларининг комплекси қўлланилиши, яъни бу ўз ичига кадрлар композицияси, йирик, умумий, ўртача планларнинг ўзгариши, монтаж ва бошқаларни қамраб олади.

Муаллифлик кўрсатуви дикторлик, яъни сухандонлик, бошловчилик фаолияти билан кифояланмайди. Диктор – фақатгина ижрочи, у шунчаки муаллиф томондан тайёрланган матнни ўқиб беради, ахборотни етказди. Муаллифлик кўрсатувида эса муаллиф матнда ифодаланмаган бошқа сўзларни қўллай олади, айрим ҳолларда чегарадан чиқа олади ёки импровизацияни ҳам қўллаши мумкин. У алоҳида индивидуал шахс сифатида ўзи эркин фикрлай олиши, таҳлил қобилиятига ва импровизация қилиш кўникмасига эга бўлиши керак. Муаллифлик кўрсатувида журналист дўст, маслаҳатчи, ҳикоя қилувчи, ҳамдард образларида намоён бўлади.

Телевидение бўйича олиб борилган илмий тадқиқотларда муаллифлик кўрсатувлари бўйича аниқ классификация кўрсатилмаган. Аммо улар формати ва жанри жиҳатидан гуруҳларга ажратилади.

Муаллифлик кўрсатуви турли жанрларда тайёрланиши мумкин:³⁰

1) Монолог жанрлар – оғзаки публицистик ҳикоя, эссе, сатирик монолог ва ҳ. Бундай жанрдаги кўрсатув, одатда, тинглашни хуш кўрадиган, содир бўлаётган воқеа-ҳодисаларнинг кузатувчиси бўлишни хоҳлайдиган томошабинлар учун мос келади. Бундай жанрларда рус журналистлари И. Андроников, Ю. Лотман муаллифлик дастурларини тайёрлашган. Эссе жанрида эса В.Вульф, Э.Радзинский каби журналистлар дастурларни тақдим этишган.

2) Диалог жанрлар – сухбат, мунозара, ток-шоу ва б. Диалог жанрлар замонавий телевидениеда фаол қўлланади. Диалог жанридаги кўрсатув

³⁰ Мясницкая М. А. Художественные программы на телевидении. -С. 50.

бошловчилари ўз образи, кўриниши, мулоқот кўникмаси бўйича ёрқинлик хусусиятига эга бўлади. Рус журналистлари Т. Кизяковнинг «Пока все дома», Д. Дибровнинг «Антропология», Т. Толстая ва Д. Смирнова «Школа злословия» каби дастурлари, ўзбек журналистлари Қ.Аъзамнинг «Муносабат», А.Мирзонинг «Чой устида», Ш.Қаюмовнинг «Ташриф» каби кўрсатувларини мисол қилиб келтириш мумкин.

3) Синтетик жанрлар – очерк, ижодий портрет, телезарисовка, бадий тележурнал, публицистик жанрлар ва ҳ.

Муаллифлик кўрсатувлари айрим жиҳатлари билан ҳужжатли фильмга ўхшаб кетади. Ҳужжатли фильм – телефильм/видеофильм – муаллифлик кўрсатуви тарзида ривожланиб борганини кўрсатишимиз мумкин. Муаллифлик кўрсатуви баъзан телефильмга жуда ўхшаб кетади. Маълум вақт «Ўзбекистон» телеканали орқали эфирга узатилган «Азизим» кўрсатуви ҳам телефильм, ҳам муаллифлик кўрсатуви белгиларини ўзида жамлаган эди.

Муаллифлик кўрсатуви нафақат ақлга, балки юракка ҳам таъсир қилиши керак. Биргина кадр ёки сюжет томошабинни қойил қолдириши, юрагига кириб бориши мумкин.

Муаллифлик кўрсатуви турли форматларда ҳам тайёрланади. Тадқиқотчи ва педагог Э.Громова муаллифлик кўрсатувининг ўзини теледастурлар форматларидан бири деб ҳисоблайди.³¹ Муаллифлик кўрсатувлари оммавий аудиторияни бошловчининг вербал ва новербал ҳаракатлари, таклиф қилинган иштирокчилар, телевизион ҳикоянинг драматургияси, режиссёр топилмалари ва монтаж усуллари билан жалб қилади. Тадқиқотчи Э.Громова ўзи ишлаб чиққан махсус семинарда талабаларнинг муаллифлик кўрсатувларини когнитив таҳлил қилиш кўникмаларини ривожлантиришга эътибор қаратади: уларнинг формати, жанри, композициясини аниқлаш, муаллиф-бошловчининг эфирда ўзини

³¹ Громова Э. Современная авторская телерадиожурналистика. Спецсеминар. Спб, -С. 1.

кандайтутиш хусусиятлари, қўлланилган драматургик ва бадиий-иφοдавий воситаларни таҳлил қилиш ва б.

Формат (нем. Format, фр. Format, лот. Forma – шакл, кўриниш) – информацион объектнинг тузилиши, шакли ва ахборотларни намойиш этиш усули.³² Формат – бу технологик тушунча. Телевизион формат ёки телекўрсатув, телешоу формати тушунчаси телеасарнинг ижодий концепциясини белгиловчи ахборотлар ва материаллар бирлашмасига нисбатан қўлланади. У ўз ичига сюжет, ғоя, бошловчи ва персонажлар тури, уларнинг ўзини тутиши, воқеа ва ҳодисаларнинг хронологик кетма-кетлиги, декорация ва сценография деталлари, мусиқа, хронометраж ва телевизион дастурнинг бошқа ижодий ҳамда техник элементларини қамраб олади. Формат, шунингдек, дастурнинг бадиий концепциясини ҳам белгилайди, бу эса сценарий ёки режа, дастурни яратиш усуллари ва йўналишларини ҳам ўз ичига олади.

Формат тушунчаси дастлаб фақат техник кўрсаткичларни назарда тутган: кўрсатув хронометражи, сигнал узатиш усули (HDTV, DVB-T, HD DVD) ва ҳ. Аммо кейинчалик у сифат кўрсаткичларини ҳам қамраб ола бошлади.³³ Формат – бу продюссер ва томошабин ўртасидаги келишув... жанр – муаллиф ва томошабин умидлари ўртасидаги айтилмаган келишувдир.³⁴ Кўпгина дастурларнинг хилма-хил жанрда бўлиши уларнинг форматига ҳам боғлиқ бўлади.

1950-йилларда формат тушунчаси радиостанцияларга нисбатан қўлланила бошланган.³⁵ XX асрга келиб эса у янғича мазмун ва моҳиятни англата бошлади. Эндиликда формат нафақат радио учун, балки телевидение учун ҳам муҳим тушунчага айлана борди. Бугунги кунда

³²Цибанова Н. Классификация основного контента телеканалов по периодичности выхода в эфир // Молодой учёный. – 2014. – №18. – С. 833-837.

³³Ўша манба.

³⁴Цвик В.Л. Классическая теория жанров и современные телевизионные форматы. Вестник Московского университета. Серия 10. Журналистика. – 2010. – №10. – С. 55.

³⁵Радиожурналистика / под ред. Шереля А.А. – М.: Изд-во МГУ, 2002. – С. 154.

телевидениеда формат атамаси телеканаллар учун умумий эмас, алоҳида теледастурларга нисбатан қўлланади. Ҳозирда форматларнинг бир қанча турлари мавжуд. Бу борада аниқ, ягона тасниф (классификация) мавжуд эмас. Формат таснифи ҳақида сўз юритишдан олдин уни қандай аниқлаш кераклигини кўриб чиқиш лозим.

- 1) Формат – дастурнинг умумий концепцияси муаллифлик ҳуқуқи орқали ҳимоя қилинадиган бренд сифатида қаралади.³⁶
- 2) Шунингдек, дастур формати чет эл маҳсулотининг тайёр версиясидаги ном, ишлаб чиқариш ва узатишдан фойдаланиш учун лицензия сифатида тушунилади.³⁷

BBC компанияси ўз дастурларини қуйидаги форматларга ажратади:³⁸ (1-жадвалга қаранг).

1-жадвал. BBC теледастурлари формати.

³⁶ Формат телепрограммы // Масс-медиа: словарь терминов и понятий. URL: <http://www.slovamedia.ru/a/spiski30/termin106.html>.

³⁷ TV programme format // Wikipedia, the free encyclopedia. URL: http://en.wikipedia.org/wiki/TV_format.

³⁸ Formats // BBC. URL: <http://www.bbc.co.uk/tv/programmes/formats>.

Тадқиқотчи Шарлотт Вортингтон эса форматнинг 6 турини ажратиб кўрсатади:³⁹ (2-жадвалга қаранг).

ток-шоу - машҳур инсон томонидан олиб борилади	
спорт дастурлари	
музикалий дастурлар: концерт, видеоклип, айрим ток-шоулар	
ўйинли шоу	
реалити-шоу	

2-жадвал. Тадқиқотчи Ш.Вортингтоннинг форматлар таснифи.

Бундай форматлар таснифининг илмий адабиётларда яна бир неча хилларини кўриш мумкин. Юқорида келтирилганлар орасида муаллифлик кўрсатувлари тайёрланиши мумкин бўлган форматларни ажратиб ўтиш мақсадга мувофиқ: реалити-шоу, ток-шоу, ўйин ва викториналар, информацион (таҳлилий алоҳида кўрсатувлар назарда тутилмоқда), музикалий ва спорт дастурлари. Тадқиқотлардан кўриш мумкинки, жанр ҳамтележурналистикада кўпинча формат маъносида қўлланади.

Демак, муаллифлик кўрсатувлари турли хил кўринишларда, жанр ва форматларда бўлиши мумкин. Аммо уларни қатор жиҳатлар бирлаштириб туради:

- 1) аниқ ва ягона (ёки ҳаммуаллифлар) муаллифнинг мавжудлиги;
- 2) ижодий ўзига хослик;
- 3) даврийлик;
- 4) ўз имиджига эгалик ва б.

³⁹ Ch. Worthington. Basics Film-Making 01: Producing. – AVA Publishing, 2010. – P. 132.

1.2-§. Муаллифлик кўрсатувларининг тузилиши ва ўзига хосликлари

Муаллифлик кўрсатуви – ижодкор томонидан бирор бир соҳа, йўналиш, мавзуга бағишланган муайян ғояни эфирга муаллифнинг ўзи томонидан олиб чиқилиши кўзда тутилган теледастур, телелойиҳадир.

Муаллифлик кўрсатувлари бир қанча хусусиятлари билан бошқа дастур ёки кўрсатувлардан ажралиб туради:

- мақсадли аудиторияга йўналтирилганлиги;
- кўрсатув ғояси оригинал, бошқаларга ўхшамаганлиги;
- кўрсатувда муаллифнинг иштирокининг муҳимлиги. У ғоя, сценарий муаллифи, кўрсатувни тайёрлаш вақтидаги ташкилий ишларнинг асосий қатнашчиси ва ҳатто бошқарувчиси, кўпинча кўрсатув бошловчиси ҳамдир;
- муаллифлик кўрсатувида жанрлар ранг-баранглиги.

Энди ушбу хусусиятларнинг ҳар бирини алоҳида кўриб чиқамиз.

Мақсадли аудитория – бу умумий ижтимоий характеристикага ва ягона информацион қизиқишга эга бўлган инсонлар гуруҳидир.⁴⁰ Ижтимоий характеристика кишиларнинг ёши, жинси, ижтимоий мавқеи, фаолият кўрсатадиган тури ва бошқа жиҳатларни ўз ичига олади. Агар кўрсатув умумий ёш, жинс, ижтимоий мавқедаги инсонларга мўлжалланса, бундай медиа маҳсулот бугунги теледастурлар орасида рақобат кучайган даврда ўз мухлисларини топа олиши ёки рейтингда юқори ўринларни эгаллай олиши эҳтимолдан йироқ. Аммо кўрсатув муайян ижтимоий характеристикага эга инсонларга мўлжалланса, у муваффақиятга эришиши мумкин.

Кўрсатув ғояси оригинал, бошқаларга ўхшамаган кўринишда бўлиши лозим. Бу ҳам унинг муваффақиятини таъминловчи муҳим

⁴⁰https://studme.org/74165/zhurnalistika/auditoriya_ponyatie_tipologiya_harakteristiki

омиллардан биридир. Кўрсатув ўйинли, кўнгилочар ёки умуман публицистик бўлмаган, балки реалистик бўлиши ҳам мумкин. Бу муаллифнинг ижодкорлиги, ўз ғоясини амалга ошириши учун қайси йўналиш муваффақиятлироқ бўлишини назарда тутди. Жумладан, “Ёшлар” телеканали орқали эфирга узатиладиган “Ош бўлсин” дастури ҳам муаллифлик кўрсатуви бўлиб, унда муаллиф ва бошловчи Гулҳида Жўраева одатий ошпазлик, пазандалик маҳоратига оид мавзунини ўзига хос тарзда томошабинларга етказди. Бунда муаллиф томонидан ёзилган матн ва унинг ўқилиши, стенд-апларда ўзига хосликкузатилади. Ёки Россия телевидениеси орқали эфирга узатиладиган “Поле чудес” кўрсатувинини мисол қилиб олиш мумкин. Бошловчи Леонид Якубовичнинг муаллифлик кўрсатуви ўйинли муаллифлик дастури бўлиб, унда ўйин услубининг ўзига хослиги, унга келадиган меҳмонларнинг турли характерга эгаллиги, муҳими, бошловчининг юмор маҳорати унинг муваффақиятини таъминлаган омиллардир.

“Муаллифлик кўрсатуви” тушунчасида бежиз “муаллиф” сўзи қўлланмайди. Яъни унда муаллифнинг шахсий иштироки бирламчи ҳисобланади. У ташқи кўриниши жиҳатидан эфирга мос келмаслик каби сабаблар туфайли кўрсатув бошловчиси сифатида намоён бўлмаслиги мумкин. Аммо кўрсатув матни, кадрорти овози, дастурнинг тузилишидан унда иштирок этувчи шахсларнинг ким бўлишигача барча жиҳатларда муаллифнинг ўрни катта бўлади. Агар кўрсатувининг бошловчиси ҳам бўлса, бу кўп ҳолларда дастурнинг муваффақиятини таъминлайди ҳамда муаллифнинг ўз имиджини намоён этишига хизмат қилади. “Муаллифлик кўрсатувида муаллифнинг ўзи бошловчи бўлиши – дастурнинг бирламчи белгиси”, деб ҳисоблайди тадқиқотчи Л.Акопян.⁴¹

“Ўзбекистон” телеканали орқали эфирга узатиладиган “Ташриф” номли муаллифлик кўрсатувида таниқли суҳандон Шухрат Қайумов

⁴¹Акопян Л. Авторы телепередач и аудитория. Взаимосвязь // Фундаментальные и прикладные исследования в современном мире. 2014. Т. 3. № 6. – С. 115-120.

бошловчилик қилади. Шунинг билан бирга, у кўрсатув муаллифи ҳам ҳисобланади. Бунда муаллиф муайян сценарий ёзмаган бўлиши мумкин, аммо кўрсатувни бошқариб турган инсонлиги, бошқача айтганда, унинг “хўжайини” ўзи эканлигини кўрсатади. Тележурналист сценарий ёзмаслиги, унинг нутқи кўпинча спонтан нутқ бўлиши ҳам мумкин. Шунга карамай, уни ижод қилмайди, деб бўлмайди. Кўрсатувнинг режасини тузади, вазиятга қараб, режасини ўз истагига кўра ўзгартиради, респондентига берадиган саволлари қандай бўлишини ўзи ҳал қилади ва тузади. Мана шу жараёнда ҳам у ижод қилади. Барча босқичда ўз ижодкорлигини қўллайди.

Муаллифлик кўрсатувларининг ўзига хос жиҳатларидан яна бири – унинг турли жанрларга мансуб бўлишидир. Жумладан, қирғизистонлик журналист Лейла Агаева қуйидаги жанрларни кўрсатади:⁴²

- Монолог жанрлар – оғзаки публицистик ҳикоя, эссе, сатирик монолог ва б. Тадқиқотчи бу жанрларни эски услуб деб ҳисоблайди. Инсонларни мулоқот мавжуд бўлган медиамаҳсулотлар қизиқтиради.
- Диалог жанрлар – суҳбат, мунозара, ток-шоу ва б.
- Синтетик жанрлар – очерк, бадиий портрет, бадиий тележурнал, публицистик жанр ва ҳ. Бундай жанрдаги телемаҳсулотларда монтажда динамика, кадрлар хилма-хиллиги кузатилади.

Муаллифлик кўрсатувлари муайян сценарий асосида ўзига жалб қилувчи кириш билан бошланади. Кўпинча киришда журналист-муаллифнинг ўзи намоён бўлади. Кўп ҳолларда муаллифлик кўрсатувининг “шапка”сида (кўрсатув номи ёзилган кадр) унинг ўзи ҳам акс этади. Бундай ҳолатни ток-шоулар, таҳлилий дастурлар ва суҳбат жанридаги кўрсатувларда кузатиш мумкин. Масалан, “Зўр ТВ” телеканали орқали эфирга узатиладиган “Сиз билан” дастури шапкасида бошловчи Ферузабону Абдурахмонованинг ўзини ҳам кўриш мумкин. Асосий қисмда

⁴² Агаева Л. Особенности авторской передачи на телевидении. <https://el.kz/kz/news/archive/>

кўрсатув формати ва жанрига қараб, суҳбат ёки ўйин ва асосий ахборотлар берилади. Суҳбат жанридаги муаллифлик кўрсатувларида журналист унинг одатий суҳбатларга ўхшамаслигига ҳаракат қилиши лозим. Олдиндан тайёрланган саволлар даражаси ва жавоб юзасидан кутилмаганда саволлар бера олиш журналистнинг маҳоратига боғлиқ бўлади. Интервью олувчи суҳбатдошнинг йўриғига юрмаслиги лозим, ўзининг суҳбат йўналишига эриша олиши керак.⁴³ Бунда, шунингдек, студия шароити, декорацияси ва муҳити ҳам муҳим рол ўйнайди. Жумладан, Ферузабону Абдурахмонованинг “Сиз билан” лойиҳаси аслида “Водий садоси” ФМ тўлқинлари орқали тингловчилар эътиборига ҳавола этилган. Кейинчалик “Зўр ТВ” телеканалидан эфирга узатила бошлаганда ҳам у радиостудиядан ёзиб олинар эди. Тез орада кенг студия, сахнавий безакларга эга, аудиторияси мавжуд муҳитда эфирга узатила бошланди. Бу эса кўрсатув томошабинлари сони ошишига ҳам хизмат қилди. Яқунда ҳар бир дастурда олиб чиқилган мавзудан келиб чиқиб, муайян хулосаларга келинади ёки хулоса телетомошабинларга қолдирилади.

Муаллифлик кўрсатувларига хос яна бир жиҳат – унинг номланиши муаллифнинг исми билан боғлиқ бўлади ёки тўғридан-тўғри муаллиф-журналист исми ёки шарифи кўрсатув номига айланади. Масалан, “Первый канал” да эфирга узатилувчи “Познер” (муаллифи В.Познер) ҳамда И.Ургантнинг “Вечерный Ургант”, “НТВ” да намойиш этилувчи “Поздняков” (муаллифи К.Поздняков) кўрсатувларини мисол қилиб келтириш мумкин. Аммо бу муаллифлик дастурлари учун мажбурий хусусият эмас.⁴⁴ Аммо келтириб ўтилганлар орасида “Вечерный Ургант” кўрсатувини тадқиқотчи А.Каширин муаллифлик кўрсатуви деб ҳисобламайди. “Бундай шоулар қатор муаллиф-сценарийнавислар

⁴³ Агаева Л. Особенности авторской передачи на телевидении. <https://el.kz/kz/news/archive/>

⁴⁴ Каширин А. Авторские телепрограммы как объект коммуникативно-прагматического исследования. <https://cyberleninka.ru/article/n/avtorskie-teleprogrammy-kak-obekt-kommunikativno-pragmaticheskogo-issledovaniya>

жамоасининг профессионал фаолияти маҳсулоти ҳисобланади ва у муаллифлик дастури деб белгилана олмайди”⁴⁵.

Муаллифлик кўрсатувлари бугунги даврда ўз ўрни ва аҳамиятига эга. Муаллифлик кўрсатуви – бу журналист-ижодкорга берилган катта имконият. Медиамаконда ўз ўрнини топишига хизмат қилувчи маҳсулот. Ўз сўзини айтиш ва антиқа, қизиқарли ғояларни амалга татбиқ этиш учун кенг минбардир.

1.3-§.Муаллифлик кўрсатувларининг маданий-маърифий вазифалари

Телевизион дастурларнинг вазифаларини белгилашга бўлган эътибор XX асрнинг ўрталарига тўғри келади. 1922 йили BBC корпорациясининг биринчи бош директори Джон Рейт томонидан “Ахборот бериш, ёритиш ва кўнгил очиш” принципларининг белгиланиши журналистика вазифаларини ишлаб чиқишга замин яратди.⁴⁶ Россияда эса телевидениенинг ижтимоий функцияларини классификация қилиш 1950 йилларда бошланди.⁴⁷ Тележурналистиканинг маълум функцияларни белгиллаган ҳолда у томон интилиши мақсадли аудиторияни шакллантиришга хизмат қилади.

Россиялик кинорежиссёр ва телепродюсер Александр Ефимович Роднянский аудиторияни 5 та гуруҳга ажратади:⁴⁸

- «интеллектуаллар» -телевидениени, энг аввало, ахборот манбаи деб қабул қилувчи инсонлар;

- «активистлар» (фаоллар), телевидениени муайян статусга эга бўлиш, ижтимоий ҳаракат воситаси сифатида билувчи инсонлар. Бундай инсонларнинг теледастурлардан оладиган ахбороти улар учун

⁴⁵Ўша манба.

⁴⁶Любимов Б.И. Общественное вещание: британская модель. – М.: Издательство ВК, 2006. – С. 42.

⁴⁷Саппак В.С. Телевидение и мы. – М.: Искусство, 1988. – С. 112.

⁴⁸Добрынин С.А. Особенности телевизионной коммуникации в современных проектах с двумя ведущими // Вестник электронных и печатных СМИ. – № 2. – С. 100-105.

маълумотлардан хабардор бўлиб, шу орқали муайян муҳитда фаолиятни олиб боришларига хизмат қилади;

- «оилалилар»; улар учун телевидение – оилани бирлаштирувчи омил;

- «дам олувчилар», улар учун телевидение ҳордиқ чиқариш воситасидир;

- «жамиятга қўшила олмайдиганлар» – бундай инсонлар ўзлари ва ўз ҳаётларига ўралиб олганлар ва улар учун телевидение ҳаёт адолатсизлигини исботлайдиган оддий тезисдир.

Тадқиқотчилар ОАВ нинг 7 та ижтимоий функцияларини ажратиб кўрсатади:⁴⁹ (3-жадвалга қаранг)

3-жадвал. ОАВ функциялари.

Телевизион оммавий ахборот воситаси бажарадиган вазифаларни эса социологлар 2 гуруҳга ажратган ҳолда кўриб чиқишни таъкидлайдилар:⁵⁰

⁴⁹ Фомичева И.Д. Социология СМИ. – М.: Аспект Пресс, 2007. – С. 52.

⁵⁰ Шилова В.А. Полифункциональное телевидение в системе интерактивного управления социально значимыми процессами // Социология и социальная антропология. – 2000. – № 2. – С. 25-27.

- Ижтимоий йўналтирилган;
- Индивидуал йўналтирилган.

Уларнинг ҳар бирига қатор функциялар киради:

Ижтимоий йўналтирилган	Индивидуал йўналтирилган
Ахборот бериш, хабардор қилиш	Информацион
Ижтимоий назорат ва бошқарув	Шахсий идентификация
Жамоатчилик фикрини шакллантириш	Интеграция ва ижтимоий мулоқот
Мафкуравий-тарбиявий	Кўнгил очиш, рекреатив
Жамият аъзоларининг ижтимоий фаоллигини амалга ошириш	
Маданиятни тарғиб қилиш	
Кўнгил очиш	
Коммуникатив ёки ижтимоий алоқа	
Мобилизация	

4-жадвал. ТВ функциялари.

Аммо тележурналистика бўйича дарсликлар ёзган тадқиқотчилар телевидениенинг 7 та ижтимоий функциясини санаб ўтадилар.⁵¹ (5-жадвалга қаранг)

⁵¹ Телевизионная журналистика / Г.В. Кузнецов и др. – М.: Высшая школа, 2002.; Князев А.А. Основы тележурналистики и телерепортажа. – Бишкек: Изд-во КРСУ, 2001.
<http://www.evartist.narod.ru/text1/09.htm>

	информацион	
	маданий-маърифий	
	интегратив	
	ижтимоий-педагогик	
	ташкилотчилик	
	таълимий	
	рекреацион	

5-жадвал. Телевидение функциялари.

Улар орасида муаллифлик кўрсатувларининг маданий-маърифий функцияларини кўриб чиқамиз. Маданий-маърифий функция ўзи нима? Авваламбор, ушбу саволга ойдинлик киритиш лозим, бизнингча.

Исталган теледастур қайсидир маънода инсонни маданият билан бирлаштиради, маданий маълумот, ахборотларни ўзида сақлайди. Ҳаттоки информацион дастурларда ҳам маданий ахборотлар бўлади. Ёритилаётган воқеа-ҳодисалар иштирокчилари, бошловчилар, уларнинг мулоқот услуги, саводхонлик даражаси ва ҳ. да маданий ахборотлар мавжуд бўлади. Буларнинг барчаси томошабин онгига бевосита ва билвосита таъсир кўрсатади. Ушбу функция туфайли кўпинча етарлича маданиятга эга бўлмаган, саводсиз телебошловчилар танқидга ва норозиликларга сабаб бўлади.

Шунингдек, телевидение ўзининг маданий-маърифий функциясини маданий тадбирларни ёритиш ёки трансляция қилиш орқали ҳам бажаради: спектакллар, концертлар, кино ва телефильмлар намоиши орқали.

Айтиш жоизки, маданий-маърифий мавзудаги кўрсатувларда дидактика элементлари ҳам мавжуд бўлади. Бунда муаллифларнинг вазифаси – бу ишни ўта нозик йўллар билан амалга оширишдир. Сабаби, томошабин ўзига “ақл ўргатилаётгани” ни ҳис қилса, бу унинг гашига тегади ёки ҳафсаласини пир қилади.

Маданий-маърифий вазифани бажаришда, айниқса, “Маданият ва маърифат”, “Ўзбекистон”, “Маҳалла” телеканаллари фаоллигини кузатиш мумкин. “Миллий” телеканалининг ўз йўналиши ва формати бўйича асосий мақсади миллийликни тарғиб қилиш бўлсада, ундаги дастурлардан кўра, шапкалар, анонслар, реклама, шунингдек, кўрсатув номлари миллийликни, қадриятларимизни, маданий ўзига хос жиҳатларимизни намоён этади.

“Исталган теледастурнинг маданиятга алоқаси бўлади”, деб ёзади А.Кузнецов.⁵² Кадрда кўринган ҳар бир инсон, у хоҳ бошловчи, хоҳ респондент бўлсин, унинг кийиниши, ташқи кўриниши, соч турмагидан тортиб ўзини тутишигача маданий ахборотлар томошабинга етказилади.

“Миллий” телеканали орқали эфирга узатиладиган журналист Акмал Мирзонинг “Чой устида” номли муаллифлик дастури ҳам маданий-маърифий вазифаларни амалга оширади. Дастур номининг ўзиёқ ўзбек маданияти, қадриятларига хос жиҳатни намоён этмоқда. Кўрсатув суҳбат жанрида тайёрланади ва унинг номи ҳам ўзбекона чой устида суҳбатлашиш урф-одатига мос танланган. Студияда декорация сифатида китоблардан фойдаланилгани, чойнак ва пиёланинг ҳам миллий пахта гулли безакка эгаллиги, савол-жавобларда маданий қадриятларимизга зид келадиган сўз ва иборалардан фойдаланилмаслиги кўрсатувнинг маданий-маърифий функцияларини кўрсатади.

⁵²Телевизионная журналистика / Г.В. Кузнецов и др. – М.: Высшая школа, 2002.
//http://evartist.narod.ru/text6/26.htm#%D0%B7_02//

Бундан ташқари, “Маданият ва маърифат” телеканали орқали эфирга узатиладиган “Яхшилик” номли муаллифлик кўрсатувида ҳам миллий кадриятларимизга хос жиҳатларни, хислатларни кузатиш мумкин. Ёки журналист ва бошловчи Назира Боймуродованинг “Бағрикенг диёр” кўрсатувини ҳам ана шундай жиҳатларга эга деб ҳисоблаш мумкин.

Телевидениенинг маданий-маърифий функцияси деярли барча муаллифлик кўрсатувларида намоён бўлади. Элементлар, муайян кадрлар, кийимлар, мулоқот услуби ва шу каби жиҳатларнинг барчаси ушбу функцияни бажариш юзасидан амалга ошади.

1-боб бўйича қуйидаги хулосаларга келинди:

- Муаллифлик кўрсатувлари теледастурлар сирасига киради. Ижодкор томонидан бирор бир соҳа, йўналиш, мавзуга бағишланган муайян ғояни эфирга муаллифнинг ўзи томонидан олиб чиқилиши кўзда тутилган теледастур, телелойиҳа муаллифлик кўрсатувларидир. Бундай кўрсатувларда марказий ўринни лойиҳанинг ўзига хос, бошқаларга ўхшамайдиган ғояси эгаллайди;
- Муаллифлик кўрсатувлари ўз моҳиятига кўра, бир неча хил бўлиши мумкин: сахналаштирилган, ўйинли, кўнгилочар ёки умуман публицистик бўлмаган, реалистик, муайян муаммо ёки масалага қаратилган ва ҳ. Яъни муаллифлик дастурлари фақатгина бадиий публицистик жанрда бўлмайди, балки информацион-таҳлилий жанрларда тайёрланиши ҳам мумкин. Бу муаллифнинг ижодкорлиги ва креативлиги, ўзига хос ёндашувига боғлиқ бўлади;
- Муаллифлик кўрсатуви турли жанрларда тайёрланиши мумкин: монолог, диалог ва синтетик жанрлар;
- Муаллифлик кўрсатувлари айрим жиҳатлари билан ҳужжатли фильмга ўхшаб кетади. Ҳужжатли фильм – телефильм/видеофильм – муаллифлик кўрсатуви тарзида ривожланиб бораётганини кўрсатишимиз мумкин;

- Муаллифлик кўрсатуви турли форматларда ҳам тайёрланади. Формат – бу технологик тушунча. Телевизион формат ёки телекўрсатув, телешоу формати тушунчаси телеасарнинг ижодий концепциясини белгиловчи ахборотлар ва материаллар бирлашмасига нисбатан қўлланади;
- Муаллифлик кўрсатувлари бир қанча хусусиятлари билан бошқа дастур ёки кўрсатувлардан ажралиб туради: мақсадли аудиторияга йўналтирилганлиги, кўрсатув ғояси оригинал, бошқаларга ўхшамаганлиги, кўрсатувда муаллифнинг иштирокининг муҳимлиги. У ғоя, сценарий муаллифи, кўрсатувни тайёрлаш вақтидаги ташкилий ишларнинг асосий қатнашчиси ва ҳатто бошқарувчиси, кўпинча кўрсатув бошловчиси ҳамдир, муаллифлик кўрсатувида жанрлар ранг-баранглиги;
- Муаллифлик кўрсатуви – бу журналист-ижодкорга берилган катта имконият. Медиамаконда ўз ўрнини топишига хизмат қилувчи маҳсулот. Ўз сўзини айтиш ва антиқа, қизиқарли ғояларни амалга татбиқ этиш учун кенг минбардир.

II БОБ. ТЕЛЕВИДЕНИЕДА МУАЛЛИФЛИК КЎРСАТУВЛАРИ ТАДРИЖИ: АНЪАНАВИЙЛИК ВА ЗАМОНАВИЙЛИК

2.1-§. Муаллифлик кўрсатувларининг анъанавий ва миллий хусусиятлари

Бутун дунё телевидениесида қатор муаллифлик кўрсатувлари эфирга узатилади. Уларда журналист-муаллифлар ўз маҳоратлари, имкониятлари ва ноодатий ғояларини амалга оширадилар. Шу орқали телетомошабинлар кўнглига кириб бориб, аудитория орасида таниладилар. “1980 йилларда муаллифлик кўрсатувлари телевидениеда муҳим ўрин тута бошлади”, деб ёзади тадқиқотчи В.Ходаковский.⁵³ Шундан сўнг муаллифлик кўрсатувларида ўзига хос анъанавий ва миллий хусусиятлар шакллана борди.

Ҳар бир давлатда эфирга узатиладиган кўрсатувларнинг ўзига хос миллий хусусиятлари мавжуд бўлади. Энг аввало, ўзбек телеканаллари орқали намоёниш этиладиган муаллифлик кўрсатувларини таҳлил қиламиз.

Ўзбек телеканаллари ҳозирги кунда кўпроқ шоулар, шов-шувли воқеалар, мусиқа ва шоу-бизнес вакиллари билан суҳбатлар, сериалларга эътибор қаратаётган бўлсада, теледастурдан муаллифлик кўрсатувлари ҳам ўрин олган. Қуйида уларнинг жадвал кўринишида акс этганини кўриш мумкин. Авваламбор, “Ўзбекистон” телеканали орқали эфирга узатиладиган муаллифлик кўрсатувларини кўриб чиқамиз. Телеканалнинг бир кунлик, яъни 12.05.2019 санасидаги теледастурдан⁵⁴ ўрин олган муаллифлик кўрсатувлари 6-жадвалдан жой олган:

Кўрсатув номи	Бериладиган вақти	Муаллифи
“Мўъжизалар макони”	09:35	С.Ўрмонова
“Соғинч”	12:50	Н.Умрзоқова

⁵³Ходаковский В. Телепрограмма «Взгляд» в исторической перспективе. Выпуск № 1. // <http://www.mediascope.ru/телепрограмма-«взгляд»-в-исторической-перспективе> //

⁵⁴ <https://mtrk.uz/uz/>

“Кўнгил мулки”	15:20	С.Ортиқов
“Хунарманд”	17:30	Н.Воҳидова
“Имтиҳон”	21:40	У.Усмонова

**6-жадвал. “Ўзбекистон” телеканалдаги муаллифлик кўрсатувлари
(12.05.2019)**

Бир кунлик дастурдан ўрин олган муаллифлик кўрсатувлари эфир вақтининг 50 фоиздан ҳам камроқ қисмини ташкил этади. Бундан ташқари, айрим кўрсатувлар кўпинча оригинал эмас, такрор эфирга узатилади.

Шунингдек, телеканалда “Муносабат”, “Шарҳ+”, “Йўлчирок”, “Менинг боғим”, “Агроолам”, “Азизим, ҳаёт!”, “Кўнгил ободлиги”, “Халқ қабулхонасида бир кун”, “Парламент ҳаёти” каби муаллифлик кўрсатувлари ҳам намойиш этилади. Уларнинг ҳар бири турли формат ва жанрларда тайёрланади.

Жумладан, “Мўъжизалар макони” юртимизнинг турли гўшалари, кўпчиликка таниш бўлмаган жойлари, ҳайратланарли жиҳатларини ёритишга мўлжалланган. Муаллиф Саодат Ўрмонова юртимиздаги мўъжизаларни халқимизга таништиришда улар Ўзбекистоннинг қайси бурчагида жойлашганидан қатъий назар, ўша ерга бориб, тасвирга олиш ишларини олиб боради. Муаллифнинг ўзига хос услуби бор. У иложи борича содда, халқона тилда гапиради. Оддий халқ билан мулоқотда бўлади. Кўрсатувнинг энг муҳим қисмларида ўзи кадрда намоён бўлади. Керак бўлса, сувнинг ичига тушади, тоғлар оралаб юради, яйдоқ чўлнинг ўртасида намоён бўлади. “Мўъжизалар макони” да ҳар сафар томошабинни янги маълумот, янги жойлар кутади. У жанр жиҳатидан кўпроқ телеочерк, йўл очеркига ўхшайди. Унда ҳам бадиий, ҳам таҳлилий жиҳатлар кўзга ташланади. Кўрсатувни томоша қилганда, унинг сценарийси олдиндан ёзилиб, шу бўйича кўрсатув тасвирга олинмаслиги сезилади. Сабаби дастур йўналишига кўра, муҳим жиҳатлар, мўъжизалар, белгиланган жойнинг ўзига хос ноодатий жиҳатлари тасвирга олиш жараёнида

ойдинлашади, шу сабабли, бошловчи ҳам стенд-апларини вазиятдан келиб чиққан ҳолда, энг қизик нукталардан амалга оширишга ҳаракат қилади. Ушбу кўрсатувда муаллифлик кўрсатувларининг анъанавий хусусиятлари кўпроқ кўзга ташланади. Аммо тасвирга олинис жихатидан тасвирчилар ва режиссёрнинг замонавий услубларини кузатиш мумкин. Дрон орқали суратга олиш, кенг панорамали кадрлардан фойдаланиш, монтаж жараёнида махсус эффектлардан фойдаланиш ва ҳ.

“Соғинч” кўрсатуви ҳам муаллифлик дастури бўлиб, у журналист Нилуфар Умрзокова томонидан тайёрланади. Кўрсатувнинг ҳар бир сонига алоҳида қаҳрамон танланади. Улар асосан ўзбек миллий санъатига катта ҳисса қўшган инсонлардир. Бу дастурда ҳам кўпроқ анъанавий ва миллий хусусиятлар кўзга ташланади. Муайян студияда бошловчининг чиқишлари тасвирга олинади. Қолган кадрлар ЎзМТРК архивидан олинган. Студия безакларида кўпроқ миллий услубдан фойдаланилган. Эски, кичик ҳажмли телевизор студиянинг марказий беаги ҳисобланади. Бошловчи унинг ёнидан жой олади. Телевизор экранида эса мавзуга мос кадрлар намойиш этилади.

“Ҳунарманд” кўрсатуви тележурналист Нозима Воҳидованинг муаллифлик лойиҳаси ҳисобланади. Унда юртимизда самарали фаолият юритаётган ҳунармандлар фаолияти ёритиб борилади. Ҳар сафар амалий санъатнинг турли йўналишлари бўйича ижодкорлар фаолиятига мурожаат қилинади. Тасвирга олиш ишлари асосан ҳунарманд устахонаси ёки хонадонида бўлиб ўтади. Бу кўрсатувда миллий хусусиятлар устун туради.

“Муносабат” муаллифлик лойиҳаси сиёсий шарҳловчи, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган журналист Қуддус Аъзамга тегишли бўлиб, у ток-шоу форматида тайёрланади. Мазкур кўрсатув орқали юртимиз ҳаётида долзарб бўлиб турган масала ва муаммолар муҳокама қилинади. Ўйиборлиси, кўрсатув жонли эфирда узатилади. Унга телетомошабинлар белгиланган телефон рақамлари орқали боғланиб, ўз

саволларини беришлари мумкин. Кўрсатувда кўтариладиган мавзу ва масалалар чегараланмаган. Кўтарилаётган масала юзасидан масъул, тегишли ташкилотлардан вакиллар таклиф қилинади ва муҳокама қилинади. Кўрсатув, шунингдек, тўғридан-тўғри радиода ҳам жонли эфир сифатида узатилади.

“Шарҳ+” кўрсатуви журналист Олим Сафоев томонидан тайёрланади. У ҳам тўғридан-тўғри эфирга узатилади. У формати ва моҳияти жиҳатидан “Муносабат” ток-шоусига ўхшаб кетади. Кўпинча бу кўрсатувда Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан чиқарилган қарор ва фармонлар шарҳига эътибор берилади. Бунинг учун масъул вакиллар ёрдамида уларнинг мазмун-моҳияти очиб берилади.

“Имтиҳон” кўрсатуви ўзига хос жиҳатлари билан бошқа дастурлардан фарқ қилади. Унинг муаллифи – журналист Умида Усмонова. Унда асосан оилавий масалалар юзасидан фикр юритилади. Бошловчи кўрсатув нима ҳақдалиги, ҳар бир сониди қайси мавзу кўтарилишини ўзи кадрда эълон қилади ва бу борада актёрлар иштирокида саҳналаштирилган сюжет берилади. Муаммо инсценировка орқали кўрсатиб берилгач, унинг ҳал қилиниши, муаммонинг ўрганилишида бошловчи-муаллифнинг ўзи ҳам аралашади. Томошабинлар кўрсатилаётган воқеалар, ундаги иштирокчилар ҳақиқий деган фикрга келиши ҳам мумкин. Аммо журналист актёр ва актрисаларнинг иштироки орқали муаммони янада очиб беришга, уни ҳал қилиш йўллари кўрсатишга ҳаракат қилади. Бундай йўл орқали кўрсатувнинг таъсирлилиги ва қизиқарлилиги ортади.

Маҳоратли тележурналист Умида Усмонованинг яна бир муаллифлик лойиҳаси – бу “Азизим, ҳаёт!” кўрсатувидир. У суҳбат жанрида тайёрланади. Кўрсатувда ҳаёт, умр ҳақида фикр юритилади. Кўрсатувда бир нафар меҳмон иштирок этади. У кўпинча машҳур, таниқли

инсонлар бўлмайди. Кўтарилаётган масалага қандайдир алоқаси бўлган, фикр юрита оладиган шахслар таклиф қилинади.

“Менинг боғим” кўрсатуви Ботир Али Имомов томонидан тайёрланади. Унда кўчат экиш, пайвандлаш, парвариш қилиш каби боғдорчиликка оид мавзулар ёритилади. Кўрсатув мавзулари эфирга узатиладиган мавсумга доир боғдорчилик ишлари бўйича танланади. Ўша даврда долзарб бўлиб турган, боғларда амалга оширилаётган ишлар бўйича тушунтиришлар берилади. Бу мақсадли аудиторияга қаратилгани, боғларини самарали юритиб бораётган боғбонлар билан биргаликда тайёрланиши, юртимизнинг турли гўшаларига ташриф буюрилиши каби хусусиятлари билан ушбу кўрсатув ажралиб туради.

“Кўнгил ободлиги” кўрсатуви ҳам журналист Саодат Ўрмонова томонидан тайёрланади. Унда асосан муайян соҳада самарали фаолият юритаётган қаҳрамон танланади. Жумладан, кўрсатувнинг 17.05.2019 санасидаги сони қаҳрамони “Чотқол наволари” бадийий жамоаси раҳбари Хадича Ҳасановадир. Кўрсатувнинг ўзига хослиги унда бошловчи-муаллифнинг ўзи ҳам иштирок этиши, интервью олиш жараёнида журналистнинг савол бериб туриши, кадрларнинг қаҳрамонлар яшайдиган хонадонлардагина эмас, табиатнинг гўзал кўринишлари қўйнида тасвирга олиниши, савол-жавобларнинг ўзбекларга хос қадрият, анъаналарга мос ҳолда берилиши каби жиҳатларда кўринади. Кўрсатувда инсоний хислатлар, муносабатлар марказий ўринга чиқади.

Шунингдек, “Маданият ва маърифат” телеканалида ҳам қатор муаллифлик кўрсатувлари эфирга узатилади. “Яхшилик”, “Мен севган асар”, “Тундаликлар”, “Мактуб”, “Кроссворд”, “Инсон ўзинг”, “Мен билган ҳақиқатлар”, “Уйга қайтиб”, “Мен учун онам”, “Орамиздаги одамлар”, “Мухлис”, “Эъзоз” ва шу каби қатор кўрсатувлар эфирга узатилади. Уларнинг ҳар бири ўзига хос жиҳатлари билан бир-биридан ажралиб туради.

Жумладан, “Уйга қайтиб” кўрсатувининг муаллифи Комилжон Ниёзов ва Юлдуз Файзий. Унда муаллифлик кўрсатувларига хос айрим жиҳатлар кўзга ташланмаслиги мумкин. Масалан, муаллиф кадрда намоён бўлмайди, кадр орти сўзлар ўқимайди, аммо машҳур ёзувчилар, шоирлар, адибларнинг ўз ота уйларига боришлари, у ерда ҳис қиладиган кечинмалари, ўй-хаёллари томошабинга кадрлар, ягона қаҳрамон тили орқали берилади ва шу жараёнларда муаллифнинг ажойиб ғояси, кўрсатувнинг қурилиши, таркиби, тузилишини моҳирона жойлаштирганини кўриш мумкин. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими, ёзувчи Лукмон Бўрихон кўрсатувларнинг бирида⁵⁵ сонида қаҳрамон сифатида намоён бўлган. Кўрсатув қаҳрамоннинг ўз қишлоқдаги уйига кириб келгани кадри билан бошланади. Шундан сўнг дастур шапкаси берилиб, ўз туғилган қишлоғига поездда келгани, йўлдаги ўй-хаёллари кўрсатилади. Кўрсатувда бошдан-охир муаллифнинг иштироки ўзи кўринмасда, сезилиб туради. Қаҳрамоннинг гапираётган пайтдаги кўзи, мурожаатлари бевосита муаллифга қаратилган. Сафарнинг қайси қисмида қандай фикрларни билдириш, кўрсатув тузилиши қандай бўлиши ва қандай якун топиши – буларнинг барчасини муаллиф иштирокисиз амалга ошириб бўлмайди. Кўрсатувда она-юртга муҳаббат, яқинлар ҳолидан хабар олиш, оддий ўзбек халқи ҳаёти, қишлоқ турмуш тарзи, одамлари намоён бўлади, булар ундаги анъанавий ва миллий хусусиятларни акс эттиради. Кўрсатув йўл очеркига хос жиҳатларни намоён этади.

“Яхшилик” кўрсатуви журналист Бахтиёр Насриддинов томонидан тайёрланади. Кўрсатув ғояси муҳтожларга ёрдам кўрсатиш, улар ҳақида кенг оммани бохабар қилиш ва юртдошларимизга ёрдам беришга ундашдан иборат. Буларнинг барчаси ўзбекларга хос миллий қадриятлар, хусусиятларни ўзида жам этади. Аввало, ёрдамга муҳтож инсонлар

⁵⁵“Уйга қайтиб”, “Маданият ва маърифат” телеканали // 24.02.2019.

тақдири ҳақида сўз юритилиб, сўнгра уларга ёрдам бериш истагида бўлганлар учун ҳисоб рақами ҳамда боғланиш рақамлари экранда кўрсатилади.

“Кроссворд” кўрсатуви интеллектуал шоу форматида тайёрланади. Уни журналист Хайрулла Ҳамидов тайёрлайди. Ҳар бир ўйинда 3 тадан иштирокчи қатнашади. Иштирокчилар турли соҳа вакиллари танланади. Ижтимоий тармоқлардаги манзиллар орқали барча телетомошабинлар кўрсатув ижодкорлари билан боғланиб, унда иштирок этиши мумкин. Экранда ва қатнашчилар қўлида кроссворд бўлади. Бирма-бир кроссворддаги саволларга жавоб берилади. Унинг бошқа интеллектуал шоулардан фарқи ҳам шунда. Яъни саволлар кроссворд шаклида тақдим этилади.

“Сайқал” кўрсатувининг муаллифи Зебинисо Ҳасанова. У мамлакатимизда ўзига хос ижод йўли билан танилган рассомлар, хунармандлар ҳақида тайёрланиб, мақсад – ёшлар қалбида санъатга, ижодга, ижодий фикрлашга иштиёқ уйғотишдан иборат. Кўрсатувда мусаввирларнинг ўзига хос жиҳатлари, кўргазмалари, асарлари тўғрисида сўз боради.

“Ўзбекистон” ва “Маданият ва маърифат” телеканалларида муаллифлик кўрсатувлари турли хил мавзуларда ва жанр, форматларда тайёрланади. “Ўзбекистон” каналида улар кўпроқ суҳбат, ток-шоу жанрларида эфирга узатилса, “Маданият ва маърифат” каналида очерк, интеллектуал шоу каби бошқа жанр ва форматдаги кўрсатувларни ҳам кўриш мумкин. Энди муаллифлик кўрсатувларининг ўзига хос жиҳатларини “Первый канал” мисолида кўриб чиқамиз.

“Первый канал” да ҳам кўпгина муаллифлик кўрсатувлари намоиш этилади.

Кўрсатув номи	Муаллифи
---------------	----------

“Пусть говорят”	Дмитрий Борисов
“На самом деле”	Дмитрий Шепелев
“Толстой. Воскресенье”	Пётр Толстой
“Эксклюзив”	Дмитрий Борисов
“Мужское/Женское”	Александр Гордон, Юлия Барановская
“Большая игра”	Марина Ким
“Время покажет”	Артём Шенин
“Сегодня вечером”	Юлия Меньшова, Максим Галкин
“Познер”	Владимир Познер
“Жить здорово”	Елена Малышева
“Теория заговора”	Михаил Мамаев
“Непутёвые заметки”	Дмитрий Крылов
“Часовой”	Алексей Рафаенко
“Здоровье с Еленой Малышевой”	Елена Малышова
“Поле чудес”	Леонид Якубович

**7-жадвал. “Первый канал” орқали эфирга узатиладиган муаллифлик
кўрсатувлари**

Энди телеканалнинг бир кунлик дастуридан ўрин олган кўрсатувларни кўриб чиқамиз. Қуйида телеканалнинг 23.05.2019 санасидаги дастурлар кетма-кетлиги берилган.⁵⁶

Утро

05:00 Телеканал «Доброе утро»

09:00 Новости

09:25 «Сегодня 23 мая. День начинается» 6+

09:55 «Модный приговор». Дело «Доктор, у вас проблемы!» 6+

⁵⁶ <https://www.1tv.ru/schedule/week>

10:55 «Жить здорово!» 16+

12:00 *Новости (с субтитрами)*

12:15 «Время покажет» 16+

День

15:00 *Новости (с субтитрами)*

15:15 *«Давай поженимся!». Щедрый банкир*16+

16:00 «Мужское / Женское». Морская сказка16+

17:05 *Чемпионат мира по хоккею 2019. Четвертьфинал. Сборная России — сборная США. Прямой эфир из Словакии. В перерывах — Вечерние новости (с субтитрами)*

19:40 «Пусть говорят» 16+

Вечер

21:00 *«Время»*

21:30 *Премьера. Елена Панова, Константин Юшкевич, Ольга Тумайкина, Анна Уколова в многосерийном фильме «Мама Лора»*16+

23:30 Премьера. «Большая игра»12+

00:30 *«Вечерний Ургант». Александр Балух, Екатерина Шипулина, Павел Каплевич и Айдан Салахова*16+

01:00 *Михаил Пореченков в многосерийном фильме «Агент национальной безопасности»* 16+

03:00 *Новости*

03:05 «Мужское / Женское» 16+

03:50 *«Давай поженимся!»*16+

Теледастурлар жадвалига кўра, телеканалнинг 23.05.2019 санасидаги дастурлар кетма-кетлигидан 6 та муаллифлик кўрсатуви жой олган. Улар куннинг ҳар бир қисми, яъни тонг, кундуз ва кечки қисмларида 2 тадан жойлаштирилган.

“Пусть говорят” кўрсатувининг студиясида барчанинг оғзида бўлган, қайсидир жиҳатлари номаълум бўлиб қолган масалалар кўтариб чиқилади ва улар икир-чикирларгача ҳар бир жиҳатларини муҳокама қилган ҳолда ёритилади. Кўрсатув ток-шоу жанрида тайёрланади. У маълум бир аудиторияга мўлжалланмаган, кўрсатувда кўтарилаётган масалалар барча учун бирдек қизиқ бўлиши мумкин.

“На самом деле” кўрсатувининг муаллифи ва бошловчиси – Дмитрий Шепелев. Бошловчи таъбири билан айтганда, бу студияда ёлғон гапириш имконсиз.⁵⁷ У ўз формати жиҳатидан “Пусть говорят” кўрсатувига ўхшаб кетади. Аммо унда икки томон бир-бирига қарши қўйилади. Ҳақиқатни аниқлаш учун детектор орқали иштирокчиларнинг сўзлари ҳақиқат ёки ёлғонлиги текширилади. Иштирокчилар, одатда, машҳур инсонлар орасидан танланади.

“Толстой. Воскресенье” кўрсатуви информацион-таҳлилий ҳамда ижтимоий-сиёсий характерга эга бўлиб, унинг муаллифи журналист Пётр Толстой. Кўрсатувда дастлаб мамлакатдаги муҳим воқеалар журналист-муаллиф томонидан таҳлил қилинади. Сўнгра студиядаги меҳмонлар билан биргаликда улар муҳокама қилинади. Бошловчи таъбири билан айтганда, кўрсатув ғояси – ҳозирда барча гапираётган ва ҳаммани ташвишга солаётган воқеалар ҳақида очиқ мулоқотдир.⁵⁸

Дмитрий Борисов томонидан тайёрланадиган “Эксклюзив” номли муаллифлик кўрсатуви ҳам ток-шоу жанрида тайёрланади. У орқали сир тутилган воқеаларнинг номаълум жиҳатларини очиш мақсад қилинган.

⁵⁷ <https://www.1tv.ru/shows/na-samom-dele>

⁵⁸ <https://www.1tv.ru/shows/tolstoy-voskresene>

Кўрсатувда асосий иштирокчилар бошловчи ва меҳмонлар (бир ёки 2 нафар) ҳисобланади. Студияда атрофда ўтирган инсонлар ҳам суҳбатда катнашгани, саволлар бериб, ўз фикрларини билдириши билан у ток-шоуга айланади.

“Мужское/Женское” кўрсатувида эркаклар ва аёллар ўртасида юзага келаётган муаммолар ҳақиқий қаҳрамонлар мисолида кўтариб чиқилади. У ҳам ток-шоу жанрида тайёрланади.

“Сегодня вечером” ток-шоуси ҳар шанба куни томошабинларни таниқли артистлар, муסיқачилар, хонанда ва актриса, актёрлар даврасига таклиф қилади, уларнинг суҳбатларидан баҳраманд этади. Унда муаммолар кўтарилмайди, айнан томошабинларни дам олдириш функцияси кўпроқ роль ўйнайди.

“Поле чудес” йиллар давомида ўз мухлисларини йўқотмай келаётган муаллифлик кўрсатувларидан бири. Бошловчи ва муаллиф Леонид Якубович иштирокчиларга ҳам савол беради, ҳам уларни қизиқарли суҳбатга тортади. У кўнгилочар-викторина форматидаги шоулар сирасига киради.Россия телеканалдаги муаллифлик кўрсатувлари асосан ток-шоу жанрида тайёрланади. Ток-шоудаги мавзулар одамлар орасидаги майда миш-мишлардан тортиб, давлат, сиёсат майдонларида бўлаётган воқеалар муҳокамасига бағишланади. Тортишув, можаро, низо, қарама-қаршиликлар бу каби ток-шоуларга хос хусусиятлардир. Шунингдек, суҳбат, саёҳат, бошқача айтганда, йўл очерки, саломатлик мавзуларидаги шоулар, ҳарбий соҳага оид таҳлилий дастурларни ҳам кузатиш мумкин.

2.2-§.Ахборий-кўнгилочар дастурларда рекреативлик функцияси

Телекўрсатувларнинг ахборий, ташкилий, маърифий функциялари билан биргаликда уларнинг рекреатив функцияси ҳам қайд этилади.⁵⁹

⁵⁹ Телевизионная журналистика / Г.В. Кузнецов и др. – М.: Высшая школа, 2002.; Князев А.А. Основы тележурналистики и телерепортажа. – Бишкек: Изд-во КРСУ, 2001. <http://www.evartist.narod.ru/text1/09.htm>

Рекреация сўзи лотинчадан олинган бўлиб, *recreatio* – тикланиш деган маънони билдиради. Унинг эскирган маъноси ҳордиқ олиш учун жой, бино деган мазмунни ифода этгани ҳам қайд этилади.⁶⁰ Хўш, журналистиканинг рекреацион вазифаси қандай маънони англатади?

Рекреацион вазифа – инсонларнинг ҳордиқ чиқаришига хизмат қилиб, уларнинг ҳиссий ва жисмоний кучини тиклашга қаратилган бўлади. Рекреация – бу ҳордиқ, тинчланиш, кучларни тиклаш. Журналистлар рекреатив йўналишга эга кўнгилочар кўрсатувларни яратишда муҳаррир, бошловчи сифатида иштирок этиши мумкин.⁶¹ Айнан рекреация қилишга бўлган имкониятнинг борлиги телевидениега катта талабни таъминлайди. Рекреация функцияси кўпроқ тижорий йўналишдаги телеканалларда намоён бўлади. Уларни молиялаштириш томошабинлар сонига боғлиқ бўлади. Агар телеканал давлат томонидан молиялаштириладиган бўлса, рекреацион функция маданий-маърифий вазифа билан уйғунлашиб кетади. Бундай ҳолатда хусусий, тижорий каналлар билан рақобатда давлат телеканаллари телетомошабинларни жалб этиш жиҳатидан ортда қолади.

Рекреация тушунчаси телевидение ривожланишининг барча босқичларида муҳим ўрин тутиб келган. Сабаби, барча инсонлар ҳордиқ чиқаришга, дам олишга, ҳеч нарса ҳақда ўйламасдан дам олишга эҳтиёж сезади. Бундай вақтларда таҳлилий, муаммоли, баҳс-мунозарали кўрсатувлар аудиторияни ўзидан итаради, томошабин телевизорда ақлни ишлатишга ундайдиган, фикрлашга мажбур қиладиган кўрсатувларни томоша қилишни истамайди.

Рекреация тушунчаси ўзида ўйин, дам олиш, вақтичоғлик каби маъноларни жамлайди.⁶² Айниқса, сўнгги вақтларда ахборот оқимининг

⁶⁰ <https://ru.wikipedia.org/wiki/Рекреация>

⁶¹ Князев А. Основы тележурналистики и репортажа. Бишкек, КPCY, 2001. <http://www.evartist.narod.ru/text1/09.htm>

⁶² Федотова Н. Рекреативные функции сми: содержание, структура и гуманистический потенциал. <https://vestnik.journ.msu.ru/books/2010/1/rekreativnye-funktsii-smi-soderzhanie-struktura-i-gumanisticheskii-potentsial/>

шиддатлилиги, инсон вақтининг ҳар бир дақиқаси муҳим аҳамият касб этаётган бир даврда журналистиканинг, хусусан, телевидениенинг рекреатив функциясига бўлган талаб ортмоқда. Натижада, “infotainment”, “edutainment” атамалари вужудга келди.

Яъни информация билан кўнгилочарликнинг уйғунлашуви орқали $information+entertainment=infotainment$ тушунчаси пайдо бўлди. Бунда кўрсатувлар информация берибгина қолмай, уларда кўнгилочарлик хусусияти ҳам уйғун ҳолда олиб борила бошлади. Edutainment тушунчасида ҳам таълим ва кўнгилочарлик сўзлари бирлашиб, таълимий дастурларни кўнгилочар хусусиятларни уйғунлаштирган ҳолда тайёрлана бошлади. Рекреативлик инсонларнинг реал ҳаётдаги ташвишлари ва кўнгилсизликларни ОАВ томонидан яратилган нореал ҳаётда ҳордиқ чиқариш орқали унутишларига қаратилган.⁶³ Тадқиқотчи Е.Прохоров ҳам журналистиканинг маданий-кўнгилочар функциясини алоҳида кўрсатадики, у нафақат маданиятнинг турли соҳалари ривожига, балки инсонларнинг қийин иш кунидан сўнг руҳий ва жисмоний дам олишига хизмат қилади, деб ёзади.⁶⁴

Бу функция телевидениеда турли кўринишларда намоён бўлиши мумкин:

- Муסיқий концертлар;
- Эстрада шоулари;
- Цирк томошалари;
- Спорт мусобақаларининг намойишлари;
- Фильмлар ва кинокартиналар, сериаллар;
- Викторина ва танловлар ва ҳ.

⁶³Брайант Дж., Томпсон С. Основы воздействия СМИ. М.: Вильямс, 2004. – С. 148—149.

⁶⁴ПрохоровЕ. Введение в теорию журналистики. М., 1979. – С. 75.

Бу телевизион асарлар маданий-маърифий хусусиятларга ҳам эга бўлади, деб ёзади, Е.Прохоров.⁶⁵ Рекреация – нафақат ҳордиқ чиқариш омили, балки ақлни чархлаш хусусиятини ҳам ўзида акс эттиради. Бунда викториналар, турли ўйинлар муҳим ўрин тутди.

Рекреатив функцияга эга кўрсатувлар зўравонлик, кўрқитиш, кўз ёшлар, ташвишлар, муаммолардан йироқ мавзуларда бўлади. Уларда қанчадир миқдорда барибир ахборот, информация бўлади, аммо бу информация кўнгилочарлик хусусияти билан уйғунлашгани сабабли томошабиннинг мияси, ақлий фаолияти, ҳиссиётига салбий таъсир кўрсатмайди, зўриқтирмайди.

Муаллифлик кўрсатувларининг ўйин, викторина, ток-шоуларнинг айрим кўринишлари, реалити-шоулар, монолог ва публицистик жанрдаги кўринишлари ўзида рекреативлик функциясини намоён этади.

Жумладан, “Ўзбекистон” телеканали орқали эфирга узатиладиган “Мўъжизалар макони” кўрсатуви ўзининг йўналиши, формати, тузилиши жиҳатидан рекреативликни намоён этади. Томошабиннинг кўрсатувни томоша қилиб, мияси зўриқмайди. Кўрсатувда юртимизнинг муайян бир макони хусусида ахборотлар ҳам берилади, аммо улар енгил, халқона тилда муаллиф томонидан томошабинларга узатилади. Журналист Саодат Ўрмонова томошабин зерикмаслиги учун белгиланган маконнинг энг қизиқ нуқталаридан стенд-аплар қилади, оддий халқдан фикрлар олади. Кўрсатувда, шунингдек, табиат манзаралари асосан тасвирга туширилиб, узатилгани учун ҳам ундаги рекреативлик функциясининг намоён бўлиши янада ортади.

Худди шу жиҳат айнан бошловчи Саодат Ўрмонова томонидан тайёрланадиган яна бир лойиҳа “Кўнгил ободлиги” кўрсатувида ҳам акс этади. Унда қаҳрамон сифатида танланган бир инсон, унинг бошқаларга

⁶⁵ Прохоров Е. Введение в теорию журналистики. М., 1979. – С. 75.

ўрнатқ фазилатлари, оилавий аҳволи, самарали меҳнат фаолияти, инсоний жиҳатлари томошабинлар эътиборига ҳавола этилади. У ҳам ўз йўналиши, мавзуси, кадрлари, иштирокчилари жиҳатидан кўнгилочар функцияни бажаради.

Шунингдек, муаллиф Нозима Воҳидованинг “Ҳунарманд” ва “Йўлчирик” кўрсатувларида ҳам рекреатив белгилар учрайди. Айниқса, “Йўлчирик” да бу янада ёрқинроқ кўзга ташланади. Сабаби унда муаллиф халқ орасида машҳур, эл таниган инсонлар, шахслар билан йўл юриб, суҳбат қилади. Одатда, у суҳбатдошнинг автомобилидан туриб амалга оширилади. Саволлар ҳаёт ва ижодий фаолиятга оид бўлади. Кўрсатув меҳмони хонанда бўлган тақдирда, унинг қўшиқларидан баҳраманд бўлиш ҳам мумкин. Кўрсатув “Ўзбекистон” телеканалининг кечки дастурларида эфирга узатилади. Кўрсатувни томоша қилиб, томошабинлар илиқ ва самимий суҳбатни тинглайди, дам олади.

“Маданият ва маърифат” телеканали кўпроқ илмий-маърифий, маънавий-маданий кўрсатувлар тайёрлашга ихтисослашган бўлса-да, унда рекреацион функцияни бажаришга ҳам эътибор қаратилади. Машҳур асарлар асосида ишланган фильм ва сериаллар, миллий мусиқа ва қўшиқларни эфирга узатишдан ташқари, муаллифлик кўрсатувларида ҳам рекреатив характерга эга дастурларни кузатиш мумкин.

Жумладан, “Файзли оқшом” кўрсатуви телеканалнинг кечки дастурларидан ўрин олган. Унинг муаллифи ва бошловчиси Шоира Рауфбоевадир. Ушбу кўрсатув томошабинлар қалбидан чуқур жой олиб, неча йиллар ўтишига қарамасдан, ҳар гал такрор намойиши интиқиб кутиладиган театр ва кино асарларининг юбилеи ёки бенефислари, эл севган, бугун орамизда бўлмаган санъат дарғаларини хотирлаш, айни кунда ижтимоий фаол бўлган таниқли инсонлар билан ижодий учрашувлар, муҳим саналар муносабати билан бўладиган давра суҳбатлари

ва бошқа кўринишда тайёрланади. Мақсад – томошабинларнинг оқшомни хордиқ чиқариб, кўнгилли ўтказишларига хизмат қилишдир.

“Маданият ва маърифат” телеканали орқали эфирга узатиладиган “Мен севган асар” кўрсатуви ўз йўналиши бўйича ахборий-кўнгилочар кўрсатувлар сирасига киради. У ток-шоу жанрида тайёрланади, аммо ҳар бир кўрсатувнинг алоҳида бир нафар меҳмони, суҳбатдоши бўлади. Айнан унинг севган асари ҳақида суҳбат уюштирилади. Асарнинг китобхонларга манзур келган жиҳатлари ҳақида сўз юритилар экан, унда келтирилган фикрлар, жумлалар ёки шеърӣ асарлардаги шеърӣ ижод намуналари ўқиб, мисол сифатида келтирилади. Бу ҳам унинг рекреативлик хусусиятларини ўзида акс эттиради.

Россиянинг “Первый канал” ида ҳам ток-шоу, ўйин форматларидаги кўрсатувлар талайгина. Аммо ток-шоуларда жанжалли, мунозарали, баҳсли мавзуларнинг кўтариб чиқилиши, студиядаги аудитория ва кўрсатув иштирокчиларининг баланд овозда тортишиб ўз фикрларини билдиришлари уларнинг рекреативлик хусусиятларини акс эттирмайди. Бундай кўрсатувлар сирасига “Пусть говорят”, “Большая игра”, “Эксклюзив”, “Время покажет” каби ток-шоуларни киритиш мумкин.

Рекреатив хусусиятлар намоён бўладиган муаллифлик кўрсатувлардан бири сифатида “Сегодня вечером” ток-шоусини мисол қилиб келтириш мумкин. Ундаги самимий суҳбатлар, ҳазиллар, юқори кайфият томошабинларга ҳам ўтади. Кўрсатув иштирокчилари халқ орасида машҳур инсонлар, уларнинг оила аъзоларидир. Мавзу эса уларнинг оиласидаги илиқ муносабатлар, яхши янгиликлар, хотиралар, ҳазил-мутойибалардир. Томошабин кўрсатувни томоша қилиб, ўзига таниш бўлган чехралар, шахсий ҳаёти қизиқ бўлган инсонларнинг ҳаёт тарзи, оила аъзолари ва улар билан ўзаро муносабатларидан хабардор бўлишади. Шунингдек, самимий суҳбатлардан телетомошабиннинг ҳам кайфияти кўтарилади, чарчоқлари тарқайди, ақлий ва ҳиссий томондан зўриқмайди.

Бунда, албатта, бошловчилар Максим Галкин ва Юлия Меньшованинг сўзлашув ҳамда ҳазил-мутойибадан маҳорат билан фойдаланишлари муҳим аҳамият касб этади.

Бундан ташқари, журналист ва машҳур телебошловчи Леонид Якубовичнинг йиллар давомида катта аудиторияни ўзига қамраб олган “Поле чудес” кўрсатуви ҳам ахборий-кўнгилочар кўрсатувнинг ёрқин намунасидир. Кўрсатувнинг муваффақияти унда халқ, аудитория, оддий инсонлар иштирок этиши ва қизиқарли саволларга жавоблар изланишида. Кўпинча савол ҳаттоки иккинчи ўринга ҳам тушиб қолади. Бошловчи ва муаллиф Леонид Якубович иштирокчиларни қизиқарли савол-жавоблар, самимий суҳбат, юмор билан жалб қилади. Яна бир студия декорациясининг ўзига хослигидир. Иштирокчилар олдида катта айланувчи “барабан” борлиги, саволларга жавобларнинг ҳар бир ҳарфини кўрсатиб туриш учун махсус стенднинг мавжудлиги, студиянинг кенглиги, унда кўшиқ куйлаш, рақсга тушиш ҳам мумкинлиги ва шу каби бошқа жиҳатлар кўрсатувнинг муваффақиятини, халқчиллигини таъминлаган омиллардир. Бундан ташқари, дастурнинг ўзига хос анъаналари ҳам шаклланган. Улардан бири иштирокчиларнинг ўзлари билан қизиқарли совғалар олиб келиши: егуликлар, сувенир буюмлар, миллий кийимлар ва ҳ. Ушбу совғаларга бошловчининг реакцияси, юмор билан ёндашуви кўпчилик телетомошабинларни ўзига жалб қилади. Бошловчининг ўзига хос имиджи халқ орасида шаклланган. Бошловчи ва муаллиф Леонид Якубович доимо костюм-шимда, классик кўринишда намоён бўлади. Ҳаттоки мўйловининг услуби ва кўриниши ҳам унинг бошқаларга ўхшамайдиган, такрорланмас имиджини шакллантирган. Кўз қарашлари, юз ифодаларидаги самимийлик, актёрлик маҳорати томошабинлар меҳрини қозонишга сабаб бўлган омиллардандир. У “Подарок в студию” каби жумлаларда “студию” сўзини ҳар сафар алоҳида урғу билан айтишни одат қилган. Кўрсатув тузилиши, моҳияти, томошабинларга қай тарзда

тақдим этилиши жиҳатидан рекреатив функциянинг барча талабларини бажаради. Унинг муваффақияти кўп йиллардан буён “Первый канал”да доимий прайм-тайм вақтидан ўрин олиб келаётганига сабаб бўлмоқда. Ҳозирда кўрсатув соат 19:55 да эфирга узатилади.

Маълумот учун айтиш жоизки, Россияда 19:00 дан 23:00 гача бўлган вақт оралиғи прайм-тайм ҳисобланади. Худди шу вақтнинг тонгги, яъни 7:00 дан 9:00 гача бўлган қисми ҳам прайм-тайм саналади. Дам олиш кунлари эса 15:00 дан 01:00 гача бўлган вақт оралиғи прайм-тайм вақти эканлиги аниқланган.⁶⁶

Дмитрий Криловнинг муаллифлигидаги “Непутевые заметки” кўрсатуви ҳам рекреатив характерга эга. Унда муаллиф дунёнинг турли бурчакларига саёҳат қилади, диққатга сазовор жойларни томоша қилади, ҳар бир жойнинг ўзига хос ошхонасидан баҳраманд бўлади. У шунчаки саёҳат қилиб, дунёнинг турли шаҳарлари ҳақида маълумот берибгина қолмайди. Балки ҳар бир кўрган нарсаси, татиб кўрган таомлари ва зиёратгоҳларга ўз фикрлари, мулоҳазаларини ҳам билдиради. Кўрсатув йўл очерки жанрида тайёрланган. Уни томоша қилган кишининг мияси зўриқмайди, салбий характерга эга кадрлар берилмайди, ҳар бир саёҳатни кузатганда, томошабин бошловчи билан бирга турли жойларга сафар қилаётгандек ҳис қилади, айрим жойларда юзига табассум югуради, баъзи ўринларда ҳайратланади. Умуман олганда, томошабинда фақат ижобий характерга эга ҳис-туйғулар уйғотади. Кўрсатув аввалида дастур шапкаси берилади ва унда муаллиф ва бошловчининг ўзи ҳам намоён бўлади. Кичик стенд-апдан сўнг дастур давомида томошабинларни нималар кутаётгани қисқа кадрларда берилади. Улар саёҳатнинг энг қизиқ томонлари жамланган анонс шаклида кўрсатилади. Бу эса томошабиннинг эътиборини биринчи дақиқалардан ушлаб қолишга ҳам хизмат қилади.

⁶⁶<http://sa.net.ua/praim-taim-samoe-dorogoe-vremia-na-televidenii>

Масалан, кўрсатувда⁶⁷ Олтой ўлкасидаги қишлоқлардан бирига саёҳат қилинган. Бошловчи кўрсатувини анъанага мувофиқ ўзининг стенд-апи билан бошлаб туриб, кейин кадр ортида матн ўқийди. Матнни ҳам енгил, осон ва бироз ҳазиломуз тарзда ёзиб, уни қизиқарли равишда ўқиб беради. Ўлкадаги музей ҳақида, унда ғоз ҳайкалларнинг кўплиги ҳақида гапира туриб, жониворларнинг ўзи акс этган кадрларга улаб кетади ва ғоз ҳамда унинг қишлоқ ҳаётида тутган ўрни ҳақида сўз юритади. Шунингдек, бу борада қизиқарли ва ҳайратланарли фактларни айтиб ўтади. Ушбу кўрсатув телеканал дастурининг тонгги қисмидан ўрин олган.

2.3-§. Муаллифлик кўрсатувларида замонавий тенденциялар

Муаллифлик кўрсатувларида замонавий тенденциялар ҳақида сўз юритишдан аввал замонавий журналистика ва телевидениеда шаклланган тенденциялар тўғрисида фикр ҳосил қилиш мақсадга мувофиқ. Авваламбор, тенденция ўзи нима?

Тенденция (лот. Tendo – йўналтираман, ҳаракат қиламан) – муайян нарса ёки ҳодисанинг доимий ривожланиши деган маънони билдиради.⁶⁸ Яъни буни журналистика нуқтаи назаридан олиб қаралганда, соҳага янги услуб, технологияларнинг кириб келиши, ахборот тўплаш, тарқатиш ва қайта ишлашнинг янги усуллари йўлга қўйилиши, аудитория билан мулоқот ва муносабатнинг янада яқинроқ ўрнатилиши, техника, студия ва бошқа моддий жиҳатдан услуб, дизайнларнинг янгича кўринишлари вужудга келиши ва шу каби бошқа янгиликларни журналистика соҳасига оид тенденциялар сифатида қарашимиз мумкин.

Канадалик телевизион продюсер Аллан Новак телевидениеда “контент” (таркиб) бозоридаги янги тенденцияларни келтириб ўтган.⁶⁹

⁶⁷ “Непутевые заметки”, “Первый канал” //19.05.2019.

⁶⁸ <https://ru.wikipedia.org/wiki/Тенденция>

⁶⁹ http://www.cinemotionlab.com/novosti/00207-7_glavnyh_tendenciy_sovremennogo_televideniya/

- “Контент” сўзини унутинг – сиз бирор ҳикоя айтиб беришингиз керак. “Сериал” ёки “шоу” категориялари доирасидагина фикр юритманг – бугунги кунда шахсий дунёни ва оламни яратиш керак.
- Телевидение ўлаётгани йўқ, аммо борган сари аҳамияти камайиб борапти. YouTube ва Netflix каби онлайн-хизматлар аксинча оммалашиб бормоқда. Улар ҳозирча телевидение билан тенглашмаган, аммо тенденция яққол кўриниб турибди, буёғи фақат вақт масаласи қолди.
- Ишни кейинга қолдирманг – тайёр материал мавҳум ғоялардан кўра бир неча баробар қимматлироқ. Агар телеканаллар билан келишишнинг имкони бўлмаса, интернетни қўлланг, у ерда ўз ишларингиз натижаларини жойлаштиринг. Сизни сезишлари учун ҳаракат қилинг.
- Барча нарсада ҳаракат бугун олдингидан кўра кўпроқ аҳамиятга эга бўлиб бормоқда. Бозор маҳсулотга тўла ва унда нимагадир эришиш мумкин, фақат йирик қадам ташлаш эвазига. Гап фақат пулда эмас: интернетдаги машҳурликни кичик бюджет билан ҳам қўлга киритса бўлади.
- Ҳамкорлар изланг. Бугун катта компаниялар ва энди бошлаётганлар орасида онлайн-контент ҳамкорлик ишлаб чиқарувчилари сифатида намоён бўлаётган ҳамкорлик ривожланмоқда. Биринчи томон ғояга муҳтож, иккинчиси эса пулга, шунинг учун бу икки томон учун фойдали келишувдир. Ушбу тренд оммалашиб кетмасидан, бу имкониятдан фойдаланинг.
- Телевидение, интернет, интерактив лойиҳалар – буларнинг барчаси битта катта экотизим қисмларидир. Ўзингизни эски рамкалар билан чегараламанг ва одатийлик чегараларидан чиқишга ҳаракат қилинг. Муҳим ва доим долзарб талаб – яхши ҳикоянинг ёки қизиқарли дунёнинг борлиги.

Продюсер А.Новак санаб ўтган бу трендлар бугунги кунда телевидениега бўлган қизиқиш ва уни томоша қилаётган аудиториянинг тобора камайиб бораётганини, бунга қарши эса янги ва такрорланмас гоёлар ҳамда интернет орқали курашиш мумкинлигини кўрсатмоқда.

Дарҳақиқат, биз тадқиқ қилаётган “Ўзбекистон”, “Маданият ва маърифат” телеканаллари ҳамда Россиянинг “Первый канал” ида интернет билан уйғунлик йўлга қўйилган. www.mtrk.uz сайти Ўзбекистондаги давлат каналларининг расмий сайти ҳисобланади. Бу ерда ҳар бир телеканалнинг алоҳида саҳифаси, онлайн намоиши, телекўрсатувлар намуналари, бошловчилар ҳақидаги маълумотлар ва шу каби ахборотлар билан танишиш мумкин. Аммо ҳар бир телеканалнинг алоҳида ўз сайти мавжуд эмас. Юртимиздаги давлат телеканалларидан фақатгина “Ўзбекистон 24” каналининг ўз расмий сайти фаолият юритади. Россиянинг “Первый канал” и эса шахсий сайтига эга ва у www.1tv.ru манзилида жойлаштирилган. Интернет билан боғлиқлик ва уйғунлик бўйича солиштирганда, “Первый канал” нинг ўзбек каналларидан анча илгарилаганини кўриш мумкин. Биргина мисол, www.mtrk.uz сайти ҳали-ҳануз тест режимида ишлайди.

“Первый канал” да жонли эфир режими узлуксиз ва жуда қулай равишда сайтга ўрнатилган. Сайт контентидаги “Телелойихалар”, “Фильмлар ва сериаллар”, “Хужжатли кино”, “Спорт”, “Теледастурлар жадвали” деб номланган барча саҳифаларига кирганда, ҳар бир маълумот остидан агар ахборот олинаётган кўрсатув ёки лойиҳа айнаи вақтда эфирга узатилаётган бўлса, унга кўрсатилган ҳавола орқали ўтиб, томоша қилиш имкони мавжуд. Агарда маълумот олинаётган вақтда кўрсатув ёки лойиҳа эфирга узатилмаётган тақдирда, унинг ўтган барча сонларини томоша қилиш мумкин. “Телелойихалар” саҳифасида телеканал орқали эфирга узатиладиган барча кўрсатув ва лойиҳалар ҳақида маълумотлар камраб олинган ҳамда бу саҳифада ҳам уларнинг барча сонлари

жойлаштирилганини кўриш мумкин. Ҳаттоки “Теледастурлар жадвали” саҳифасида ҳам барча дастурлар гиперссилка, яъни ҳавола орқали кўрсатилган бўлиб, жадвал билан танишиш асносида кўрсатув номи устига босиб, тўғри ушбу кўрсатув саҳифасига ўтиш ва у ердан керакли сонни томоша қилиш имкони яратилган.

Шунингдек, “Первый канал” да интерактив телевидение имкониятларидан максимал равишда фойдаланилган. Яъни томошабинлар “НbbTV” интерактив функцияси орқали кўрсатувларда бевосита иштирок этиши мумкин бўлади. Бу орқали аудитория телевидение билан янада яқинроқ бўлиши мумкин. Бу функция телевидение ва интернет имкониятларини бирлаштиради. Эндиликда кўрсатувлар ва уларнинг иштирокчилари ҳақидаги фикрларни билдириш, овоз бериш ва сўровномаларда иштирок этиш, экранда содир бўлаётган воқеалар ҳақида эфир кетаётган вақтда телевизорнинг пультадан фойдаланган ҳолда қўшимча маълумот олиш каби янги имкониятлар аудиторияга тақдим этилди.

“Иккинчи экран” деб аталаётган бу функция авваллари телеканалнинг фақатгина сайти, мобил иловалари, ижтимоий тармоқлардаги расмий каналлари орқали қўшимча имкониятларни тақдим этган бўлса, ҳозирда телевизор экранлари орқали “Первый канал” ни томоша қила туриб, улардан фойдаланиш мумкин бўлди.

Бундай интерактив давр 2018 йилнинг 13 апрелидан бошланди. Телеканал орқали эфирга бериладиган «Голос.Дети» шоусини жонли эфирда томоша қилаётган инсонлар шоунинг иштирокчилари, унда янграган кўшиқлар ҳақида қўшимча қизиқарли маълумотларни олишди, бошловчи ҳазилларини баҳолай олишди ва ҳаттоки шоунинг кейинги мавсумига тайёрланиш жараёнларига ҳам аралаша олди, яъни янги

“Наставник”лар учун номзодларга овоз бердилар. Ўша вақтда томошабинларнинг 20 фоизи бу сўровномада иштирок эта олдилар.⁷⁰

Ҳозирда бу функция бошқа дастурлар учун ҳам амал қилмоқда. “HbbTV” функцияси ўрнатилмаган телевизор соҳиблари барча имкониятлардан телеканалнинг расмий сайти орқали фойдаланиши мумкин. “Теледастурлар жадвали” саҳифасини очганда, қайси дастур ёнига “HbbTV” ёки “Интерактив” сўзи ёзилган бўлса, айнан уларнинг намоиши вақтида янги функция имкониятларини қўллаш, яъни телеэфир вақтида бевосита аудитория иштирок этиши мумкин. 2018 йилнинг ноябрь ойида телеканал HbbTV ассоциациясининг “HbbTV ни аудиторияни жалб қилиш учун қўллаш” йўналишида халқаро мукофотини ҳам қўлга киритди.⁷¹

Бундан ташқари, сайтда телеканалнинг ойлик тв-дастурлар жадвали ҳам жойлаштирилган. Бундан кўринадик, телеканал қатъий тартиб, жадвал асосида фаолият юритади. Шунингдек, сайтда телеканалнинг ижтимоий тармоқлардаги саҳифаларига ўтиш учун ҳам ҳаволалар жойлаштирилган.

Ўзбекистон телеканаллари ҳам ўзининг ижтимоий тармоқлардаги саҳифаларини йўлга қўйган. Аммо уларнинг мунтазам янгиликлар билан бойиб турмаслиги, барча кўрсатувларнинг видео кўринишларини томоша қилиш, дастурлар жадвали билан онлайн танишиш каби имкониятларнинг мавжуд эмаслиги юртимизда, хусусан давлат телеканалларидателевидение ва интернет ўртасидаги уйғунликнинг паст даражасини кўрсатмоқда.

Бугунги кунда кузатилаётган тенденцияларданяна бири — кўрсатувларнинг дунё бўйича глобаллашаётганидир. Бу тенденция “Форбес” журналининг сайтидаги мақолада ҳам қайд этилган.⁷² Яъни қайсидир давлатда намоиш этилган кўрсатув бошқа бир давлат телеканали томонидан сотиб олиниб, қайта ишланмоқда ёки шундоққина

⁷⁰ <https://www.1tv.ru/hbbtv-interaktivnoe-televidenie/glavnaya>

⁷¹ <https://www.1tv.ru/hbbtv-interaktivnoe-televidenie/glavnaya>

⁷² <https://www.forbes.com/sites/tonifitzgerald/2018/12/14/2019-tv-preview-watch-for-these-five-programming-trends/#d7e336792bf6>

кўчирилиб, плагиатга йўл қўйилмоқда ёки таржима ҳолида берилмоқда. Масалан, “Каран Жоҳар билан қаҳва” кўрсатуви ўзбек каналлари орқали ўзбек тилида эфирга узатиб борилди. “Первый канал” даги “Вечерний Ургант” шоуси (у ҳам ўз вақтида Америка телеканалларидаги кўрсатувдан олинган) “Миллий” телеканалида “МТВ Шоу” тарзида намоён бўлди. “Голос. Дети” шоуси “Болажон” телеканалидаги “Юлдузча” шоусида ўз аксини топди.

Шунингдек, бирор муаммо ёки масала кўтарилган ҳамда кенг аудитория билан биргаликда муҳокама этиладиган ток-шоуларни тайёрлаб эфирга узатиш тенденцияга айланди. Биргина “Первый канал” да эфирга бериладиган ана шундай йўналишга эга, муаллифлик кўрсатувлари бўлган ток-шоулар сони 7 тани ташкил этади. Буларга: “Мужское/Женское”, “Время покажет”, “Пусть говорят”, “Эксклюзив”, “Большая игра”, “Толстой. Воскресенье”, “На самом деле” каби ток-шоулар киради. Уларда жанжалли тортишувлар, чексиз муҳокамалар, баҳс ва мунозаралар, айрим ҳолларда бир-бирини уриш, ҳақорат қилиш сингари ҳолатлар акс эттирилмоқда. Бунда студия имкониятларидан фойдаланган ҳолда асосий иштирокчилар ва атрофда томошабинлар муҳитидан фойдаланиш урфга айланди.

“Ўзбекистон” телеканали орқали ҳам ана шундай ток-шоулар эфирга берилади. Жумладан, “Муносабат”, “Шарҳ+” ток-шоуларидир. Аммо уларда менталитет юзасидан тортишув ва жанжалларга йўл қўйилмайди. Маълум муддат эфирга узатилган “Учбурчак” ток-шоуси эса ўзининг мавзу танланиши ва муҳокамаси жиҳатидан менталитетимизга хос бўлмаган, аммо жамият орасида ҳайратланишга мажбур қиладиган муаммолари мавжуд инсонлар тақдирини олиб чиқди. Шунингдек, “Биз учун муҳим” ҳамда “Бу ҳам муҳим” ток-шоулари ҳам эфирга узатилган бўлиб, унда муаммоли вазиятлар муҳокамаси кўтариб чиқилган.

“Маданият ва маърифат” телеканаллари эса ўз йўналиши ва форматидан келиб чиқиб, ток-шоуларни маърифий-илмий мавзуларда тайёрлайди. “Мен севган асар”, “Мени ўзгартирган китоб”, “Файзли оқшом” каби ток-шоулар шулар жумласидандир. Аммо “Очиқ студия” ток-шоуси жамиятдаги муаммоларни муҳокама қилишга қаратилгани билан ажралиб туради. Телеканал орқали эфирга бериладиган “Инсон ўзинг” ток-шоуси ҳам болалар, инсонийликка оид ҳаётимизда учраётган қаҳрамонликлар, воқеалар муҳокамасини ўзида акс эттиради.

Бундан ташқари, ток-шоулар борасида саломатликка йўналтирилганлари тенденцияга айланди. Биргина “Ўзбекистон” телеканалидан “Ойдин ҳаёт”, “Ўзингни англа” ток-шоулари мазкур йўналишда тайёрланади. “Первый канал” да эса “Жить здорово”, “Здоровье с Еленой Малышевой” ток-шоуларини мисол қилиб келтириш мумкин. Уларнинг иккаласи ҳам бир муаллиф томонидан тайёрланади.

Сўнгги вақтларда пайдо бўлган тенденциялардан бири “Eurodata TV” тадқиқот компанияси томонидан намоёниш қилинган. Унинг хулосаларига кўра, телешоуларнинг асосий мавзуси мистика, иқтидорларни топиш ва учрашув бўлмоқда. Шунингдек, телевидение гик-маданиятга кўп эътибор қаратяпти.⁷³ Гик-маданият нима деган саволга жавоб топиш учун гик сўзининг маъносини ойдинлаштириб олиш лозим.

Гик – бу интеллектуал, яъни ақлий кўнгилочар машғулотлар билан шуғулланувчи инсонларни бирлаштирувчи суб-маданиятдир. Бундай машғулотларга компьютер, стол ўйинлари киради. Гик-маданият эса гиклар жамияти орасидаги қадриятлар ва машғулотлар умумлашмаси ҳисобланади.⁷⁴

Бундан ташқари, телеканалларнинг ўзи томонидан сериаллар ишлаш ҳам телевидениедаги тенденциялардан биридир. Шу билан бирга, реалити-

⁷³ http://www.kinometro.ru/Tv/show/name/Eurodata_content_97882

⁷⁴ <http://tangar.info/geek>

шоуларнинг ҳам кўпайиши кузатилмоқда. Айнан улар томошабинларни телевизор экранлари олдида муҳрлашга хизмат қилмоқда. Сабаби бугунги кунда инсонларни тўқима ҳикоялар, воқеалардан кўра, ҳақиқий, реал персонажларнинг ҳаётини кузатиш, уларда ўзлари ҳам фикрлари ва муносабати билан (қатнашчиларга овоз бериш, смс хабарлар орқали фикр билдириш) иштирок этишни истайди.

Шунингдек, телевидение ривожда қуйидаги тенденциялар қайд этилган:⁷⁵

- Интернетализация – телевидениенинг интернетлашуви;
- Телевидениенинг глобаллашуви;
- Эфирга узатишнинг децентрализацияси – бунда маҳаллий, ҳудудий ОАВ ларнинг ривожланиб, ортиб бораётгани назарда тутилмоқда;
- Кўрсатувларнинг ва телерадиокомпанияларнинг ихтисослашуви – кўрсатув ёки телерадиоканалларнинг муайян аудитория учун мўлжаллаб ташкил қилиниши;
- Демассификация – оммалашувга тескари жараённинг бориши. Масалан, кабель телевидениесига ҳар бир инсон ўз хоҳишига кўра, муайян маблағ эвазига уланиши;
- Коммертилизация – телеканалларнинг тижорийлашуви;
- Рақамлашув – рақамли стандартга ўтиш, рақамли ТВ ва рақамли радиоузатув. Дунёда 3 та рақамли стандарт мавжуд: япон, америка ва европа стандарти;
- Конвергенция:
 - 1) Техник – технология-интернет-телефон-сунъий йўлдош-компьютер уйғунлашуви;
 - 2) Сиёсий;
 - 3) Этик – журналистиканинг этика қоидалари, ахборий ҳуқуқлар;

⁷⁵ <https://students-library.com/library/read/40307-tendencii-razvitia-sovremennogo-tv>

- ОАВ нинг либерализациясива приватизацияси – ОАВ, хусусан телевидение устидан давлат назоратининг сусайиши;
- Ахборотларнинг маҳаллийлашуви;
- Ахборотларнинг шахсийлашуви;
- Телесаноатнинг диверсификацияси.

2-боб бўйича қуйидаги хулосаларга келинди:

- Ўзбек телеканаллари ҳозирги кунда кўпроқ шоулар, шов-шувли воқеалар, мусиқа ва шоу-бизнес вакиллари билан суҳбатлар, сериалларга эътибор қаратаётган бўлсада, теледастурдан муаллифлик кўрсатувлари ҳам ўрин олган. Бир кунлик дастурдан ўрин олган муаллифлик кўрсатувлари эфир вақтининг 50 фоиздан ҳам камроқ қисмини эгалламоқда. Бундан ташқари, айрим кўрсатувлар кўпинча оригинал эмас, такрор эфирга узатилади.
- “Ўзбекистон” ва “Маданият ва маърифат” телеканалларида муаллифлик кўрсатувлари турли хил мавзуларда ва жанр, форматларда тайёрланади. “Ўзбекистон” каналида улар кўпроқ суҳбат, ток-шоу жанрларида эфирга узатилса, “Маданият ва маърифат” каналида очерк, интеллектуал шоу каби бошқа жанр ва форматдаги кўрсатувларни ҳам кўриш мумкин.
- Россия телеканалидаги муаллифлик кўрсатувлари асосан ток-шоу жанрида тайёрланади. Улардаги мавзулар одамлар орасидаги майда миш-мишлардан тортиб, давлат, сиёсат майдонларида бўлаётган воқеалар муҳокамасига бағишланади. Тортишув, можаро, низо, карама-қаршиликлар бу каби ток-шоуларга хос хусусиятлардир. Шунингдек, суҳбат, саёҳат, бошқача айтганда, йўл очерки, саломатлик мавзуларидаги шоулар, ҳарбий соҳага оид таҳлилий дастурларни ҳам кузатиш мумкин.
- Рекреация тушунчаси телевидение ривожланишининг барча босқичларида муҳим ўрин тутиб келган. Сабаби, барча инсонлар

хордиқ чиқаришга, дам олишга, ҳеч нарса ҳақда ўйламасдан дам олишга эҳтиёж сезади. Бундай вақтларда таҳлилий, муаммоли, баҳс-мунозарали кўрсатувлар аудиторияни ўзидан итаради, томошабин телевизорда ақлни ишлатишга ундайдиган, фикрлашга мажбур қиладиган кўрсатувларни томоша қилишни истамайди.

- “Маданият ва маърифат” телеканали кўпроқ илмий-маърифий, маънавий-маданий кўрсатувлар тайёрлашга ихтисослашган бўлса-да, унда рекреацион функцияни бажаришга ҳам эътибор қаратилади. Машҳур асарлар асосида ишланган фильм ва сериаллар, миллий мусика ва кўшиқларни эфирга узатишдан ташқари, муаллифлик кўрсатувларида ҳам рекреатив характерга эга дастурларни кузатиш мумкин.
- Соҳага янги услуб, технологияларнинг кириб келиши, ахборот тўплаш, тарқатиш ва қайта ишлашнинг янги усуллари йўлга қўйилиши, аудитория билан мулоқот ва муносабатнинг янада яқинроқ ўрнатилиши, техника, студия ва бошқа моддий жиҳатдан услуб, дизайнларнинг янгича кўринишлари вужудга келиши ва шу каби бошқа янгиликларни журналистика соҳасига оид тенденциялар сифатида қарашимиз мумкин.
- Бирор муаммо ёки масала кўтарилган ҳамда кенг аудитория билан биргаликда муҳокама этиладиган ток-шоуларни тайёрлаб эфирга узатиш тенденцияга айланди. Биргина “Первый канал” да эфирга бериладиган ана шундай йўналишга эга, муаллифлик кўрсатувлари бўлган ток-шоулар сони 7 тани ташкил этади.

III БОБ. ИНТЕРВЬЮ-СУХБАТ ВА ТОК-ШОУ ЖАНРИДАГИ МУАЛЛИФЛИК КЎРСАТУВЛАРИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

3.1-§. Интервью-сухбат ва ток-шоу жанрининг телевидениедаги ўрни ва аҳамияти

Телевидениеда турли давлат ва хусусий каналларини кузатганда, уларда хабарни ҳам, репортажни, очерк ёки шоуни ҳам учратиш мумкин. Давр, замон нуқтаи назаридан ёки соҳанинг тараққий топиши натижасида йўқолиб бораётган, телевидениеда кўзга ташланмай қолган жанрлар ҳам кўпаймоқда. Айниқса, бу таҳлилий жанрларда кузатиляпти. Шунинг учун журналистик материалларнинг жанрларга қатъиян бўлиниши, ажратилиши асосан назарияда кузатилиб, амалиётда уларнинг қўлланилишида жанрлар интеграциялашуви ҳодисаси давом этмоқда. Шунга қарамасдан, барча журналистик жанрлар орасида ўзининг шакли, тузилиши жиҳатидан интервью, сухбат жанрларини томошабинлар бошқа жанрларга нисбатан тезроқ ажрата оладилар.

Интервью-сухбат жанри ўзининг пайдо бўлиш тарихида жамиятни ташкил этувчи шахсларнинг фикрларини бериш эҳтиёжи туфайли вужудга келган бўлса, ҳозирги кунгача асрлар давомида ўз аҳамиятини сақлаб келаётганлиги, амалий қўлланилишда йўқолиб кетмаганига ҳам ушбу эҳтиёж сабабдир. Ўзбек журналистикасида интервью-сухбат жанрида яратилган, ўқувчилар кўнглидан жой олган материаллар кўп. Айниқса, санъатимизнинг, адабиётимизнинг ёрқин намоёндалари билан ўтказилган ҳамда телеэкранлар орқали узатилган сухбат ва интервьюларнинг кейинчалик телевидение архивларида узок йиллар сақланиб, асраб келинаётганининг ҳам гувоҳи бўлишимиз мумкин. Чунки айнан сухбат, мулоқот орқали кўпгина муҳим маълумот ва ахборотларни ўз соҳасида юксак муваффақиятларга эришган, халқнинг ижтимоий-сиёсий, маънавий-маданий ҳаётида алоҳида ўрин эгаллаган шахслар тилидан олиш, ҳали

айтилмаган гаплар-у, нодир фикрларни аудиторияга етказиш имконияти мавжуд.

Интервью-суҳбат жанрида ижод қилувчи журналистлар аудитория орасида тезда таниладилар. Айниқса, журналист кўпчиликни қизиқтирган ёки қийнаётган саволларни топиб суҳбатдошига бера олса, бундай интервью-суҳбатни томоша қиладиганлар ҳам ортади. Суҳбат натижасида билдирилган нодир фикр ва мулоҳазалар кўпчиликка етиб боради. Бунда, албатта, журналистнинг маҳорати, шахсий сифатлари, жанр имкониятларидан тўлиқ фойдалана олиши каби омиллар катта аҳамиятга эга.

Бугунги кунда интервью ва суҳбат жанрларида тайёрланган журналистик материалларни телеканалларда тез-тез учратамиз. Бундай жанрдаги материаллар ОАВнинг бошқа турлари, масалан, матбуот, интернет, радио орқали ҳам узатилади. Телевидениедаги интервью-суҳбатларни киши эшитиши ва кўриши натижасида муайян вақт давомидагина ўз аҳамияти ва таъсирини сақлаб туради. Шу сабабли улар ўз аҳамиятига кўра, махсус воситаларга ёзиб олинади ва телевидение архивида кўп йиллар сақланади ҳамда эҳтиёж туғилиши билан яна ўша кадрларга қайтилади. Матбуотда эълон қилинган суҳбатлар қўлдан-қўлга ўтиб ўқилади, шунингдек, муайян илмий ишлар, асарлар ёки бошқа материалларни тайёрлашда жамиятда обрў-эътибор қозонган, ўзининг ҳаётий ва меҳнат фаолияти билан ибрат бўлиб келаётган шахсларнинг сўзларидан иқтибос сифатида фойдаланиши мумкин. Аммо камера орқали ёзиб олинган суҳбатларда машҳур ва жамиятимизда катта ўрин тутган шахсларнинг жонли овози, тасвирини қайта эфирга бериш орқали уларнинг сиймосини яна бир бор томоша қилиш, уларнинг сўзларидаги ҳарорат, юзларидаги ифодалар, ички кечинмаларини англаш имконияти мавжуд.

Биз тадқиқ қиладиган “Ўзбекистон” ва “Маданият ва маърифат” телеканаллари орқали бу жанрдаги материаллар муаллифлик кўрсатувлари

кўринишида мунтазам эълон қилинади. Жумладан, “Ўзбекистон” телеканалида танланган мавзуларга алоқадор бўлган шахслар билан ўтказиладиган “Азизим, ҳаёт”, турли соҳа кишилари билан энг долзарб мавзуларда ташкил қилинадиган суҳбатлардан иборат “Суҳбатдош”, “Маданият ва маърифат” телеканалида жамиятда муносиб ўрнига эга инсонлар билан суҳбатлар уюштириладиган “Эксклюзив суҳбат”, таниқли шахсларнинг ўз оналари ҳақидаги фикрларини билишга қаратилган “Мен учун онам” кўрсатувларини мисол қилиб келтириш мумкин.

Соҳа мутахассислари, усталари билан ўтказилган суҳбат ва интервьюларни мунтазам бериб боровчи “Маданият ва маърифат” телеканалини алоҳида эътироф этиш жоиз. Телеканалда журналистик жанрлар – хабар, очерк, эссе ва бошқа жанрларда тайёрланган материалларни кўриш мумкин. Айниқса, санъат ва адабиётимиз вакиллари билан бўлиб ўтган суҳбат ва интервьюлар телетомошабинларни кизиқтиради. Ушбу жанрга мансуб журналистик материаллар давра суҳбати, мунозара йўналишларида бериб борилади.

Телеканалнинг 2018-2019-йилги фаолияти ўрганилганда, улардан жой олган интервью, суҳбат жанридаги материалларнинг ўзига хос жиҳатлари кузатилди. Уларда турли мавзулар кўтарилган бўлиб, айниқса, санъаткор, ҳунарманд ёки адабиётшуносларнинг ҳаёти ва меҳнат фаолиятига бағишланган суҳбатлар кўп учрайди. Уларни томоша қилганда, ижодкорларнинг фаолиятига оид маълумотларни олиш мумкин. Бу жиҳатдан улар интервьюга ўхшаб кетса-да, журналист ҳам, суҳбатдош ҳам ахборотларни беришда тенг иштирок этаётганини инобатга оладиган бўлсак, уларни суҳбат дея аташ ўринли.

Суҳбат, матбуот анжумани ва мунозаралар диалогик характерга эга бўлиб, келиб чиқиши интервьюга бориб тақалади. Адабиётларда суҳбат тушунчасининг турли маънолари берилган. Бу ҳолатда эса кўрсатув ҳақида гап кетмоқда ва унда галма-гал бирор мавзуда сўзловчи, бир-бирини тўлдирувчи фикрларни алмашадиган бир неча инсонлар иштирок

этадилар. Бундай суҳбатда иштирок этадиган журналист интервьюер эмас, бошловчи ёки модератордир. У суҳбатнинг қатнашчиси ва ташкилотчиси, унинг роли меҳмондўст мезбонга ўхшайди, яъни барча меҳмонлар ўз фикрларини айтиш имконига эга бўлишлари учун ҳаракат қилади. Шундай қилиб, суҳбат – бу таҳлилий публицистиканинг махсус телевизион жанри бўлиб, ахборот беришнинг диалогик шаклини акс эттиради. Улар жамоатчилик учун қизиқ бўлган мавзуларга бағишланади: сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, руҳий-этик, илмий ва ҳ. Кўп ҳолларда улар мунозарага айланади.⁷⁶

Мунозаранинг мавжуд бўлиши, турли нуқтаи назарларнинг тўқнашиши, фикрларнинг ривожланиши (у, одатда, олдиндан тайёрланган сценарийга асосан ривожланади), натижада нисбатан ишончли, муаммо учун аҳамиятли аргументларни танлаш орқали ҳал бўлиши кабилар суҳбат жанридаги муаллифлик кўрсатувларининг ўзига хос хусусиятларидир. Бу каби суҳбатларни тайёрлашда муаллиф-публицистнинг иши кўрсатув мавзусининг танланиши, иштирокчиларнинг ва композицион ечимнинг белгиланиши билан бошланади. Сценарий режаси тайёрланаётган кўрсатувнинг йўналишларини белгилаб беради, холос. Ҳаддан ташқари аниқлаштирилган сценарий бундай кўрсатувлар учун мақсадга мувофиқ эмас, бу кўрсатувнинг табиийлиги, импровизациялашганлиги, фикрларнинг шаклланишига ҳалақит беради. Сценарий – суҳбатнинг асоси, унинг тузилишини белгилайди, студияга таклиф қилинган меҳмонлар билан ўзаро ҳаракатлар йўналишини аниқлашга ёрдам беради. Суҳбат кўрсатувларда кадрлар, фотографиялар, схема ва ҳужжатлардан ҳам фойдаланиш мумкин.

Кўпинча телевидениеда интервью, суҳбат, мунозара ҳамда ток-шоу жанрлари бир-бири билан аралаштирилади. Уларнинг барчасини бир ном, яъни ток-шоу деб аташ ҳам одатга айланган. Аммо улар бир-биридан фарқ

⁷⁶Телевизионная журналистика / Г.В. Кузнецов и др. – М.: Высшая школа, 2002.
//http://evartist.narod.ru/text6/26.htm#%D0%B7_02/

килувчи мустақил жанрлардир. Энг аввало, интервью жанрини кўриб чиқамиз.

Журналист керакли ахборотни олишга ҳаракат қилар экан, муҳим ҳодисалар содир бўлган жойга боради, ҳужжатлар билан танишади, аммо, энг аввал, инсонлар билан мулоқотга киришади, мулоқот эса ўз-ўзидан савол-жавоблардан ташкил топади.

Мулоқот телевидениеда муҳим аҳамиятга эга бўлиб, коммуникатив жараён орқали инсонларнинг сўзлари мимика ва пантомимика билан янада ифодали кўринишда аудиторияга етказилади. Сухбат жанри ҳақида гап кетганда, кўпинча у интервью сўзига синоним тарзда ишлатилаётгани кузатилади. Бу уларнинг шаклан, мазмунан бир-бирига ўхшаш жиҳатларининг кўплиги билан изоҳланади. Рус журналистикасида сухбатнинг, ўзбек тилидан таржима қилганда, “беседа” нинг соҳа мутахассислари томонидан илмий иш ва асарларда алоҳида жанр сифатида кўрсатилишига гувоҳ бўлиш мумкин. Аммо инглиз тилида сухбат жанрининг муқобил таржимаси мавжуд эмас. Ўзаро мулоқотга асосланган ва буни ОАВ да акс эттирувчи ҳар қандай журналистик материал “interview” ҳисобланади.

Сухбат сўзининг инглиз тилидаги тўғридан-тўғри таржимаси “conversation” эканини инобатга оладиган бўлсак, бундай номдаги жанр назариётда ҳам, амалиётда ҳам кузатилмайди. Бу икки ёндашув ва қарашнинг ҳеч бирини мутлақо нотўғри деб эътироф этиб бўлмайди. Чунки журналист ва респондент ўртасидаги мулоқот, тарихдан ҳам маълумки, аввало, интервью деб юритила бошланди. Сухбат жанри хусусида тадқиқотлар кейинроқ илгари сурилди. Бу икки жанр бир-бирига жуда ўхшаш. Шу сабабли интервью ва сухбат жанрлари хусусида олимлар, тадқиқотчилар, мутахассислар ўртасида мунозаралар ҳам келиб чиққан. Уларнинг тарихини ўрганишдан ҳам аён бўлдики, сухбатнинг алоҳида жанр сифатидаги пайдо бўлиш давлари мавжуд эмас, интервью эса аксинча. Аммо сухбатни назарий ва амалий жиҳатдан ўрганилганда, улар

ўртасида сезиларли фарқлар борлигини инкор этиб бўлмайди. Бу борада тадқиқотчилар асосли ва аниқ чегараларни кўрсатиб ўтишган.

Интервью ва суҳбатнинг ўхшаш ва фарқли томонларини белгилашдан олдин уларга тадқиқотчиларнинг берган таърифларини кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ. Энг аввало, изоҳли луғатларда ушбу тушунчаларга қуйидагича таъриф берилганини кўриш мумкин. “Интервью – бу суҳбат бўлиб, унда саволлар берилади ва жавоблар олинади”.⁷⁷ Рус тилидаги изоҳли луғатда эса интервьюнинг таърифи қуйидагича: “Интервью – матбуот вакилининг ижтимоий қизиқиш уйғотадиган долзарб мавзуларда бирор-бир ижтимоий шахс билан суҳбати”.⁷⁸ Ўзбек тили луғатшунослигида бу тушунчага берилган изоҳ ажралиб туради.

“Интервью (ингл. Interview – учрашув, юзма-юз суҳбат) Журналистика жанри, матбуот, радио ёки телевидениеда бериш учун мухбирнинг бирор шахс билан ўтказган суҳбати ва шу суҳбатнинг матни”.⁷⁹

Эътибор берилса, учта тилдаги луғатда ҳам интервью тушунчаси бевосита суҳбат сўзи билан изоҳланяпти. Интервью ўзига хос суҳбатнинг илмий атамаси сифатида қўлланилмоқда.

Интервью (инглизча, interview – учрашув, суҳбат) – публицистиканинг жанри бўлиб, ўзида журналистнинг долзарб масалалар бўйича ижтимоий аҳамиятга эга шахслар билан суҳбатлашишини назарда тутди.⁸⁰ Унга “Первый” телеканалида эфирга узатиладиган “Познер” муаллифлик кўрсатувини мисол қилиб келтириш мумкин.

Журналист томонидан қўйилган вазифага кўра, интервьюларни икки хилга ажратиш мумкин:

⁷⁷ Merriam Webster Dictionary, Interview, Dictionary definition, Retrieved February 16, 2016. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/interview/>

⁷⁸ Толковый словарь русского языка / Под ред. Д. Н. Ушакова. – М., 1935. Т. I. <http://ushakovdictionary.ru/word.php?wordid=21360/>

⁷⁹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати / А.Мадвалиева таҳрири остида. –Т.: “Ўзбекистон миллий нашриёти”, 2006-2008 йй. – Б. 217.

⁸⁰ Телевизионная журналистика / Г.В. Кузнецов и др. – М.: Высшая школа, 2002. http://evartist.narod.ru/text6/26.htm#%D0%B7_02/

- Интервью-фикр;
- Интервью-факт.⁸¹

Интервью жанридан, одатда, журналистдан кўра кўпроқ мутахассис маълумот бера оладиган ҳолатларда фойдаланилади. Мутахассислар турли соҳадаги инсонлар бўлиши мумкин:

- Сиёсий ёки давлат арбоблари – улардан содир бўлган бирор воқеани ойдинлаштириш, бу ҳақда кўпроқ ахборотга эга бўлиш учун интервью олинади;
- Таниқли шахслар – улардан шахсий ҳаётлари ёки ижодий фаолиятларидаги жараёнлар ҳақида билиш учун интервью олинади;
- Оддий инсонлар – бирор воқеа-ҳодиса юзасидан халқнинг фикрини билиш учун интервью олинади.

Одатда, интервью жанрида муаллифлик кўрсатувлари нисбатан камроқ тайёрланади. Буни биз тадқиқ қилаётган “Ўзбекистон”, “Маданият ва маърифат” ҳамда “Первый” телеканалда кузатиш мумкин. Шунга қарамай, ушбу жанрдаги муаллифлик кўрсатувлари йўқ эмас. Масалан, “Ўзбекистон” телеканалдаги “Сухбатдош” кўрсатуви интервью жанрида тайёрланади. Унда турли соҳа бўйича айни кун учун долзарб мавзулар ҳақида сўз юритилади. Кўрсатув бугунги куннинг ижтимоий-сиёсий, маънавий-маърифий, иқтисодий ва ҳуқуқий жиҳатдан долзарб бўлган мавзуларини ўз ичига олади. Айниқса, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармон ва қарорлари юзасидан, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Қонунлари, Вазирлар Маҳкамаси қарорлари ҳамда Давлат дастурларининг ижроси юзасидан мутасадди вазирлик ва ташкилот вакиллари, Олий Мажлис Сенати аъзолари ва Қонунчилик палатаси депутатлари, олий таълим муассасалари ректорлари, фан доктори ва профессорлар билан олиб бориладиган юзма-юз интервьюлар кузатилади.

Интервьюлар давомида юртимиз мустақиллиги йилларида эришилган улкан ютуқлар, ислохотлар, аҳолининг сиёсий ва ҳуқуқий маданияти

⁸¹Ўша манба.

ошиши, турмуш шароити яхшиланиши ва энг муҳими, Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамияти томонидан эътироф этилиши биз учун қанчалик муҳим аҳамият касб этиши ҳақида теран мушоҳада билан атрофлича сўз юритилади. Кўрсатув муаллифи ва бошловчиси Феруза Мадрахимова мутасадди ташкилот вакилидан саволлар орқали кўпроқ ахборот олишга ҳаракат қилади.

Мазкур жиҳатлар “Маданият ва маърифат” телеканалининг “Эксклюзив суҳбат” муаллифлик кўрсатувида ҳам кўзга ташланади. Унда бошловчи ва муаллиф Гулмира Мусажонова томонидан юртимиз ҳаётида муҳим ўрин тутувчи инсонлардан уларнинг меҳнат ва ҳаёт фаолияти ҳақида интервьюлар олинади.

Интервьюлар мақсадига кўра ҳам бир неча турларга бўлинади:

- 1) Ҳисобот интервью – давлатнинг ички ва ташқи сиёсатига оид масалаларнинг расмий ойдинлашуви;
- 2) Ахборий интервью – бирор маълумот олишга қаратилган;
- 3) Интервью-портрет – респондентни ҳар томонлама жиҳатларини очиқ беришга қаратилади;
- 4) Муаммоли интервью (мунозара) – ижтимоий аҳамиятга эга масалалар хусусида сўз юритилади;
- 5) Интервью-анкета – фикрлар хилма-хиллигини ўрганишни мақсад қилади.⁸²

Суҳбат жанри эса интервьюдан бир қанча жиҳатлари билан фарқ қилади. Суҳбат жанри ҳам уни алоҳида жанр сифатида ўрганган олимларнинг аксарияти асарларида журналистиканинг ахборий жанрларидан бири сифатида кўрсатилади. Ҳ.Саидов, Н.Тўхлиева, В.Ворошилов каби тадқиқотчилар уни ахборий жанр деб ҳисобласа, А.Тертычный, М.Худойкулов каби тадқиқотчилар уни таҳлилий жанр сифатида ўрганади. С.Гуревич эса бу жанрни диалогик жанрлар гуруҳига

⁸² Телевизионная журналистика / Г.В. Кузнецов и др. – М.: Высшая школа, 2002.
//http://evartist.narod.ru/text6/26.htm#%D0%B7_02//

киритади. Бу гуруҳда интервью жанри ҳам мавжуд бўлиб, улар алоҳида жанр сифатида кўрсатилади. Шу билан бирга, тадқиқотчи фикрича, диалог деб аталувчи жанр ҳам мавжуд. Шунга қарамасдан, ҳар иккала жанр моҳиятан, мазмунан ва вазифавий жиҳатларидан бир-бирига ўхшаш. Хусусан, интервью ҳам, суҳбат ҳам савол-жавоб шаклида ифода этилади. Бунда икки ёки ундан ортиқ иштирокчилар алоҳида гуруҳга ажратилади: савол берувчи ва жавоб берувчи.

Бундан ташқари, иккала жанрнинг қўлланилишидан мақсад битта: ахборот олиш. Аслида бу журналистика соҳасининг ҳам умумий вазифаси ҳисобланади. Аммо интервью ва суҳбатда ахборотнинг олинishi ва узатилишида ўзига хослик бор. Яъни ахборот тўғридан-тўғри биринчи манбанинг ўзидан олинади ва у матбуот саҳифаларида бевосита, айнан ахборот алмашинув жараёни акс эттирилган ҳолда берилади. Бу, албатта, мазкур журналистик материалга нисбатан ишончлиликини орттиришга хизмат қилади.

Ҳар икки жанрда ҳам асосий ахборотни журналист матни орқали эмас, балки респондент, суҳбатдош тилидан билиш мумкин. Бунда журналист энди якка ҳолда бу материалга жавобгар бўлмайди. Респондент ва мухбир биргаликда яхлит журналистик асарнинг ҳаммуаллифларига айланадилар.

Интервью ҳам, суҳбат ҳам демократик, фуқаролик жамиятининг ёрқин кўринишлари сифатида намоён бўлади. Чунки бунда респондент омма олдида ўз фикрини эркин баён этиш, мулоҳазаларини ифода қилиш билан турли соҳалардаги иштирокини таъминлашга эришади. Респондент машҳур шахс бўлиши ёки жамиятни ташкил этувчи оддий киши бўлиши ҳам мумкин.

Интервью ва суҳбатда фикрлар, сўзлар алмашинуви фаол тарзда амалга ошади. Яъни бир томон маълум бир фикр ёки жумлани ифода этса, иккинчи томон унга жавобан бошқа бир мулоҳазани беради. Бунда иккала жанрдаги вербал коммуникация жараёнининг фаол кечиши кузатилади.

Ушбу ўхшаш жиҳатларга қарамасдан, интервью ва суҳбатни бир-биридан ажратиш турувчи фарқли томонлар ҳам бор. Айнан ушбу фарқли жиҳатлар журналистик жанрлар классификациясида мунозарали ҳолатлар юзага келишига муайян даражада таъсир кўрсатмоқда.

М.Худойкулов фикрича, суҳбат “...интервьюнинг мантиқий давоми бўлиб, ёритилаётган мавзунинг мазмун-моҳиятини чуқур очиб бериши, таҳлилий мулоҳаза ва мушоҳадага асосланиши, ҳаётнинг чуқур қатламларини акс эттириши билан ундан ажралиб туради ҳамда ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларига доир масала ва муаммоларини акс эттиришда оммавий ахборот воситаларининг энг оммабоп, энг таъсирчан қуроли бўлиб хизмат қилади”.⁸³

Рус олимлари В.Б.Смирнов, А.В.Пичугин “Суҳбат: интервьюнинг бир кўринишими ёки мустақил жанр?” (“Беседа: разновидность интервью или самостоятельный жанр?”)⁸⁴ мақоласида сарлавҳада қўйилган саволга жавоб топишга ҳаракат қилишган. Шу мақсадда ушбу икки жанр хусусидаги бошқа тадқиқотлар ўрганилган ва бирма-бир кўриб чиқилган. Натижада интервью ва суҳбат ўртасидаги сезиларли фарқлар кўзга ташланган. Жумладан, жанрларни бир-биридан ажратиш учун асос сифатида қуйидаги икки фарқ келтирилган:

- 1) Мулоқот қилаётган шахслар (яъни журналист ва респондент) да ахборот кўлами, ҳажмининг нотенглиги + информация сўраш – бу интервью учун характерли хусусият;
- 2) Ахборот кўлами, ҳажмининг тенглиги + информация алмашинуви – бу суҳбат учун характерли хусусият.⁸⁵

Яъни интервьюда журналистнинг мақсади оммага номаълум ёки янгилик бўлган информация, маълум бир ахборотни сўраб, уни аудиторияга етказиш. Бунда сўралаётган ахборотдан журналистнинг ўзи

⁸³Худойкулов М. Журналистика ва публицистика. –Т.: “Тафаккур”, 2011. –Б. 180.

⁸⁴ Смирнов В.Б., Пичугин А.В.Беседа: разновидность интервью или самостоятельный жанр? // Вестник ВолГУ. Серия 8: Литературоведение. Журналистика. 2005. Выпуск № 4. –С. 118-121.

⁸⁵Ўша манба.– С. 120.

ҳам беҳабар бўлади. Респондент эса зарур ахборот манбаига айланади. Бунда бир томон, яъни савол берилаётган респондент тадқиқот объектига айланса, иккинчи тараф – интервьюер тадқиқот субъекти ҳисобланади.

Суҳбат жанридаги муаллифлик кўрсатувларига “Ўзбекистон” телеканалидаги “Ташриф”, “Маданият ва маърифат” телеканалидаги “Мен учун онам”, “Первый” телеканалдаги “Сегодня вечером” кўрсатувларини мисол қилиб кўрсатиш мумкин. Уларнинг ҳар бири кўрсатув муаллифининг услуби, ёндашуви жиҳатидан бир-биридан фарқ қилади. “Ташриф” кўрсатувида Шухрат Қаюмов элимизнинг ардоқли инсонлари, жамиятимиз ривожига муносиб ҳисса қўшган шахслар хонадонларида бўлиб, улар билан суҳбатлашади, ҳаёт йўлларига назар ташлайди, ўрни келганда, ўз фикр-мулоҳазаларини ҳам билдиради.

“Мен учун онам” кўрсатувининг ҳам иштирокчилари таниқли шахслардир. Улар билан Юлдуз Файзий оналар ҳақида суҳбатлашади. Ҳар бир катнашчи ўз онасига таъриф беради, болалик дамларини эслайди, дилдан суҳбат курилади. Саволлар суҳбатдошнинг шахсий ҳаёти, унинг шахсий фикр-мулоҳазаларини билишга қаратилади, муайян ахборотни олишга эмас. Шу сабабли уни суҳбат жанрида тайёрланадиган кўрсатув дея ҳисоблаш мумкин.

“Сегодня вечером” кўрсатуви ўз йўналишига кўра, кўнгилочар бўлиб, уларда таниқли шахслар билан суҳбатлар курилади. Фақат кўнгилни кўтарувчи мавзулар, яхшиликлар, оилавий муносабатлар ҳақида сўз юритилади. Бошловчилардан бири Максим Галкин бўлгани сабабли суҳбат юморга бой тарзда ўтади. Кўрсатувнинг ўзига хослиги у кўтаринки кайфиятни охириги дақиқаларгача сақлаб туради. Бошловчилар суҳбатдошлар билан эркин тарзда, турли саволлар билан мурожаат қилган ҳолда суҳбатлашадилар. Бунда бошловчи суҳбатдош билан тенглик тамойилига мос тарзда мулоқотга киришади. У ўз фикрларини ҳам билдириши, суҳбатдоши берган маълумотларга қўшимча қилиши ёки уларга изох бериши мумкин.

Дискуссия, яъни мунозара жанрига ҳам мулоқот, диалог услуби хос. Дискуссия (лот. *discussio* – тадқиқот, муҳокама) – томошабинлар кўз олдида фикрларнинг туғилиши, ривожланиши, мақсад томон ҳаракатини намоён этувчи тележанрдир.⁸⁶

Турли фикрларнинг тўқнашуви ҳақиқатни англаш йўлидаги тадқиқотга аудиториянинг ҳам аралашувини таъминлайди, уларни ақлий фикрлашга ундайди, энди телеаудитория ўзининг пассивлик хусусиятини йўқотиб фаоллашади. Шунинг учун бу жанрга кўп маротаба мурожаат қилинади. Бу жанр ток-шоу жанри билан чалкаштирилади. Студияда меҳмонлар ҳамда аудиториясига эга, бирор мавзу муҳокама қилинган ҳар қандай кўрсатувни ток-шоу дейиш одатга айланган. Аммо уларни ажратиб турувчи жиҳатлардан асосийси мунозарада кескин баҳсларнинг мавжудлигидир. Бу жанрда тайёрланган кўрсатувларни “Первый” телеканалида тез-тез кузатиш мумкин. “На самом деле”, “Толстой. Воскресенье”, “Пусть говорят” каби муаллифлик кўрсатувлари шулар жумласидандир. Бунда журналистнинг ижодий меҳнати нисбатан камроқ бўлади. Чунки у студияга мавзу ташлайди ва бу борада барчани баҳсга чорлайди. Уларнинг, табиийки, муҳокама қилинаётган мавзу юзасидан турли фикрлари мавжуд. Баҳснинг предмети муайян талабларга жавоб бериши керак, яъни муҳокамага муҳтож, турли ечим йўлларига эга ва оддий томошабин учун ҳам тушунарли бўлиши лозим. Шунингдек, у барча учун қизиқ бўлиши ва ижтимоий аҳамиятга эга бўлиши керак. Мунозара жанрида “Ўзбекистон” телеканали орқали эфирга узатиладиган “Биз учун муҳим”, “Бу ҳам муҳим” кўрсатувлари тайёрланади.

Мунозара жанрида бошловчи баҳснинг йўналишини бошқариб туриши лозим, студияга таклиф қилинган барча ўз нуқтаи назарини билдира олиши керак. Шу ўринда, тортишувларнинг тор доирадаги муҳокамаларга айланиб кетмаслигини ҳам назорат қилиш мақсадга

⁸⁶Телевизионная журналистика / Г.В. Кузнецов и др. – М.: Высшая школа, 2002.
//http://evartist.narod.ru/text6/26.htm#%D0%B7_02//

мувофиқ. Бу кенг оммага тушунарсиз бўлиб қолиши мумкин. Бунинг учун бошловчининг ўзи муаммони аввалдан яхшилаб ўрганиб чиқиши, кизиқарли ва энг муҳим жиҳатларини ажратиб олиши ҳамда муаммонинг муҳокамаси барчага тушунарли бўлишини таъминлаши лозим. Шунингдек, у импровизацияга тайёр туриши, баҳсларнинг оғир кўринишларида ҳам ўзини қандай тутишни билиши ўта муҳим.

Ток-шоу жанрига келсак, уни деярли барча телеканалларда томоша қилиш мумкин. У тележурналистикада энг кўп қўлланиладиган жанрлардан бири саналади. Ток-шоу инглиз тилидан таржима қилганда, сўзлашиш ва намоёиш тушунчаларининг бирлашувини англатади. Ток-шоу томошабинлар эътирофига 60-йиллардаёқ аввал АҚШда, сўнгра Ғарбий Европада, ваниҳоят бутун дунёда сазовор бўла бошлади.⁸⁷ Ток-шоу ўзида интервью, дискуссия, ўйин белгиларини бирлаштиради. Ток-шоуларнинг бошловчилари аудитория орасида тез таниладилар. Чунки уларда ақл, топқирлик, чирой, юмор, эшитиш маҳорати, пластика ва бошқа жиҳатлар бўлиши керак. Ток-шоуда бошловчи билан биргаликда, студия меҳмонларининг ҳам ўрни катта бўлади. Улар таниқли ёки ўзларининг ҳаёти, фикрлари, турмуш тарзлари билан шунчаки қизиқ инсонлар бўлишлари мумкин. Студиядан жой олган томошабинларнинг гапиришлари муҳим эмас. Улар қарсаклар, кулгу, ҳайрат товушлари билан иштирок этишлари мумкин. Баъзи ток-шоуларда телетомошабинларни телефон орқали ёки студияга уланиш орқали суҳбатга тортиш мумкин.

Ток-шоунинг мураккаб кўриниши “Пресс-клуб” ҳисобланади.⁸⁸ Чунки улар видеорепортажлар кўринишида берилади.

Исталган диалог шаклидаги, айлана стол атрофидаги, ҳаттоки студиядаги интервьюларни ҳам ток-шоу дея аташ ҳолатлари кўп кузатилади. Кўпинча уларнинг бошловчилари таниқли инсонлар бўладилар. “Ўзбекистон” телеканалидаги “Муносабат”, “Шарҳ+”,

⁸⁷ Телевизионная журналистика / Г.В. Кузнецов и др. – М.: Высшая школа, 2002.

//http://evartist.narod.ru/text6/26.htm#%D0%B7_02//

⁸⁸ Ўша манба.

“Учбурчак” кўрсатувлари ток-шоу дея аталади. Аммо улар назарияда кўрсатилган талаблар нуқтаи назаридан кўпроқ мунозара жанрига ўхшаб кетади. “Ойдин ҳаёт”, “Ўзингни англа” кўрсатувлари эса ток-шоу жанрининг элементларини ўзида ёрқинроқ намоён этади, аммо улар муаллифлик кўрсатувлари эмас. “Маданият ва маърифат” телеканалидаги “Инсон ўзинг”, “Мени ўзгартирган китоб”, “Очиқ студия”, “Файзли оқшом” дастурларини киритиш мумкин. Аммо уларда юмор, кулгу, кўтаринки кайфият етарли даражада кузатилмайди. “Первый” телеканалидаги “Жить здорово” кўрсатуви ток-шоу жанрида тайёрланади. Бошловчи ва муаллиф Елена Малышова саломатлик борасидаги тавсияларни қизиқарли услублар орқали томошабинларга етказиб беради. Махсус безатилган студия бунда ёрдамга келади. Масалан, кўрсатувлардан бирида⁸⁹ пневмококк ҳақида сўз юритилди. Аммо бошловчи унга ўзгача услубда ёндашди. Яъни сўзни болаларга вакцинация қилиш нима учун кераклиги, улардан қайси касалликларнинг олдини олиш учун фойдаланилиши ҳақида бошлаб, касалликлар, вируслар орасидан пневмококкни танлади. Кўрсатувнинг доимий шифокор меҳмонлари, шунингдек, ушбу касалликка алоқадор инсонлар билан мавзуни янада очиб беришга ҳаракат қилди. Яна бир эътиборли жиҳати бошловчи ҳар бир меҳмонга алоҳида ва батафсил маълумот бериб ўтди. Тиббиётга алоқадор бўлмаган меҳмонлар худди аудиториядан вакил сифатида томошабинларни янада қизиқтириш учун машҳур шахслардан чақирилган. Уларнинг оила аъзолари, ҳолатлари мисолида вакцинанинг нақадар муҳимлигини исботлашга уринишди. Меҳмонлар иштирокида студияда экспериментлар ҳам ўтказиб кўрилди. Студия турли тиббий ускуналар билан безалган. Шунингдек, бемор-ҳамшира образидаги инсонлар ҳам студиядан ўрин эгаллаган. Кўрсатув турли рубрикалардан ташкил топган: “Укол совести”, “Совет за одну минуту” ва ҳ. Буларнинг барчаси кўрсатувнинг янада қизиқарлилиги ва томошабоплигини оширади.

⁸⁹ “Первый канал”, “Жить здорово” // 06.06.2019.

Умуман олганда, бугунги кунда бундай классификация амалда тўлиқ намоён бўлаётгани йўқ. Улардан интервью, суҳбат ҳамда ток-шоу тушунчалари ўз мазмун-моҳиятини сақлаган ҳолда эфирга узатилиши кам кузатиладиган ҳолатга айланди. Барчасининг ўрнига ток-шоу атамаси билан номлашаксарият журналист ва режиссёрлар учун одатга айланиб бормоқда. Аммо шунга қарамай, бу диалог жанрларнинг бир-биридан фарқланиб турувчи юқорида кўрсатилган хусусиятлари мавжуд эканлигини ҳам инкор этиб бўлмайди.

3.2-§. Телевиденида диалог жанрдаги муаллифлик

кўрсатувларининг тил ва услуб имкониятлари

“Интервьюларнинг барчаси учун умумий қоидалар мавжуд. Аввало, интервьюга журналист пухта тайёргарлик кўриши лозим. Токи бош ролни ўйнаётган актрисадан “Сиз қайси ролни ижро этяпсиз?” деб сўраб, мулзам бўлиб қолманг”.⁹⁰

Оммавий ахборот воситаларида кенг қўлланиладиган ахборий жанрлардан бири интервью (қиска суҳбат) дир. Интервью моҳиятан сўраб билиш ва уни аудиторияга етказишни мақсад қилади. Мазкур жанр ижтимоий ҳаётнинг барча томонларини кенг ва чуқур ёритишга хизмат қилиб, тезкор ва ишончли, аниқ ахборотларни аудиторияга етказиш вазифасини бажаради.

Интервьюда, энг аввало, мавзу масаласи алоҳида ўрин тутади. Яъни у орқали ёритилаётган мавзу жамият учун долзарб бўлиши, ижтимоий аҳамиятга эга бўлиши, ўқувчиларнинг қизиқишини уйғота олиши керак. Бунинг учун эса журналистдан зийраклик, кузатувчанлик талаб қилинади. Содир бўлаётган воқеа-ҳодисалар орасидан энг аҳамиятлиларини ажратиб, бу ҳақда маълумот бера оладиган зарур шахсларни топиш ва уларни мулоқотга чорлаш интервьюнинг асосий талабларидан биридир.

⁹⁰Саидов Х., Тўхлиева Н. Репортёрлик маҳорати. Т.: “Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи”, 2008. -Б. 87.

“Интервьюернинг муваффақияти, энг аввало, интервьююга унинг қанчалик тайёрланганига боғлиқ. Унинг тайёргарлиги эса интервью олмоқчи бўлган шахсни танлашидан бошланади”.⁹¹ Бу интервьюнинг энг муҳим жиҳатларидан бири. Чунки интервьюнинг муваффақияти респондентнинг кимлиги, қандай билимларга эгалиги, танланган мавзу бўйича қанчалик маълумот бера олишига кўп жиҳатдан боғлиқ бўлади.

Шунингдек, интервьюда фактларнинг аниқлиги ва ҳаққонийлигига ҳам алоҳида эътибор қаратиш лозим. Бунинг учун эса аниқлаштирувчи, масалани янада кенгроқ очиб берувчи саволлар билан мурожаат қилиш зарур. Шу билан бирга, бу саволлар ўз вақтида берилиши ҳамда уларга керакли жавоблар олиниши керак.

Интервью олиш жараёнида ўзаро ишончсизликка асосланган зиддиятли усул, ижтимоий масъулият ҳиссидан келиб чиқувчи элитар усул ва ҳамкорлик усулидан бири қўлланилиши мумкин.⁹²

Зиддиятли усулда интервьюер ва респондент орасида фикрлар рақобати келиб чиқиши мумкин. Бундай усулда яратилган интервьюлар кўпроқ таблоид газеталарда кузатилади. Канадалик Жон Саватски фикрича, бундай рақобат бўлиши, табиий. Аммо бу ахборот йиғиш услуби сифатида журналистнинг тўлақонли интервью олишига ҳалақит беради. Аслида фикрлар, мулоҳазалар тўқнашуви кўпроқ суҳбат жанрига хос. Чунки интервьюда саволлар берилади ва уларга жавоблар олинади.

Мавзу юзасидан журналист асосий эътиборни ўз билимларини респондент ёки аудиторияга кўрсатиб қўйишга қаратмаслиги керак. Бу интервью олишнинг элитар усули ҳисобланади. Бунда интервью муайян гуруҳ манфаатларини ифода этувчи материалга айланиб қолади. Шу сабабли бу жанр ақл ўргатиш ёки журналист ўз билимларини кўз-кўз қиладиган жанр ҳисобланмайди. Чунки у тезкор ва муҳим ахборотларни аудиторияга етказишга хизмат қилиши керак.

⁹¹Гуревич С.М. Газета: вчера, сегодня, завтра. –М.: Аспект Пресс, 2004. Глава 18.
//<http://evartist.narod.ru/text10/01.htm/>

⁹²Лукина М. Технология интервью. Учебное пособие для вузов. –М.: Аспект Пресс, 2003.-С. 3.

Ҳамкорликка асосланган интервью олиш усули энг мақбул усул. У ўзаро ишончга ва берилаётган ахборотнинг ҳаққонийлигига асосланади. Аслида ҳам ҳар қандай интервью очиклик, ошкоралик, бағрикенглик, долзарблик, қизиқарлилиқ, ўзаро ҳурмат принципларига асосланган бўлиши керак.

Интервьюга қўйиладиган асосий талаблардан яна бири – қисқалик ва лўндаликдир. Интервью жанрида тайёрланган материалларда саволлар мазкур икки хусусиятга эга бўлади. Аниқ жавобни кўзлаб берилган аниқ саволлар ахборотнинг барча учун тушунарли бўлишини таъминлайди. Э.Фихтелиус фикрича, атрофлича идрок қилинган, қисқа, лўнда ва жўн саволлар энг яхши саволлардир.⁹³ Ортиқча тафсилотлар интервьюга хос хусусият эмас. Х.Дўстмуҳаммад таъбири билан айтганда, журналистларнинг интервью олиш вақтидаги вазифаси маълумот олиш – мулоҳаза билдириш эмас.⁹⁴

Канадалиқ журналист ва олимнинг журналист саволларига доир ажратиб кўрсатган “бало-қазоли гуноҳлар” рўйхати⁹⁵ журналистлар орасида маълум ва машҳур. Булар:

- Ҳа, йўқ сўзларига жавоб бўлувчи саволлар. Улар ёпиқ саволлар деб ҳам юритилади. Тадқиқотларга кўра, мулоқотлар давомида бериладиган 50 фоиз саволлар ушбу туркумга кирувчи саволлардир. Шу сабабли интервьюда журналист шу каби саволлардан қочиши мақсадга мувофиқ;
- Сўроқ гаплар ўрнига тасдиқловчи гапни ишлатиш. Бундай интервьюни тинглаган томошабин ўзи учун янги фикр, янги ғоя олмайди. Фақатгина журналист мулоҳазаси билан танишади, холос;
- Бирваракайига икки савол. Одатда, бундай саволлар берилган интервьюларни ўқиганда, респондентнинг фақат битта саволга жавоб бергани ёки охирги берилган савол ёдида қолгани учун кўпроқ унга

⁹³Фихтелиус Э. Журналистиканинг 10 қондаси. –Т.: “Шарқ”, 2002. -Б.68.

⁹⁴Дўстмуҳаммедов Х. Халқаро журналистикада гуманитар ҳуқуқ ва касб этикаси. Т., 2011. -Б.28.

⁹⁵Фихтелиус Э. Журналистиканинг 10 қондаси. –Т.: “Шарқ”, 2002. -Б.70.

жавоб беришга интилиши кузатилади. Шунинг учун интервьюда ҳар бир савол бошқасидан ажратилган ҳолда, алоҳида берилиши зарур.

Бундан ташқари, шу сингари саволлар қаторига мураккаб, кўп маъноли; жавоби ўзида бўлган саволлар; саволда изох ва ўз фикрини ифодалаш; саволда тахмин ва уйдирма бўлиши; кимларгадир, нимагадир тамға қўйиш; муболағага йўл қўйиш каби ҳолатлар ва тушуниш қийин бўлган чигал саволлар киритилган.

Интервью ахборий ва ҳажман кичик жанр бўлса-да, керакли ахборотларни тезкорлик билан олиш, қайта ишлаш ва узатиш учун энг қулай жанрлардан бири. Чунки “интервьюнинг олинган ва чоп этилган вақт оралиғи, иложи борица, қисқа бўлиши керак”.⁹⁶ Интервью жанрида тайёрланган материални томоша қилиш, тушуниш, унда илгари сурилаётган янгиликни англаш, бошқа жанрларга караганда, аудитория учун осон ва қулай. Бирор ахборот ёки янгиликни хабар ёки ҳисобот жанрида ҳам узатиш мумкин. Аммо у ахборот манбаси билан савол-жавоб тариқасида тайёрланиб, эфирга узатилса, журналист саволлари орасидан ўзини қизиқтирган ёки қийнаётган саволни эшитиб, ўша саволларга жавобни бутун интервью жанридаги кўрсатувни томоша қилмай туриб ҳам олиш имкониятига эга.

Интервью ҳам бошқа жанрлар сингари уч таркибий қисмдан иборат: кириш (лид) – одатда, қисқа бўлади; асосий қисм – савол-жавоблардан ташкил топади; хулоса – бугунги кунда бу қисмни кўпинча журналистлар келтириб ўтмайдилар, унинг ўрнига “Келажакдаги режаларингиз ҳақида гапириб берсангиз”, “Яна қандай лойиҳалар амалга оширилиши кутиляпти?” каби яқунловчи саволлар билан тугатишади. Аммо телекўрсатувлар орасида ноодатий услубда тайёрланадиган интервьюларни ҳам кузатиш мумкин. Жумладан, “Ўзбекистон” телеканали” орқали эфирга бериладиган “Кўнгил ободлиги” дастурида

⁹⁶NatsvlishviliP. For the genesis of interview as a genre (European Scientific Journal)–2013. December /SPECIAL/ edition// -P. 385.

бошловчи ва муаллиф Саодат Ўрмонова ўз кўрсатуви қаҳрамонларидан ноодатий тарзда интервью олишга ҳаракат қилади. Қаҳрамонларни баъзан лолақизғалдоқлар орасида кўрамиз, баъзида ўз соҳасига алоқадор бўлган жойларда кўриш мумкин. Кўрсатувларнинг 19.02.2018 бирида⁹⁷ кўпгина машҳур ўзбек фильмларида механик ассистент сифатида ишлаган Эркин Содиқов билан суҳбат эфирга узатилган. Муаллиф дастур бошида қаҳрамонини таништирмайди. Нейтрал сўзлар билан “кўнгилларга ободлик улашиб келаётган” инсоннинг ҳаёт йўллариغا назар ташлашини айтади. Шундан сўнг қаҳрамон қайси фильмларда ишлагани ҳақидаги қисқа интервью берилади. Кейин муаллиф кадр ортидан қаҳрамонини, унинг суратлари, исм-фамилияси экранда намоён бўлган ҳолда таништириб ўтади. Айрим кўрсатувларида муаллифнинг ўзи кириш сўзларини стенд-апда айтади. Кўрсатувнинг асосий қисмида эса муаллиф кўринмасликка ҳаракат қилади. Аммо ўзининг иштирокини ва суратга олинаётган жараёнларда мавжуд эканлигини кўрсатиш мақсадида ўзи кўринмаган ҳолда саволлар билан қаҳрамонига мурожаат қилади. *“Сиз энди ҳам актёрликни ҳам бошиздан кечирганасиз-а? Сиз ҳам тасвирчилик тажрибасига ҳам эгасиз. Қайси бири қийинроқакан? Тасвирчи бўлишми, актёр бўлишми?”* дея биринчи саволини беради. Саволларни беришда муаллиф кўпроқ сўзлашув услубини қўллаётганини кўриш мумкин. Шу сабабли келтирилган биринчи саволда “ҳам” сўзининг такрор қўлланаётганига гувоҳ бўлиш мумкин. Кейинги саволда ҳам шевадан фойдаланилганини кўрамиз: *“Қайси давлатларга боргансиз?”*. Суҳбатдош билан бу каби сўзлашув услубида мулоқотга киришиш бир томондан, мулоқотнинг табиий ва осон кечишига хизмат қилади, аммо кадр ортида ёзиб тайёрланган матн адабий тил меъёрларига мос, бадий элементларга бой бўлган вақтда сўзлашув услубида берилаётган саволлар мақсадга мувофиқ эмас, назаримизда.

⁹⁷“Кўнгил ободлиги”, “Ўзбекистон” телеканали // 19.02.2018.

Ҳар қандай интервью ва суҳбатнинг ўзига хос жиҳатларини намоён этишда журналист саволлари муҳим ўрин тутди. Бу жиҳатларни белгилашда саволлар бирламчи омил ҳисобланади. “Савол – мантиққа асосланган бўлиб, мавжуд ахборотни ўз ичига олади ва фикрлар ҳаракатини бошқаради. Маълумот ва ахборот олишда журналистнинг асосий қуроли сифатида савол кутилмаганда респондентни баҳсга тортиши мумкин. Тўғри берилган савол суҳбатдошда жавобдан бўйин тоблашга ўрин қолдирмайди, уни борини гапиришга мажбур этади. Журналистнинг саволлари суҳбат мавзуси, муҳити, муҳокама этиладиган муаммосидан келиб чиқиб олдиндан тузилади ёки мулоқот давомида туғилади”.⁹⁸

“Ўзиззи қўйган фильмиздаям камчилик топасизми?” дея кейинги саволларда муаллиф биров ғализликка ҳам йўл қўя бошлайди. Суҳбатдош камчилик топишини билдирганидан сўнг “*Масалан, қайси камчиликларни топгансиз?*” деб унинг жавобидан келиб чиқиб яна савол билан мурожаат қилади.

Интервьюда сўз кўпроқ респондентга берилади. Шу сабабли журналистнинг маҳорати бу жараёни қандай бошқаришида кўринади. Шунингдек, зарур саволларни бера олиш ҳам алоҳида аҳамиятга эга. “Савол қандай бўлса, жавоб ҳам шундай бўлади, дейишади. Яхши, тўлиқ жавоблар муваффақиятли саволдан, яхши бўлмаган, таркибан тўлиқсиз жавоблар эса кучсиз ва ўйланмаган саволлардан келиб чиқади”.⁹⁹ “Маданият ва маърифат” телеканалида эфирга узатиладиган “Мавзу ва моҳият” муаллифлик кўрсатуви ҳам интервью жанрида тайёрланади. У жонли эфирда томошабинлар эътиборига ҳавола этилади. Кўрсатувнинг такрор намоишида¹⁰⁰ Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан илгари сурилган 5 та муҳим ташаббуснинг 1-ташаббуси бўйича интервью берилди. 1-ташаббус ёшларни маданият ва

⁹⁸Тошпўлатова Н. Журналистика психологияси. Ўқув қўлланма. –Т.: 2013. –Б. 105.

⁹⁹Лукина М. Технология интервью. –М.: Аспект Пресс, 2003. –С. 16.

¹⁰⁰ “Мавзу ва моҳият”, “Маданият ва маърифат” телеканали // 01.06.2019.

санъат муассасаларига кенг жалб этишга оид бўлиб,¹⁰¹ Маданият вазирлигининг 4 нафар вакиллари кўрсатувнинг респондентлари сифатида намоён бўлишди. Бошловчи ва муаллиф Маҳмуда Тожибоева респондентларга турли саволлар билан мурожаат қилди. Президентимиз мусиқа, санъат ва маданиятга ёшларни жалб этишга алоҳида эътибор қаратяптилар, нима учун, деган мазмундаги саволни берди. Мана шу саволни бериш жараёнида спорт сўзини ҳам қўллаб юборди. Буни тўғирлаш учун *“узр, спорт 1-ташаббус эмас, 2-ташаббус”* дея таъкидлаб кетди. Сабаби савол бераётганда, бошловчининг ҳаяжонланаётгани сезилиб турди. Ҳаяжон эса хаёлларни чалғитиб юборади, айниқса, савол бераётганда ҳаяжонга йўл бермаслик, хаёлни бошқа нарсаларга чалғитмаслик жуда ҳам муҳим. Мавзу сиёсий даражада бўлгани сабабли буни қўпол хатонинг тўғирлаб кетилиши, дея баҳолаш мумкин. Саволларда ортиқча гаплар, сўзлар, изохлар кўп кузатилди. Жумладан, *“Ана энди камчиликлар ҳақида ҳам гапирсак. Маданият соҳасида етарлича камчиликларимиз бор. Камчиликларни бартараф этиш бўйича қандай ишлар қилиняпти, озриқли нуқталаримиз қаерда?”* деган жумлада 2 та савол кетма-кет берилмоқда. Бу, биринчидан, суҳбатдошни чалғитади, кутилганидек, респондент фақат битта савол, яъни камчиликлар юзасидан қандай ишлар қилинаётганини таъкидлаб ўтди.

Тадқиқотчи М.Лукина саволларнинг тўғридан-тўғри ва тўғридан-тўғри бўлмаган турларини ажратиб кўрсатади. Тўғридан-тўғри бўлмаган саволларни кўпинча респондент шахсий ҳаётига дахлдор маълумотларни билиш мақсадида ёки тўғридан-тўғри аниқ саволнинг қўйилиши бироз ноқулай бўлган ҳолатларда қўллаш кераклигини мисоллар ёрдамида кўрсатади.¹⁰² Тўғридан-тўғри ва очик саволлар респондентнинг уларга аниқ ва лўнда жавоб беришига хизмат қилади. Бу интервьюни томоша қилган аудитория кичик хабар жанридаги материал билан танишиб чиққандек

¹⁰¹ <http://www.xabar.uz/jamiyat/shavkat-mirziyoyev-beshta-tashabbusni>

¹⁰² Лукина М. Технология интервью. М.: Аспект Пресс, 2003. -С. 17.

бўлади. Фақат бу ерда асосий ахборотни саволлар натижасида аниқлаштириб олиш ҳамда унинг ишончилигини билиш учун тегишли шахсинг тилидан тинглаш имкони яратилади. Оддий хабардан кўра, бундай интервьюларни кўриш осонроқ, назаримизда. Чунки у ҳамма тушунадиган содда тилда, аниқ ахборотларнигина беради, ортиқча тафсилотларга ўрин берилмайди. Бошловчи М.Тожибоева ҳам тўғридан-тўғри саволлардан фойдаланади. Аммо деярли ҳар бир саволга ортиқча кўшимчалар қўшади. Масалан, *“Ушбу қарорда соҳа вакиллари қўллаб-қувватлашга ҳам эътибор берилган. Марҳамат, уларни қўллаб-қувватлашга қандай эътибор берилляпти?”*; *“Ушбу қарордан келиб чиқиб, яна қандай қўшимчалар қилишни ният қилдингиз?”* ва ҳ. Кўрсатувнинг яна бир жиҳати студия декорациясига ҳам эътибор қаратиш лозим. Эски услубда, совуқ рангларда намоён бўлувчи ва жонли аудиториясиз студиядан фойдаланилган. Ўртада эса мониторда намойиш этилаётган кадрлар чироқ нотўғри қўйилгани ҳисобига яхши кўринмаган. Монитордан студияда фойдаланилмаган ҳолатларда у ерда кўрсатув номини катта шрифтларда кўрсатган маъқулроқ бўлар эди, назаримизда. Чунки кўрсатув давомида монитордан бирор марта ҳам фойдаланилмади, ҳаттоки назар ҳам ташланмади.

“Маданият ва маърифат” телеканали орқали эфирга узатилган¹⁰³ “Эксклюзив суҳбат” кўрсатувида ҳам бошловчи Гулмира Мусажонова россиялик журналист Алексей Денисовга тўғридан-тўғри саволлар билан мурожаат қилади. *“Сизга тарих, ўтмиш нимаси билан муҳим?”*, *“Телевидение томошабинни ўйлашга, фикрлашга чорлаши керакми ёки унинг вазифаси фақат ахборот бериш ва кўнгилочар кўрсатувлар билан экран қаршисида ўтирган мухлисни хушнуд этиши?”* кабилар шулар жумласидандир. Кўрсатувнинг ўзига хослиги у доим турли жойларда суратга олинади. Аммо уларни бирлаштириб турувчи жиҳат – бу суҳбат жойининг оддийлиги ва классик услубдалигидадир. Бир финжон қаҳва

¹⁰³“Эксклюзив суҳбат”, “Маданият ва маърифат” телеканали // 05.06.2019.

устида журналист суҳбатдоши билан у фаолият юритаётган соҳа бўйича суҳбатлашади. Кўрсатув номида эксклюзив сўзининг қўлланилишига сабаб – суҳбатдошларнинг таниқли, чет тилида сўзлашувчи хорижликлар ёки юртдошларимиздан иборатлигидир. Улар билан бўлган суҳбатларни ҳар доим телевизор экранлари орқали томоша қилмайсиз. Унинг эксклюзивлиги ҳам шунда. Журналист кўпроқ тинглаш услубидан фойдаланади. Кўрсатувида суҳбатдош ҳақида ортиқча маълумотлар, кўшимчалар бермайди. Тўғридан-тўғри саволларга киришади. Суҳбатдошини кўпроқ тинглаб, камроқ саволлар беради. Бошловчи имиджи ҳам ўзига хос. Макияждан фойдаланмайди, бўянмайди, сочини кўпинча ёйган ҳолда намоён бўлади, классик услубдаги либосларда эфирга чиқади. Шунингдек, журналист кўрсатув вақтида аудитория билан мулоқотга киришмайди, у тўлиқ ўша интервью олинаятган жой ва муҳитга киришиб кетади. Томошабинлар билан саломлашмайди ва хайрлашмайди. Кўрсатувда асосий диққат-эътибор суҳбатдошга қаратилади.

“Первый” канали орқали кечки соатларда эфирга узатиладиган “Сегодня вечером” дастури ток-шоу жанрида тайёрланади. Кўрсатувларнинг бири¹⁰⁴ юморда аёллар мавзусига бағишланган. Бошловчи Максим Галкиннинг бу борадаги кичик кириш қисмидан сўнг Россияда юмор йўналишида ижод қилувчи аёллар намоёиш этилган қисқа ролик эфирга берилди. Томошабиннинг хаёлига кўрсатув меҳмонлари айнан мана шу аёллар деган фикр келиши мумкин. Аммо бошловчи дастлаб мамлакатнинг таниқли сатирик ёзувчиларини таништиради. Бошқа меҳмонлар ҳам студияда бўлишига қарамасдан, бошловчи ёзувчиларни таништириши билан уларга савол билан мурожаат қилади. Кўрсатувнинг кириш қисмида аёллар барча соҳада илғор бўлишига қарамасдан, юмор санъатида эркаклар фаолроқ, деган фикрининг давоми сифатида бошловчи *“Нима сабабдан юморда патриархат ҳукмрон?”* деган саволни беради. Максим Галкин савол бергач, унга қисқа жавоб олиши билан кейинги

¹⁰⁴“Сегодня вечером”, “Первый канал” // 25.05.2019.

саволни беришга шошади. Яъни суҳбатдош билан бевосита суҳбат куришга киришади. Аслида савол-жавобларнинг жуда узайиб кетмаслиги, саволга қизиқарли, айнан жавобни ола билгандан сўнг кейинги саволга киришиш телетомошабин эътиборининг чалғимаслигига олиб келади. Айниқса, унга юмор ҳам қўшилган бўлса янада мақсадга мувофиқ. М.Галкин суҳбатдошининг сўзларидан келиб чиқиб, *“эътибор берган бўлсангиз, студиямиздаги томошабинларнинг ҳам деярли барчаси аёллар”* деган фикрни айтиб ўтади. Бошловчи суҳбат жараёнида фақат сўроқ оҳангидаги саволлардан фойдаланмайди. Балки эркин суҳбат олиб боришга ҳаракат қилади. Бу эркинлик унинг хатти-ҳаракатида ҳам, гаплашиш оҳангида ҳам сезилади. Шу ўринда, студияда кечаётган жараён ва тезкорлик билан гоҳ суҳбатдош, гоҳ бошловчи сўзлаётган вақтда кадрларни тўғри йўналтира билган режиссёр ҳамда тасвирчи маҳорати ҳам эътирофга лойиқ. Биринчи суҳбатдош ёзувчидан қисқа фикрларни сўраб билгач, энди бошловчи иккинчи ёзувчига мурожаат қилади. *“Сиз бу борадаги ўз фикрингизни билдириб ўтсангиз, аёллар юмори эркакларникидан қанчалик фарқ қилади?”* дея савол беради. Суҳбатдошлар бу жараёнда нафақат бошловчи билан, балки ўзаро ҳам фикр алмашадилар.

Шунингдек, “Первый” каналида эфирга узатиладиган “Видели видео” муаллифлик кўрсатуви ҳам ўзига хос. Уни бошловчи Александр Смол олиб боради. Ҳафтанинг интернетда тарқалган энг қизиқарли видеоларини тўплайди ва уларнинг иштирокчиларини студияга чақириб, суҳбат куради. Шу тариқа, кўпчилик телетомошабинлар қизиқишига сабаб бўлган видеолар ҳақида кўпроқ, энг муҳими, уларни суратга туширган ва видеода иштирок этган инсонлар тилидан маълумот берилади. Масалан, кўрсатувда¹⁰⁵ айиқ билан рақсга тушган инсон студияга чақирилган ва унинг айиқлар билан бундай дўстона муносабати ҳамда видеонинг қандай суратга олингани ҳақида сўз юритилди. Иштирокчилар билан суҳбат вақтида студия марказидаги катта мониторда ушбу видеоролик айланиб

¹⁰⁵“Видели видео?”, “Первый канал” // 02.06.2019.

турди. Таниқли шахслар, масалан, хонандалар, артистлардан иборат меҳмонлар ҳам суҳбат жараёнига аралашиб, саволлар билан мурожаат қилди.

Ўзбек телевидениесида эълон қилинган интервью, суҳбатлар кузатилганда, уларда ёпиқ саволлардан жуда камдан-кам ҳолатда, асосан очик саволлардан фойдаланилишига гувоҳ бўлинди. Албатта, бундай саволлар респондентга фикр билдириш, маълумот бериш учун имконият яратади. “Айтиш мумкинки, очик саволлар анча демократик характерга эга. Бундай саволга мисол сифатида “Ўзингиз ҳақингизда гапириб берсангиз...” каби суҳбатдошни мулоқотга киришишга чорловчи иборани кўрсатиш мумкин. Буни янада аниқлаштириш мумкин: “От минишга кизиқингиз ҳақида гапириб берсангиз...”. Бундай вариантда ҳам савол очиклигича қолади, чунки унда суҳбатдошга қандай жавоб бериш, қандай урғулар қўйиш ва қўшимча тафсилотлар қўшиш ҳукуқини қолдиради”.¹⁰⁶ Аммо шу ўринда таъкидлаш лозимки, “Ўзингиз ҳақингизда гапириб берсангиз...” каби моҳиятига кўра, жуда ҳам кенг маънодаги савол респондентни шошириб қўйиши, нимани гапиришни билмай қолиши, “ундан кўра савол бера қолинг” (!) дейишига ҳам амалиётда кўп гувоҳ бўлинган. Шу нуқтаи назардан олиб қараганда, саволларни имкон қадар аниқлаштириб ва соддароқ тилда бериш мақсадга мувофиқ. “Ўзбекистон” ва “Маданият ва маърифат” телеканалларидаги муаллифлик кўрсатувлари ўрганилганда, уларда журналистнинг адабий тилга риоя қилиши, аммо респондент ва суҳбатдошлар билан мулоқотга киришишда сўзлашув услубидан фойдаланганига гувоҳ бўлинди. Бунга сабабни мулоқотнинг самимий ва жонли бўлиши учун интилиш билан изоҳлаш мумкин бўлса, бошқа тарафдан, интервью ва суҳбатларнинг адабий тил меъёрларига мос келмаслиги ҳам мақсадга мувофиқ эмас, назаримизда.

Бундан ташқари, кўпгина интервью ва суҳбатларда журналист ўз сўзининг қадрини билмайди, кўп сўзларни беҳуда ишлатиб, “исроф

¹⁰⁶Лукина М. Технология интервью. – М.: Аспект Пресс, 2003. – С. 18.

килади”. Бу эса томошабинларнинг ҳам уларни қабул қилиши ва англашини қийинлаштиради. Масалан, оддийгина савол узун жумлалар-у мушоҳадалар билан бошланади, аммо саволнинг сўнгига келганда, унга бундай узун “кириш” қисми зарур эдими, деган савол туғилади. Масалан, “Ўзбекистон” телеканалида эфирга узатиладиган “Йўлчиноқ” дастурида¹⁰⁷ бошловчи ва муаллиф Нозима Воҳидова актриса Наргиза Абдуллаева билан суҳбатлашади. Бошловчи кириш қисмини бироз узунроқ жумлалар билан бошлайди. Суҳбатни автомобилда олиб борар экан, бир саволга тўлиқ жавоб олмай туриб, суҳбатдошнинг сўзларига қараб, уни бутунлай бошқа мавзуга буриб юборади. Актриса кичиклигида ойнага қараб, ўзини машҳур актрисадек ҳис қилиб, ручкадан микрофонларни тасаввур этиб, машқ қилганини айтар экан, журналист шундай савол билан мурожаат қилади: *“Бу панд бермадимми ўқишингизга?”*. *“Панд берди, бир-икки устозларим жудаям дилимни оғритишди”*, дейди суҳбатдош. *“Балки улар сизнинг яхшироқ ўқишингизни хоҳлаб шундай қилишгандир?”*, дея гапни илиб кетади бошловчи. Бу саволга ҳам жавоб бериш жараёнида бошловчи энди *“яшил чироқ, ҳар доим йўлингиз очиқ бўлган санъат йўлида”*, дея яна суҳбатни чалғитади. Суҳбат жараёнида бир мавзуда бошланган мулоқотни гоҳ бир йўналишга, гоҳ бошқасига буриб юборавериш томошабинларни асосий мавзу ва илк берилган саволдан чалғитади. Бу эса суҳбатнинг мазмун-моҳиятини англашга халақит беради. *“Оилада санъаткорлар бўлганми? Уйдагилар қандай қарашди бу ҳолатга? Бизда дастлабки қизил чироқ, Наргизахон”*, дейди бошловчи суҳбат давомида. Шу бир гапнинг ўзида 2 та савол ва ташқи ҳолат ҳақидаги битта маълумот жой олган. Бу ҳолатда телетомошабиннинг ҳам, суҳбатдошнинг ҳам хаёли қизил чироқ томон чалғиб кетади. Умуман олганда, бундай ҳолат бутун суҳбат давомида кузатилади.

Шунингдек, ўзбек телевидениесида эълон қилинган интервью ва суҳбатлар ўрганилганда, уларда саволларнинг маълум бир қолипдалиги

¹⁰⁷“Йўлчиноқ”, “Ўзбекистон” телеканали // 18.04.2019.

кузатилди. Бу ўринда қолип деганда, саволлардаги такрорланаётган сўзлар ёки жумлалар назарда тутилмаяпти, балки саволларнинг тузилишидаги бир хилликка эътибор қаратилмоқда. Энг кўп қўлланиладиган бундай усуллардан бири – журналист аниқ бир саволни бера туриб, суҳбатдошнинг саволдан кейинги паузаси туфайли уни янада ойдинлаштириб беришга ҳаракат қилиши кўп кузатилади. Бунда бошловчи суҳбатдошнинг паузасини унинг саволни тушунмаганлиги белгиси деб тушунмоқда. Бундай ҳолатни ўрганилаётган ҳар иккала ўзбек телеканали мисолида кўриб чиқамиз.

“Ўзбекистон” ва “Маданият ва маърифат” телеканали:

- 1) *“Мисол учун, қачон, қай пайтда? Бу ҳаёт йўли. Мана чуқурликка тушяпмиз, кутмаганимизда бизга сигнал бериб, ўтиб кетишяпти. Ҳамма нарса ҳам, ҳамиша ҳам ўзимизга боғлиқ бўлмайди”¹⁰⁸;*
- 2) *“Мана сизларни ҳозир эшитиб турибман. Биз кўпроқ ютуқларимиз ҳақида гапиряпмиз. Ютуқлар ўзимизники, албатта, буни эътироф ҳам этиш керак. Энди камчиликлар ҳақида ҳам тўхталиб ўтсак. Биз биламизки, мана шу маданият соҳасида ҳам етарлича камчиликларимиз бор. Ўзи аслида ҳар бир ишда, ҳар бир соҳада камчилик бўлади. Камчилик – бу маъжозий маънода бир фожиа дегани эмас. Мана шу камчиликларни бартараф этиш масаласида ҳам қандай ишлар қилиняпти ва бизнинг мана шу оғриқли нуқтамиз қаерда?”¹⁰⁹.*

Бундай усулда тузилган саволларни ҳар доим муваффақиятли, деб бўлмайди. Бу саволлар журналист билимини маълум даражада кўрсатишга хизмат қилиши мумкин. Аммо ҳар қандай саволдан кўзланган мақсад суҳбатдошдан муҳим, қизиқарли ахборотни олишга қаратилиши лозим, назаримизда.

¹⁰⁸ “Йўлчирик”, “Ўзбекистон” телеканали // 18.04.2019.

¹⁰⁹ “Мавзу ва моҳият”, “Маданият ва маърифат” телеканали // 01.06.2019.

3.3. Муаллифлик кўрсатувларида бошловчи маҳорати

Ҳар бир муаллифлик кўрсатувининг асосий қаҳрамони айнан муаллифдир. Унинг ғояси, тузилиши, таркиби, тайёрланиш услублари – буларнинг барчаси муаллифнинг маҳоратини намоён этиб туради. Тадқиқ қилинаётган телеканалларда эфирга узатилаётган муаллифлик кўрсатувларининг ҳар бири ўзига хос.

“Мўъжизалар макони” ва “Кўнгил ободлиги” кўрсатувлари “Ўзбекистон” телеканали орқали эфирга узатилади. Уларнинг бошловчиси ва муаллифи Саодат Ўрмонованинг маҳорати унинг халқчиллиги, самимияти, инсонлар билан киришиб кета олиш ва уларни гапиртира олиш қобилияти, томошабинлар билан вербал ва новербал мулоқотни ўрната олиши каби жиҳатларда кўринади. Унга самимийлик, оддийлик, халқоналик хос. Бу жиҳат унинг имиджи, ташқи кўриниши, инсонлар билан мулоқоти, сўзлашиш оҳанги, нутқида кўзга ташланади. Бошловчи халқ мақоллари, ҳикматли сўзларга ҳам тез-тез мурожаат қилади. У мураккаб жумлалар, чиройли сўзлар билан нутқини бойитишга ҳаракат қилмайди. Барча нарсада оддийликка интилади. Унинг қаҳрамонлари ҳам халқимиз орасида танилмаган бўлса-да, эл-юртига кори яраётган оддий инсонлардир.

“Маданият ва маърифат” телеканали орқали эфирга узатиладиган “Тундаликлар” кўрсатuvi бошловчиси ва муаллифи Шоира Рауфбоевадир. Унинг ҳаракатлар ва гапириш оҳангида ўзига бўлган юксак ишонч сезилиб туради. Бошловчи Шоира Рауфбоева кўрсатувини¹¹⁰ *“Кўрсатувимизнинг бугунги меҳмони Хайрулла Ҳамидов”* деган сўзлар билан бошлайди. Биринчи саволини *“Ўзиз ҳам тундаликлар ёзасизми?”* деган мазмунда беради. Суҳбат давомида журналист *“Лекин ичи бўш дутор яхши жаранглайди, дейдику. Ман ҳаёти текис бўлган, қанақадир фақат ёруғ кунлар, кечаси бемалол ухлайдиган одамдан унақа катта ижод намуналари кутмайман”*, дея ўз фикрларини ҳам билдириб ўтади. Аммо

¹¹⁰ “Тундаликлар”, “Маданият ва маърифат” телеканали // 07.12.2018.

фикрларини билдирар экан, унинг ортидан “*билмадим қанчалик тўғри ёки нотўғри*” дея ўз фикрларига шубҳа ҳам бериб қўяди. Сухбатдошига тенглик назари билан эмас, бироз юқорироқ назар билан боқади. Саволларга берилган жавобларни шунчаки қабул қилиб ёки уларга қўшилиб қўймасдан, уларни таҳлил қилиб олади ва қарши фикрлари ёки мулоҳазалари бўлса, билдириб кетади. Кўрсатувда бутун диққат-этиборни сухбатдошига қаратади. Томошабинларга деярли мурожаат қилмайди. Саволларида муайян қолип кўзга ташланади.

“Первый канал”да эфирга узатиладиган “Лучше всех” ва “Сегодня вечером” кўрсатувлари бошловчиси Максим Галкинга эркинлик, самимийлик, тез киришувчанлик, ҳазилга бойлик хос. У исталган сухбатдоши билан тезда эркин мулоқотга кириша олади. Саволларни вазиятдан ҳамда сухбатдошининг сўзларидан келиб чиқиб, бериш қобилиятига эга. Танланган мавзу бўйича қизиқарли ва жонли сухбат қила олади. Шу аснода студияда ва экран ортида томоша қилиб ўтирган телетомошабинларни ҳам унутмайди, уларга ҳам мурожаатлар қилади. Сухбатдош яхши гапира олмаса ҳам ҳазиллар орқали уларнинг кўнглига йўл топиб, гапиртира олади. Энг аҳамиятлиси, у кичик ва катта ёшдагилар билан бирдек тил топишади. Бу эса бошловчи учун муҳим жиҳатлардан бири.

“Жить здорово” кўрсатуви бошловчиси Елена Малишова самимий, куюнчак, қувноқ бошловчи. Унинг асосий мавзуси саломатлик бўлгани сабабли томошабинлар ва меҳмонлар билан мулоқотда уларга куюнчаклик билан саломатлик ҳақида тавсиялар беради. Ҳар бир меҳмонга индивидуал тарзда ёндашишга ҳаракат қилади. Гапириш оҳанги, урғуларни қўйиши, овозни баланд-паст қилиб сўзлаши уни тинглашга бўлган иштиёқни оширади. Унинг имиджи ҳам ўзига хос. Ёш жиҳатдан бироз каттароқ бўлишига қарамасдан, классик услубнинг замонавий кўринишларида намоён бўлади. Жуда ҳам тартиб ва дид билан кийинади. Меҳмонларни тинглай олади ва кўрсатувдаги бошқа шифокорлар билан мулоқотда сўзни

қизғаниш, олд ўринда туришга интилиш сезилмайди. Шунингдек, унинг саломатлик ва тиббиёт борасида шахсий билимлари ҳам кўплиги кўзга ташланади.

“Пусть говорят” кўрсатуви бошловчиси Дмитрий Борисов Россиянинг энг машҳур бошловчиларидан бири. Ундаги тез ва аниқ, тушунарли гапира олиш қобилияти эътирофга лойиқ. Ҳар қандай мавзуда сўз юритилмасин, юзида ҳеч қачон тундлик ва кўтарилган, сўз бораётган мавзудан зерикканлик, суҳбатдошининг сўзларига қизиқмаслик жиҳатлари кўзга ташланмайди. Шу хусусиятлари билан у ўз имиджини, томошабинлар орасида ҳурмат-эътиборини қозона олган. Бошловчи баҳсли вазиятларда суҳбатдошларнинг сўзларини моҳирона бўлиши, мавзу четлашиб кетаётган бўлса, уни керакли йўналишга буриши каби жиҳатлари билан ажралиб туради.

“Ўзбекистон” телеканалида “Азизим, ҳаёт” ва “Имтиҳон” кўрсатувларини тайёрлайдиган журналист Умида Усмонова ҳам бошқа бошловчилардан ажралиб туради. Унинг гапириш оҳангининг ўзидаёқ бадиийликка мойиллик, насихатомуз оҳанг сезилади. Ўзининг ана шу оҳанги билан у кўпчиликнинг ёдида қола олади ҳам. Бошловчи ўта босиқ, одатда, суҳбатдошлар билан мулоқотда ўзгармас, бир хил темпда гапиради. Аммо ўз нутқини сўзлашда яна ўз оҳангига қайтади. Бошловчида томошабин билан коммуникацияга киришиш, уларнинг эътиборини жалб қилиш қобилияти, маҳорати кучли. Унинг калит сўзи – “Азизим” бўлиб, томошабинларга ҳам айнан шу сўз билан мурожаат қилади. Бу эса унинг томошабинларга янада яқинроқ бўлишини таъминлайди.

“Бугундан бир таассурот – интервью олувчи сенинг нима деяётганингни эшитмайди, у буни муҳим деб ҳам билмайди, чунки у диктофоннинг ҳар нарсани эшитишига ишонади. Бироқ у хато қилади: диктофон юрак зарбини эшитмайди, бу эса интервьюнинг муҳим

жихатларидан биридир”.¹¹¹ Колумбиялик ёзувчи Габриел Гарсиа Маркес айтган ушбу фикрлар бугунги кун журналистикасининг оғриқли нуқталаридан бирини ифодалайди.

Интервью олиш журналистдан маҳорат ва ўта зийракликни талаб этади. Телевидение ёки радиода эфирга узатиладиган интервью ва суҳбатларнинг муваффақиятли бўлишига асосий сабаблардан бири томошабин ёки тингловчи ўзига таниш, ҳаммага маълум ёки ўзига қизиқ бўлмаган савол ёки жавоблар берила бошланса, шунчаки шу жойини эшитмай ёки кўрмай қўйиши, бошқа каналларга ўтказиб чиқиши, ўз ишларини қилиши ва ёнидаги ҳамроҳи билан суҳбатлашиши мумкин. Бироздан сўнг у яна интервью ва суҳбатнинг ўзи учун қизиқ томонлари кулоққа чалинса, эшитиш ёки кўришда давом этаверади. Ундан кўп нарса талаб қилинмайди, яъни унинг олдида бирор нарсани “ўқиб чиқиш” дек мураккаб вазифа қўйилмайди. Бундан ташқари, телевидение ва радиодаги суҳбатлар эркин мулоқот тарзида берилади. Кимнингдир тили сўзлашув услубига ўтиб кетаётгани сезилмайди, кулгули ўринларда кулгу овозларини эшитади ва бу уни ҳам беихтиёр табассум қилишга ундайди.

Аудитория интервью ва суҳбатнинг асл ўтказилиш жараёни, ҳудуди, муҳити, суҳбатдошларнинг кайфиятига ўзи гувоҳ бўла олади. Бунинг учун журналистдан катта маҳорат талаб қилинади. Ёки томошабинни қизиқтириш учун суҳбат жараёнининг бошланишини кичик анонс ўрнида бериш ҳам мумкин.

Интервью ва суҳбатда ўқувчи эътиборини ушлаб қолиш учун саволларнинг мантиқий кетма-кетликда тузилгани ва уларни ўсиб бориш тартибида жойлаштирилгани муҳим ўрин тутаяди. Бир саволга жавобни эшитиб бўлдим, қолганини кўрмасам ҳам бўлады, дегувчи томошабинларни кейинги саволда яна ушлаб қола олиш учун у

¹¹¹Саидов Ҳ., Тўхлиева Н. Репортёрлик маҳорати. -Т.: “Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи”, 2008. -Б. 80.

суҳбатдошнинг олдинги саволга жавобидан келиб чиққан ҳолда тузилиши керак.

“Савол олдинги жавобдан мантиқан келиб чиққан ҳолда бўлиши керак. Журналистлар бундай усулни “нуқталарнинг уланиши” деб ҳам аташади, бунда қайсидир маънода савол-жавоб тарзидаги мулоқот хаосида муайян тартиб ўрнатади... Бу худди “сермазмун тўр” ни тўқишга ўхшайди, бу матннинг ўқишга қулайлигини таъминлайди, мақсадининг эса шаффофлигини”.¹¹² Аммо баъзан суҳбатдошнинг ҳар бир гапига аралашиб, мавзуларни турли томонларга буриб юбориш ҳам мақсадга мувофиқ эмас. Бу ҳолат, айниқса, “Ўзбекистон” телеканали орқали эфирга узатиладиган “Йўлчирик” кўрсатуви бошловчиси Нозима Воҳидова нутқида, олиб борган суҳбатларида тез-тез кузатилди.

“Первый” телеканали орқали эфирга узатиладиган “Сегодня вечером” кўрсатувида¹¹³ М.Галкин суҳбатдошининг “юмор соҳасидаги аёллар ўзларини аҳмоқдек кўрсатишларига тўғри келади”, деган фикрини давом эттириб, савол беради: *“Бу юмор йўналишида чиқиш қилаётган эркаклар ҳам шундай аҳмоқки, улар кимгадир ёқимли бўла олишмаслигини англатадими?”*. Юмор борасидаги мавзуда ҳазил аралаш шундай савол берилгандан сўнг студияда кулгу кўтарилади. Иккинчи суҳбатдош ҳам ўз фикрларини билдиргандан сўнг бошловчи шундай дейди: *“Мен сизни тўғри тушунган бўлсам, эркаклар юмори Худодан, аёлларники эса шайтонданми?”*. Бундай ўзаро бир-бирига чамбарчас занжирдек боғланиб кетган савол-жавоблар томошабинларда катта қизиқиш уйғотади ва унинг диққатини суҳбат сўнгигача ушлаб туришига хизмат қилади.

Эътибор берилса, бундай усуллар кўпроқ суҳбат жанридаги материалларда кузатилмоқда. Интервью жанрида тайёрланган материаллардаги саволларнинг кетма-кетлиги ҳам мазмун жиҳатидан ўсиб боради. Чунки “интервьюда асосий эътибор бир муаммо ёки бир мавзуга

¹¹²Лукина М. Технология интервью. М.: Аспект Пресс, 2003. -С. 176.

¹¹³“Сегодня вечером”, “Первый канал” // 25.05.2019.

каратилса, суҳбатда нисбатан кенгроқ, бир неча мавзуда савол-жавоб бўлиши мумкин”.¹¹⁴ Масалан, “Первый” телеканали орқали эфирга узатиладиган “Познер” кўрсатувида¹¹⁵ журналист Максим Галкиндан интервью олади. Интервьюни бошловчи жуда қисқа кириш қисми билан бошлайди. *“Эфирда “Познер” кўрсатуви. Дастур меҳмони Максим Галкин”*, мана шу сўзлардан сўнг бошловчи М.Галкин билан мулоқотга киришишни бошлаб юборади. Мулоқот қандай мавзуда олиб борилишини билиш учун томошабиннинг кўрсатувни охиригача томоша қилишига тўғри келади. Интервьюни бошловчи М.Галкиннинг “Познер” кўрсатувига меҳмон бўлиб келиш истагини М.Жванецкий томонидан уюштирилган тадбирлардан бирида сезгани ва бунинг сабабини билишга қизиқаётгани ҳақидаги сўзлар билан бошлайди. *“Бу кўнгилочар дастур эмас”*, дейди журналист. Демак, интервью жанридаги кўрсатувни нафақат мавзу ва меҳмонни эълон қилиш билан, балки интервьюни ташкил қилиш учун сабаб билан бошлаш ҳам мумкин. Жавобда ҳаттоки суҳбатдошнинг ўзи ҳам таъкидлаб ўтади: *“Мен билан қандай жиддий мавзуни муҳокама қилмоқчилигингизни билмадим, аммо бу менинг жанримдан йироқлиги аниқ”*. Шунингдек, бошловчи ўзи учун шахсан қизиқ бўлган саволларни ҳам бериб ўтади. Ҳаттоки шу билан суҳбатни бошлайди: *“Жиддий саволларга ўтишдан олдин, ўзим учун қизиқ бўлган бир-икки савол бермоқчиман. Сизнинг отангиз ҳарбий бўлган, бувангиз ҳам. Сизда ҳеч ҳам офицер бўлиш истаги уйғонмаганми?”*. “Познер” кўрсатувидаги суҳбатларда бошловчи тез-тез столидаги қоғозга қарайди, аммо у ўз сўзларини айнан шу вақтда спонтан равишда тузаётгандек, бироз ўйлаганнамо оҳангда етказди. Бу эса суҳбатнинг жонлилиги, самимийлигига хизмат қилади. Суҳбатдош қанча давомийликда гапираётган бўлса, журналист ҳам шунча сўзлайди. Бу жиҳат аслида

¹¹⁴ Саидов Ҳ., Тўхлиева Н. Репортёрлик маҳорати. Т.: “Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи”, 2008. -Б. 90.

¹¹⁵ “Познер”, “Первый канал” // 03.06.2019.

интервью жанридаги кўрсатувда суҳбатнинг элементлари намоён бўлаётганини кўрсатади.

Журналист Владимир Познерга босиқлик, жиддийлик, мулоҳазакорлик каби жиҳатлар хос. Унинг сўзларида ўзига ишонч яққол сезилиб туради. У ўз суҳбатдошининг табиати, характерида келиб чиқиб, улар билан турлича муомала қилади. Суҳбат жараёнида фақатгина суҳбатдошини эшитмайди, балки унинг сўзларига аралашиб, ўз фикрларини билдирган ҳолда эркин мулоқот қилади. Савол бераётганда уни тўғридан-тўғри эмас, тўплаган маълумотлари билан боғлаган ҳолда узунроқ тарзда беради. Ҳар бир суҳбатдошни унинг салобати босиб туриши сезилади.

Айрим бошловчилар ва журналистлар ўзларини фикр билдиришга ҳақли эмасман, деб ҳисоблашади ёки ўзларининг муаллифлик кўрсатувларида шундай кўринишади. Аксинча, айнан ушбу ҳолат кўрсатувлардаги мулоқот жараёнининг зерикарли кечишига, фақат суҳбатдошнинг монотон овози билан боришига олиб келади. “Ўзбекистон” телеканалдаги “Йўлчиноқ” кўрсатуви эса аксинча. Унда бошловчи ўз сўзларини айтишга тортинмайди, аммо унинг сўзларида суҳбатдошга кўпроқ ён босиш, қаҳрамоннинг фикрларини тасдиқлаш, шунингдек, ўз фикрларини билдиришда шошма-шошарлик ҳолатлари кузатилади.

“Первый” телеканалининг афсонавий кўрсатувларидан бири бўлмиш “Поле чудес” кўрсатувининг муваффақиятида бошловчи ва муаллиф Леонид Якубовичнинг улуши катта. Унинг иштирокчилар билан эркин ва самимий мулоқотга кириша олиши, нутқида, овозида урғулар, овоз кўтарилишлари ва тушишларига эътибор бериши, ҳар бир иштирокчининг ҳаёти ва касбларига қизиқиши, мулоқот жараёнида ўринли юморлардан фойдалана олиши кабиларда кўринади. Шахсий ҳаёт ҳақидаги суҳбатларни моҳирона йўл билан яна асосий бошқотирмаларга буриб юбориши ҳам эътирофга лойиқ. Кўрсатувда мусиқа, шеър, рақсларга ўрин берилгани унинг қизиқарлилиги ва томошабоплигини оширади. Шунингдек, кўрсатув

давомида турли мусиқий жингллар, яъни бирор ҳарфни топа олинмаган ҳолат учун алоҳида ва бошқа шу каби ҳолатлар учун турли эффектлардан фойдаланилиши унинг томошабоплигига сабаб бўлади.

Муаллифлик кўрсатувларида бошловчининг маҳорати ўз кўлида тўпланган маълумотлар, ахборотлар, кадрлар ва суҳбатларни тўғри ва томошабинлар учун қизиқ кўринишда туза олиш, кадрлардан моҳирона ва ўрнида фойдалана олиш каби жиҳатларда ҳам кўринади. Масалан, “Маданият ва маърифат” телеканали орқали эфирга бериладиган “Мен учун онам” кўрсатуви ўзига хос ижодий ёндашувга эга. Бошловчи ва муаллиф Юлдуз Файзий ҳар бир қаҳрамони билан уларнинг оналари ҳақида суҳбатлашади. Дастурларнинг бирида¹¹⁶ Ўзбекистон халқ артисти, актёр Эркин Комиловнинг онаси ҳақида сўз юритилади. Кўрсатув Э.Комиловнинг она ҳақидаги шеъри, сўзларининг кадрлар билан ёпилган шакли билан бошланади. Шундан сўнг кўрсатув шапкаси берилади ва журналист кўрсатувини ўз саволи ёки кириш сўзлари билан эмас, суҳбатдошининг сўзлари билан бошлайди. *“Сизни Эркин Комилов деса, ҳаётга келишиз, умуман ҳаётда бугун борлигиз ва шу ҳаётда яшаётганиз учун, энг аввало, онангиз билан боғлиқ деб ўйлайман. Сабаби, сиз билан Хўжаободда онангиз билан яшаган ва сиз туғилган хонадонда бўлганимизда айтгандингизки, эркин бўлиб туғилганим учун онам менга Эркин деб исм қўйганлар, деб эслагандингиз. Ўзи аслида бошқа исм бўлганди сизга”*, дея суҳбатни давом эттиради бошловчи. Унинг саволида бироз ғализлик ҳам кўзга ташланади. Аммо савол бериш услуби одатий исмингизни ким қўйган, нега сизга шундай исм қўйишган, каби кўринишда эмас, бу маълумотдан бошловчининг ҳам хабардорлигини кўрсатган ҳолда берилиши журналистнинг суҳбатга тайёрланганлигини билдиради. Аммо мазкур саволдан сўнг журналист анча вақт суҳбатга аралашмайди. Савол билан мурожаат қилмайди. Суҳбатдош ўзи онаси ҳақидаги хотираларини бирин-кетин сўзлаб кетаверади.

¹¹⁶ “Мен учун онам”, “Маданият ва маърифат” телеканали // 20.12.2019.

Телевидение орқали эфирга берилаётган суҳбатларни томоша қилганда, унда икки кишининг айнан савол берувчи ва жавоб берувчига ажратилишига ҳожат йўқдек туюладиган ҳолатлар деярли учрамади. Ваҳоланки, уларда журналист ва суҳбатдош тенгма-тенг баҳс қилиши, фикрларини билдириши мумкин эди. Айниқса, ўзбек журналистлари ва бошловчиларида суҳбатдошдан тортиниш, унга оғир гап айтмасликка, сўзларини бўлмасликка уриниш кабилар сезилиб туради.

Суҳбат бир текисда кетмайди, кўтарилишлар, биров ховуридан тушишлар билан кечади. Лекин энг муҳими томошабинни борган сари суҳбатдош билан яқинроқ таништиришга, унинг номаълум жиҳатларини мухлисларга кўрсатиб беришга, унинг диққатини бир дақиқа бўлса-да, бошқа ҳаёлга чалғитмасликка уринади. Журналистнинг интервью ва суҳбатни олиб бориш ва уни аудиторияга етказиш маҳорати айнан шуларда намоён бўлади. Бундай профессионализм эса барчада ҳам мавжуд эмас. У кўпгина изланишлар, меҳнат, тажриба ва албатта, билим натижасида эгалланади. Буларнинг барчаси бирлашиб, аудитория онгига етиб борувчи, унга таъсир этувчи, керак бўлса, шакллантирувчи интервью ва суҳбатларнинг, улар асосида муаллифлик кўрсатувларининг юзага келишига сабаб бўлади.

3-боб бўйича қуйидаги хулосаларга келинди:

- Телевидение ёки радиода эфирга узатиладиган интервью ва суҳбатларнинг муваффақиятли бўлишига асосий сабаблардан бири томошабин ёки тингловчи ўзига таниш, ҳаммага маълум ёки ўзига қизиқ бўлмаган савол ёки жавоблар берила бошланса, шунчаки шу жойини эшитмай ёки кўрмай қўйиши, бошқа каналларга ўтказиб чиқиши, ўз ишларини қилиши ва ёнидаги ҳамроҳи билан суҳбатлашиши мумкин. Бироздан сўнг у яна интервью ва суҳбатнинг ўзи учун қизиқ томонлари кулоққа чалинса, эшитиш ёки кўришда давом этаверади. Ундан кўп нарса талаб қилинмайди, яъни унинг

олдига бирор нарсани “ўқиб чиқиш” дек мураккаб вазифа қўйилмайди. Бундан ташқари, телевидение ва радиодаги суҳбатлар эркин мулоқот тарзида берилади. Кимнингдир тили сўзлашув услубига ўтиб кетаётгани сезилмайди, кулгули ўринларда кулгу овозларини эшитади ва бу уни ҳам беихтиёр табассум қилишга ундайди;

- Интервью жанрида тайёрланган материаллардаги саволларнинг кетма-кетлиги ҳам мазмун жихатидан ўсиб боради. Чунки интервьюда асосий эътибор бир муаммо ёки бир мавзуга қаратилса, суҳбатда нисбатан кенгрок, бир неча мавзуда савол-жавоб бўлиши мумкин;
- Ўзбек телеканалларидаги муаллифлик кўрсатувларида интервью ва суҳбат жанрларидан фаол фойдаланилади. Мулоқот жараёнида шошқалоқлик, суҳбат ва интервьюнинг яхлит шаклга эга эмаслиги каби камчиликлар кузатилди. Аммо ҳар бир бошловчи ва муаллифнинг ҳар бири ўз услуби ва йўналишига эгаллиги кўзга ташланади;
- Россия телеканалларида бошловчиларга хос эркинлик, самимият, ҳаракат ва сўзлар, фикрлардаги хилма-хиллик суҳбат ва интервьюларнинг қизиқарлилиги ва жонлилигини таъминлашига гувоҳ бўлдик. Айнан эркинлик хусусияти бошловчиларнинг сўзларидан тортиб, ўзини тутиши, бошқалар билан мулоқотга киришишида ҳам кўзга ташланади;
- Телевидение орқали эфирга берилаётган суҳбатларни томоша қилганда, унда икки кишининг айнан савол берувчи ва жавоб берувчига ажратилишига ҳожат йўқдек туюладиган ҳолатлар деярли учрамади. Ваҳоланки, уларда журналист ва суҳбатдош тенгма-тенг баҳс қилиши, фикрларини билдириши мумкин эди.

ХУЛОСА

Телевидение бугунги кунда кўпроқ томошабин эътиборини қандай усуллар билан бўлмасин, иложи борица, узоқроқ ўз каналида ушлаб туришга муҳим эътибор қаратмоқда. Бу борада телеканаллар орасида носоғлом рақобат ҳам вужудга келаётгани бор гап. Кўрсатувлар ғоялари, мавзулари ва ҳатто номлари ўхшашлиги, айрим ҳолларда бирга-бир тарзда кўчирилгани каби ҳолатлар кузатилмоқда. Шунингдек, телеканаллар асосан реклама орқали ўз молиявий аҳволини тутиб туришга уринаётгани сабаб қайси каналга уланганда ҳам дастур жадвалининг катта қисмини рекламалар эгаллаётганини ҳам кузатиш мумкин. Телевидение тараққиётининг шундай бир даврида журналистлар ижодкорлиги, креативлиги маҳсули бўлган муаллифлик кўрсатувларига бўлган талаб ортиб бораётганини, аммо уларнинг томошабинларнинг севимли дастурлари қаторидан жой олиши бирмунча мураккаб ҳолга келиб қолаётганини кўрамиз. Шунга қарамай, тадқиқотлар давомида журналистлар ғоя, услуб, йўналиш жиҳатидан янгича муаллифлик кўрсатувларини яратишга фаол ҳаракат қилаётганини кузатдик. Бунда ҳар ким турли жанрларга мурожаат қилмоқда. Муаллифлик кўрсатувлари орасида ток-шоу, шарҳ, ҳисобот, интервью, суҳбат, тақриз каби турли жанрда тайёрланганларини учратиш мумкин.

Ҳар бир журналистик жанрнинг ўзига хос вазифаси, қўлланилиш доираси мавжуд. Хабар, репортаж, ҳисоботнинг моҳиятида жамоатчиликка тезкорлик билан ахборотларни етказиб бериш ётса, корреспонденция, тақриз, шарҳ воқеа-ҳодисаларнинг тафсилотлари, ички қатламларини акс эттиришда муҳим ўрин тутди.

Бир-бирига қатор жиҳатлари билан ўхшаш, шу билан биргаликда, маълум фарқли хусусиятларга эга интервью ва суҳбат жанрларининг телевидениеда эълон қилинган намуналари ўрганилди. Тадқиқотлар шуни кўрсатдики, айрим илмий ишлар, асарларда бу жанрлар бир аспектда

ўрганилган ва уларга асосан интервью жанри сифатида қаралса-да, уларнинг амалий жиҳатдан фарқли жиҳатлари аниқланди. Бу ўхшаш ва фарқли жиҳатлар қуйидагилар:

- интервью ҳам, суҳбат ҳам савол-жавоб шаклида ифода этилади. Бунда икки ёки ундан ортиқ иштирокчилар (савол берувчи ва жавоб берувчи) алоҳида гуруҳга ажратилади;

- иккала жанрнинг қўлланилишидан асосий мақсад ахборот олишдир.

Аммо интервью ва суҳбатда ахборотнинг олиниши ва узатилишида ўзига хослик бор;

- ҳар икки жанрда ҳам мухбир ва респондент биргаликда яхлит журналистик асарнинг ҳаммуаллифларига айланадилар;

- интервью ва суҳбатда вербал коммуникация жараёни фаол кечиши кузатилади;

- интервьюда берилиши керак бўлган ахборот ёки янгилик оммага номаълум бўлиши, суҳбатда эса кўтарилган мавзу, масала аудиторияга маълум бўлиши мумкин, унда респондентнинг бу борадаги фикр-мулоҳазаси, унга муносабати биринчи ўринга чиқади;

- интервью ва суҳбатнинг шаклида муайян фарқлар кўзга ташланади. Хусусан, интервью савол-жавоб шаклида тузилади. У сўроқ олмошлари – ким, нима, қандай, нима сабабдан, нима мақсадда кабилардан фаол фойдаланган ҳолда тузилган қисқа саволлардан ташкил топади. Суҳбат фақатгина савол-жавобдан иборат бўлмайди. Унда журналист ва респондент орасида “тенглик тамойили” барча элементларда намоён бўлади;

- интервьюда янги ахборот, бирор ҳодисани тушунтириб бериш муҳим бўлса, суҳбатда жамиятда ўз ўрнига эга, халқ орасида обрў-эътибор

қозонган, юксак мушоҳадали шахсларнинг муайян воқелик ҳақидаги фикр ва мулоҳазалари ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлади.

Ўзбек телевидениеси, хусусан, “Ўзбекистон” ва “Маданият ва маърифат” телеканалларида интервью ва суҳбатлар мунтазам бериб борилади. Жумладан, “Ўзбекистон” телеканалида бу жанрда “Йўлчиноқ”, “Азизим ҳаёт”, “Суҳбатдош”, “Шарҳ+”, “Кўнгил ободлиги” каби муаллифлик кўрсатувлари эфирга узатилади. “Маданият ва маърифат” телеканалида эса “Мен учун онам”, “Уйга қайтиб”, “Мен севган асар”, “Файзли оқшом”, “Эксклюзив суҳбат” каби муаллифлик кўрсатувларини мисол қилиб келтириш мумкин.

“Ўзбекистон” ҳамда “Маданият ва маърифат” телеканалларида берилган муаллифлик кўрсатувларини ўрганиш натижасида уларда бир қатор камчиликлар ҳам кўзга ташланди. Жанрлар интеграциялашуви жараёнининг муаллифлик кўрсатувларига таъсирини кузатиш мумкин. Муаллифлик кўрсатувларида мавзуларнинг бир-бирига ўхшашлиги, режиссура ва тасвир имкониятларининг оқсаётганлиги, интервью ва суҳбатларда мулоқот ўтказишдан мақсаднинг аниқ қўйилмаслиги, журналист томонидан олдиндан аниқлаштирилиб олмаслиги, бошловчиларнинг жараёнларда иштироки камлиги; интервьюда саволларнинг аниқ, лўнда берилмаслиги, унинг ўрнига саволлар учун ҳам маълум “кириш қисм” дан фойдаланилиши; суҳбатда кўтарилган мавзу, масала юзасидан чуқур мушоҳадага ундовчи, мавзу моҳиятини очиб берувчи саволларнинг камлиги; суҳбатларда фикрлар баҳсининг йўқлиги; интервью ва суҳбатда муайян лексик қолиплардан фойдаланилиши; суҳбат жанридаги материалларда мулоқот жараёнининг руҳи, “атмосфера”си, кайфияти сезилмаслиги; интервью ва суҳбатларда танланган мавзу кўламининг ниҳоятда кенглиги сингари қатор камчиликлар аниқланди.

Бу камчиликларни бартараф этиш учун қуйидаги таклифлар билдирилади:

- муаллифлик кўрсатувларида муаллифнинг иштирокини ошириш, қаҳрамонлар билан бевосита мулоқотга киришиш жараёнини ҳам кўрсатиш;
- кўрсатувларни монтаж қилишда замонавий услубларни қўллаш, мусикий ва кадр эффектларидан фаол фойдаланиш;
- сўз имкониятларига кадр имкониятларини тенглаштириш, яъни сўзнинг ҳаддан ташқари кўп бўлишига йўл қўймаслик, сўзларни исроф қилмаслик;
- бошловчиларнинг мулоқотга киришиш, савол бериш қобилиятларини янада ошириш;
- интервью жанридаги материалларнинг самарадорлиги, аудитория онгига таъсирчанлигини ошириш учун интервью мавзуси, соҳаси бўйича ихтисослашган журналистнинг мулоқотни олиб бориши;
- бир соҳада фаолият юритаётган икки мутахассис суҳбатларини йўлга қўйиш зарур;
- видеотасвирлар билан бирга, фотосуратлардан фаол фойдаланиш зарур;
- таржима муаллифлик кўрсатувларини мунтазам бериб боришни ташкил этиш лозим. Бу орқали чет эл тажрибасининг ўзига хос жиҳатларини ўзлаштириш ва ўзбек телевидениесида қўллаш мумкин;
- бошловчилар имиджи билан замонавий стилистлар шуғулланиши зарур. Имидж кўрсатув моҳиятига мос келса, янада мақсадга мувофиқ;
- “Первый” телеканалида эфирга берилаётган муаллифлик кўрсатувлари, хусусан, ток-шоуларни тайёрлашнинг илғор жиҳатларини миллий кўрсатувларда ҳам қўллаш зарур.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

I. Меъёрий ҳужжатлар

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. –Т.: Ўзбекистон, 2014. – 74 б.

II. Расмий адабиётлар

2. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. – Т.: Ўзбекистон, 2016. – 29 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 485 б.
4. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қонидаси бўлиши керак. – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 103 б.
5. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 47 б.

III. Асосий адабиётлар

6. Азарин В. От замысла до экрана. – М., 1995. – 304 с.
7. Беспалова А.Г., Корнилов Е.А. и др. История мировой журналистики. –Москва –Ростов-на-Дону: Март, 2003. – 432 с.
8. Борецкий Р., Кузнецов Г. Журналист ТВ: за кадром и в кадре, – М. 1990. – 152 с.
9. Борецкий Р. В Бермудском треугольнике ТВ. – М., 1999. – 202 с.
10. Ворошилов В. Журналистика. Учебник. 2-е издание. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2000. – 360 с.
11. Гуревич С.М. Газета: вчера, сегодня, завтра. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 288 с.
12. Дўстмуҳаммедов Х. Халқаро журналистикада гуманитар ҳуқуқ ва касб этикаси. – Т., 2011. – 144 б.
13. Кройчик Л.Е. Система журналистских жанров. (Основы творческой деятельности журналиста). – СПб, 2000. – 400 с.

14. Кузнецов Г. Так работают журналисты ТВ. – М., 2000. – 400 с.
15. Лазутина Г.В. Основы творческой деятельности журналиста. Учебник для вузов. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 400 с.
16. Лукина М. Технология интервью. Учебное пособие для вузов. – М.: Аспект Пресс, 2003. – 191 с.
17. Основы творческой деятельности журналиста. Ред.-сост. С.Г. Корконосенко, – СПб.: Знание, 2000 г. – 400 с.
18. Савацки Д. How To Ask Powerful Questions: Лекции // Европейский центр журналистики. – Маастрихт, 2000. – 150 с.
19. Саидов Х., Тўхлиева Н. Репортёрлик маҳорати. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2008. – 119 б.
20. Смирнов В.Б., Пичугин А.В. Беседа: разновидность интервью или самостоятельный жанр? // Вестник ВолГУ. Серия 8: Литературоведение. Журналистика. – 2005. – № 4.
21. Тертычный А.А. Жанры периодической печати. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 310 с.
22. Тошпўлатова Н.Қ. Журналистика психологияси. Ўқув қўлланма. – Т., 2013. – 185 б.
23. Фихтелиус Э. Журналистиканинг 10 қоидаси. – Т.: Шарқ, 2002. – 55 б.
24. Худойкулов М. Журналистика ва публицистика. – Т.: Тафаккур, 2011. – 287 б.
25. Цвик В. Телевидение, системные характеристики. – М., 1998. – 49 с.
26. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Мадвалиева А. таҳрири остида. – Т.: Ўзбекистон миллий нашриёти, 2006-2008 йй. – 800 б.
27. Қозоқбоев Т. Журналистика асослари. – Т.: Мусиқа, 2007. – 125 б.
28. Killenberg G.M., Anderson R.H. Before the Story: Interviewing and Communication Skills for Journalists. – New York: St.Martm's Press, 2000. – 224 p.
29. Merriam Webster Dictionary. Retrieved February 16, 2016. – 250 p.

30. Natsvlishvili P. For the genesis of interview as a genre // European Scientific Journal. – 2013. – December /SPECIAL/ edition//

IV. Интернет манбалари

31. www.dic.academic.ru.
32. www.evartist.narod.ru.
33. www.merriam-webster.com.
34. www.studfiles.ru.
35. www.usakovdictionary.ru.